

**YATSYNA Olena, HOLONIČ Ján,
BOKOCH Tetyana, DRAGUN Volodymyr**

Family practices: postmodern content

Monograph

Fairmont 2021

Family practices: postmodern content monograph

© Authors:

YATSYNA Olena, Uzhhorod National University
BOKOCH Tetyana, Uzhhorod National University
HOLONIČ Ján Faculty of Education, UK, Bratislava
DRAGUN Volodymyr

Reviewers:

Кочубейник Ольга Миколаївна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Kochubeynyk Olga Mykolayivna, Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher of the Laboratory of Psychology of Political and Legal Relations of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Дроздов Олександр Юрійович, доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М.А.Скока Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т.Г.Шевченка

Drozdv Oleksandr Yuriyovych, Doctor of Psychological Sciences, Associate professor, Head of the department of general, age and social psychology named after M.A.Skoki National University "Chernihiv Collegium" named after T. Shevchenko

Number of pages: 183 p.

Copies: 250 pcs

Publisher:

Academic publishing Fairmont

Locust AVE 1489, Fairmont, WV, USA

Year: 2021

Edition: first

ISBN 978-1-953260-07-9

Family practices: postmodern content

Monograph

The monograph reveals the peculiarities of constructing family practices in postmodern society. Practices are considered as ways to construct the relationship of spouses / partners, which in many senses form fragments of social reality. Emphasis is placed on the reconstruction of normative role identities into self-referential ones. Models of self-referential identities are presented: mimicry, stylized, inclusive and transparent.

The book can find its reader among students, graduate students, psychologists and social workers; to be useful to married couples, as well as to all who are interested in the problems of modern social psychology, in particular, family psychology.

Монографія

У монографії розкрито особливості конструювання сімейних практик в постмодерній соціальності. Практики розглянуто як способи конструювання взаємин подружжя/партнерів, які у множині смислів утворюють фрагменти соціальної реальності. Наголошено на реконструкції нормативних рольових ідентичностей у самореферентні. Представлено моделі смореферентних ідентичностей: мімікрійної, стилізованої, інклюзивної й транспарентної.

Книга може знайти свого читача серед студентів, аспірантів, науковців-психологів та психологів-практиків, соціальних працівників; стати корисною сімейним парам, а також усім, хто цікавиться проблемами сучасної соціальної психології, зокрема, психологією сім'ї.

authors

ЗМІСТ

CONTENT

Передмова	5
Розділ 1 Соціально-психологічні практики в постмодерній соціальності	7
1.1 Методологічні координати соціальних практик та ідентичностей.....	7
Конструктивістська парадигма дослідження	16
Самореференція ідентичностей в практиках.....	20
1.2 Проблематизація гендерної ідентичності в постмодерних координатах...	31
1.3 Сім'я, шлюб, партнерство та батьківство.....	51
Розділ 2 Практики батьківства як дискурсивне поле смислів міжособової взаємодії мінливих ідентичностей.....	65
2.1 Конструювання соціально-психологічних практик батьківства.....	65
2.2 Обґрунтована теорія як основа інструментарію для дослідження сімейних практик	76
2.3 Реконструкції нормативних рольових ідентичностей у моделі самореферентних ідентичностей	83
Післямова	137
Література	144

ПЕРЕДМОВА

Як елементи соціокультурної реальності шлюб, сім'я, батьківство привертають увагу дослідників аналізом змін подружніх стосунків у ході історико-культурного процесу. У доробках науковців відображено традиції інтерпретування сім'ї та шлюбу в межах структурно-функціональної теорії та символічного інтеракціонізму. Поряд із цим, досліджуються процесуальний аспект життя сім'ї, наголошують на дистанціюванні від структури і функцій на користь відносин, які вибудовують різноманітні варіанти того, що означає «бути сім'єю». Дослідження проблем сучасної сім'ї різняться за предметністю: репродукція і психологія батьківства; перформативність практик материнства; гендерні аспекти сімейних ролей та цінності жіночого начала; особливості сімейного життєконструювання в цивільних взаєминах та офіційному шлюбі; ризики одностатевого партнерства. Проблемне поле досліджень визначається змінами соціальних інститутів сім'ї, шлюбу, батьківства. У сучасному культурному контексті їх пов'язують із категорією «постмодерна особистість», що відповідно, змінює розуміння феноменів гендеру та ідентичності. Зумовленість досліджуваних практик культурними й індивідуальними контекстами розглядається, виходячи із розуміння поняття «практика» як традиційного, рутинізованого типу поведінки (Дж. Серль, А. Реквіц), способу забезпечення соціального порядку (Е. Гідденс), здатності змінювати соціальний світ, відтворений агентом (П. Бурдьє), реакція на організацію структури соціальної реальності (Р. Коннелл), імперативу, манери поведінки (М. Фуко). Теоретичні координати поняття спрямовують сучасних науковців до тлумачення дискурсу як соціальної практики, що бере участь у формуванні соціального світу і відображає розуміння комунікації як соціального процесу. В роботі ми спирались на висновки, що аналіз комунікації в соціальних практиках вказує на зміни у смислотворенні, де «світ у собі» і «світ навколо себе»

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

перетворюється на «світ для себе», реалізуючи у такий спосіб актуальні життєві інтенції суб'єктів взаємин в «особистісному життєтворенні».

Поліваріантність, суперечливість, неоднозначність і мінливість сучасного світу впливають на уявлення про сім'ю, шлюб, батьківство, партнерство та змінюють їхню організацію і характер стосунків. Переосмислення стандартної структури шлюбно-сімейної взаємодії, сімейних цінностей, функціонально-рольових стереотипів у суспільстві помітно послаблюють нормативні імперативи інституту сім'ї. Відповідно до зазначеного, фіксуються загальні світові тенденції – зменшення кількості офіційних шлюбів і зростання чисельності розлучень, спад народжуваності і відмова від батьківства, практикування одностатевих партнерств та батьківства «двох тат/двох мам». Розуміння загальної ситуації в сімейній сфері доповнюється тим, що дедалі більше чоловіків і жінок зволікають зі створенням сім'ї, відтермінують народження дітей. По суті, змінені соціокультурні умови життєдіяльності активізують процес пошуку нових змістів, інших форм організації практик із акцентом на індивідуально-особистісних смислах. В останнє 20-ліття постмодерних трансформацій вимальовується рельєфна картина: частішають цивільні партнерства, монобатьківські сім'ї, практики дистантної сім'ї, гостьові шлюби, шлюби вихідного дня, чайлдфрі. Розширюються можливості реалізації репродуктивної потреби і варіантів батьківства (кривного і соціального, гетеро- і гомобатьківства). Загострюються проблеми нормативно-правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій: рівного доступу для чоловіків і жінок до програм репродукції, статусу батьківства одностатевих партнерств, взаємин суб'єктів репродуктивних технологій.

На часі – дослідження соціально-психологічних феноменів, які пояснюють причини смислової поліфонії практик, множинних гендерів та ідентичностей, дозволяють з'ясувати сутність постмодерних трансформацій

практик, що зумовлюють соціальну транзицію інституційних основ сім'ї та диверсифікацію соціальної реальності.

РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ В ПОСТМОДЕРНІЙ СОЦІАЛЬНОСТІ

1.1 Методологічні координати соціальних практик та ідентичностей

Вивчення соціальних практик пов'язане із теорією соціальних дій М. Вебера, ознакою яких є визначення смислів дій, суб'єктивного начала [39, с.525], та моделлю системи соціальної дії Т. Парсонса, яка включає підсистеми: соціальну (інтеграція дій індивідів), культурну (взірці дій, принципи вибору цілей, цінностей), особистісну (індивідуальні особливості актора), органічну (взаємодія актора з середовищем) [163, с. 131–166]. На думку Н. Антонової, тлумачення сутності і змісту соціальної дії зробили заявку на вивчення соціальних практик як соціальних дій [6, с.93]. В найбільш широкому змісті розуміння практики пов'язано з тим, що соціальний агент робить сам і з чим він стикається у соціальному світі [там само]. За М. Фуко, практики можуть перетворюватися на імператив, правило, манеру поведінки, що нетотожно розумінню їх тільки як правил чи норм, вони «одночасно способи дії і мислення», коментує В. Волков [46, с. 178–190]; на думку А. Реквіца, в практиках відтворюються «рутинізовані способи поведінки» [там само, с.32–33]. У зв'язку із вищевикладеним, соціальну практику організовано: з одного боку, існуванням об'єктивної структури, котра впливає на практики; з іншого – соціальні агенти впливають на соціальну дійсність через практики, змінюючи структуру і смисли практик.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

За уточненням Е. Гідденса, соціальні практики зводяться до соціальних дій, а структура представлена як динамічна. Про це йдеться в його теорії структурації, зокрема в тезі про характеристику структури як порядку відтворення соціальних практик у часі і просторі, із сукупності котрих утворюється соціальна реальність: «соціальні практики, що розгортаються у просторі й часі, є джерелом утворення суб'єкта і соціального об'єкта [53, с.69–70]. П. Бурдьє дає визначення, де «практика – все те, що соціальний агент робить сам і з чим він стикається в соціальному світі», і робить висновок, що «практика змінює соціальний світ, відтворений агентом» [33,с.101]. Відмічаючи подвійну структуру практик: з одного боку, вони детермінуються соціальним середовищем, а з іншого, впливають на середовище, змінюючи його структуру, П. Бурдьє зауважує, що результатом здійснення певних практик є відтворення того, з чого ці практики утворились – габітусу як «системи міцних набутих схильностей (dispositions), структурованих структур, призначених для функціонування в якості принципів, які породжують і організують практики» [там само, с.100–101]. На думку Н. Шматко, габітус функціонує як механізм, який може спонтанно виробляти в більшості соціальних ситуацій практики, що виражають один загальний принцип [231; 232]. Таким чином, габітус представлено як набуту систему утворювальних схем, за прикладом яких продукуються соціальні практики.

Тезу, що соціальні практики змінюються і змінюють особистість, розвиває Р. Коннелл, підкреслюючи важливість зовнішніх, фундаментальних типів стосунків, котрі лежать за межами соціального життя та визначають його, є в основі взаємодії індивідів та між соціумом і владними інститутами. З цього розуміємо, що дослідниця розглядає практику як реакцію на певну організацію структури соціальної реальності. Відтак, структура може бути організована так, що стає способом виставлення рамок, обмежуючи свободу конструювання практик, які не вписуються у її параметри. Отже, результатом практики стає

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

трансформація ситуаційно створених характеристик структури, що у свою чергу, утворюють іншу практику. Як справедливо вважає Р. Коннелл, практика може свідомо організовуватися з метою змінення накладених структурою обмежень [113; 114].

Зазначене дає нам підстави вважати, що поліфонія досліджуваних нами практик детермінована характером суспільно-економічних процесів та пов'язаних із ними змін у людській свідомості, котрі відтворюються у змісті цінностей, мотивів, ролей, ідентичностей, у такий спосіб позначаючи поліфонічні смисли конструйованих практик. Тому мотиви і цінності логічно розглядати як суб'єктивні складові конструювання практик – утворювальні компоненти смислів соціальних практик, індивідуалізований зміст котрих увиразнює їхню різність, підкреслюючи роль «соціальних агентів у змінненні соціального світу» (П. Бурдьє).

Повертаючись до тези про те, що результатом практики є трансформація її структури (Р. Коннелл), важливо відмітити, що наповнені різними смислами, практики спричинюють руйнування старих смислових структур, водночас змінюючи і соціальні інститути. А позаяк «соціальні інститути завжди мають історію, продуктом якої вони є» [23, с.30], то поліфонія соціально-психологічних практик виявляється, по суті, є ознакою змін соціальних інститутів сім'ї, шлюбу та батьківства. Закономірність процесу трансформації стає очевидною, коли розглядати сім'ю, шлюб та батьківство як системи соціальних ролей і соціальних відносин (П. Хортон, Т. Парсонс, Н. Сторер) та як систему норм, якими регулюють поведінку (Р. Кеніг). Отже, наведені положення вказують на визначеність соціальних практик ролями, стосунками, поведінкою, які в них утворюються і відтворюються під впливом глобальних трансформаційних процесів. У цьому контексті доречним є висновок, що особливістю будь-яких процесів зміни соціального статусу, норм, цінностей, ідентичностей є лімінальність, тому що за змістом вона спрямована до самозмін

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

кожної людини. Такі прояви, на думку Г. Тульчинського, вказують на перехід у «новий культуральний стан» [203]. Поділяючи думку, зауважимо на тому, що постмодерна соціальність, власне, і оприявнюється у переосмисленні та смислотворенні габітусу та пов'язаних із цим диспозицій: чоловічий – жіночий, одружений – нежонатий, дітний – бездітний, батьківство – не-батьківство, множинність – одиничність, роль – ідентичність, ієрархія – партнерство, ін.

Зазначене співвідноситься із змістом твердження П. Бергера та Т. Лукмана про те, що «інституціональний світ, як і будь-який соціальний інститут – це об'єктивна людська діяльність» [23]. Вчені пояснили утворення інститутів механізмом габітуалізації (узвичаєних дій), який звільняє індивіда від здійснення вибору у знайомих, типових ситуаціях, спрощуючи їх шляхом стандартизації. У цьому розумінні соціальний інститут – це типізація людського досвіду, який транслює інституціональний дискурс [там само]. Постаючи як історично-об'єктивні беззаперечні факти, «структура інституту вписується у внутрішню структуру індивіда і згодом відтворюється в майбутніх практиках» [11]. Водночас, зауважує М. Батурчик, габітус вписує індивіда в існуючі соціальні структури, генеруючи практики і уявлення так, що вони виявляються об'єктивно адаптованими до соціальних стосунків, продуктом котрих вони є. В подальшому система набутих диспозицій втрачає попередню визначеність, і габітус структурує новий досвід, котрий, у свою чергу, трансформує вихідні ментальні структури [там само].

Таким чином, завдяки механізму габітуалізації соціальні практики розмежовуються: одні вважаються нормативними, а інші такими, що не відповідають нормі. З цього випливає, що габітус як система збережених диспозицій відтворює те, що є нормою. А позаяк за П. Бурдьє, кожному соціальному положенню властивий тільки один габітус, це означає, що в іншій соціальності може утворюватися інша матриця дій і сприймань – габітус, за яким відтворюються інші соціальні практики як сконструйовані та

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

інтерпретовані самими акторами конструкти соціальної реальності. При цьому важливо відмітити, що «індивідуальні практики міжособової взаємодії, безпосередньо впливають на конструювання ідентичності» [200, с.19].

Як зауважують П. Бергер та Т. Лукман, в результаті повторюваності «взаємної типізації узвичаєних дій діями різного роду» [23, с.92] рутинізуються соціальні інститути. З чого випливає, що соціальні дії, які повторюються і до яких звикають, стають соціальною практикою, а потім і соціальним інститутом. З пояснень А. Шютца, «те, що спочатку було лише результатом повторювальних дій групи індивідів, наступним поколінням сприймається вже як даність, котру належить повторювати» [234, с. 156 – 157].

Таким чином, соціальні інститути транслують зміст інституціонального дискурсу. Послугуючись теоретичними положеннями, концепція інституціонального дискурсу ґрунтується на розумінні дискурсу як ресурсу влади, що являє собою систему способів означування, інтерпретацій, оцінок, ідентифікації взаємодій і об'єктів реальності, які легітимізуються соціальними інститутами.

Певна річ, що інституціональний дискурс маркує норми соціальної взаємодії, рольові характеристики агентів, функції інститутів сім'ї, шлюбу, батьківства, які відтворюють уявлення про смисл стосунків між чоловіком і жінкою, фокусованих на сімейних цінностях, гендерноозначених ролях, соціокультурних функціях, що відповідають приписам подружньої взаємодії як інституціональної норми.

Кожна практика, як стверджує Н. Ферклоу, являє собою «артикуляцію різних соціальних елементів в рамках відносно стійкої конфігурації, серед яких має місце дискурс ...де елементи знаходяться у діалектичному зв'язку (Harvey 1996). Виявлені нами в ході теоретичного аналізу дані, вказують на дискурсивний зміст практик, що позначаються у зміні традиційно-класичних поглядів на шлюб, сім'ю, партнерство та батьківство і пов'язані з ними смисли,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

цінності, функції, ролі. Це, звісно, вказує, що трансформаційний злам практик закладено у дискурсах як способах говорити про глобальне і локальне, соціальне і особистісне, публічне і приватне, норму і відхилення. Так, традиційна гетеронормативність сім'ї та шлюбу визначається Н. Лебіною через «побутові, повсякденні способи привілеювання гетеросексуальності, нав'язування її як даності, нормальної та природної. Гетеронормативність включає в себе інститути, практики й норми, які підтримують гетеросексуальність (особливо окрему форму гетеросексуальності – моногамну й репродуктивну) й підпорядковують їй інші форми сексуальності, насамперед, гомосексуальність» [127, с.19].

Закономірно, що в умовах іншої соціальності «метанарації» (Ж.-Ф. Ліотар) як «своєрідна ідеологія модернізму, котра накидала суспільству певний світоглядний комплекс ідей», втратила свій універсальний сенс. На переконання постмодерністів, він «обмежував, придушував, впорядковував і контролював людину, здійснював насильство над нею, над її свідомістю» [146, с. 615–616]. Справедливим є застереження постмодерністів відносно того, що внаслідок легітимуючого унормування людина опиняється у повній залежності від стереотипів, проголошених як суспільні пріоритети інституціонального дискурсу. «Будь-який соціальний агент володіє деякими принципами сприймання і діяння. Ми завжди приходимо у світ, і особливо у світ соціальний, з окулярами на очах. У нас «завжди вже» є категорії сприймання, принципи бачення і діяння, які самі частково є продуктом інкорпорації соціальних структур», – зауважує П. Бурдьє [33, с.121]. З чого робимо висновок, що дискурс, зокрема інституціональний дискурс, утворює концепти, за якими закріплюється значення нормативно урегульованих понять.

Втім, за критеріями інституціонального дискурсу сучасні практики небатьківства не вписуються у його рамки. З огляду на це, виникла необхідність вивести поняття – *«позаінституціональний» дискурс, що в умовах соціальної*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

реальності є тим контекстом, котрий продукує конструювання практик, які не відповідають чи не у повній мірі відповідають імперативам інституціонального дискурсу про сім'ю, шлюб, батьківство.

Індивідуалізований зміст соціальних практик виявляється у трансформації класично-традиційних ролей і паттернів поведінки, мотивів і цінностей, конструюванні стосунків, укорінених не на «структурованій системі набутих індивідом схем сприйняття, оцінювання, діяння» (П. Бурдьє), а на індивідуальних уявленнях про смисли шлюбу, сім'ї, партнерства, батьківства, релевантних соціальній реальності. Керуючись логікою аналізу концепції соціального конструювання реальності (П. Бергер, Т. Лукман), соціальні практики відтворюються, повторюються і здійснюються завдяки існуванню соціальних інститутів, які забезпечують безперервність цього процесу і мають характер примусу. На наш погляд, основні положення вчених-конструкціоністів вказують на спосіб конструювання соціальної реальності – вибудовування соціальних практик, утворених на «мікрорівні особистісного досвіду, який відповідає макрорівневі соціальної реальності» [196, с.19]. В контексті нашого дослідження це означає, що індивідуальні смисли практик можуть не співпадати із структурою соціальних інститутів сім'ї, шлюбу та батьківства, тому що в них відтворюються суб'єктивні уявлення про стать, гендер, цінності, стосунки, функції. Та за рахунок соціальних інтеракцій вони підтримуються та повторюються, утворюючи існуючу реальність.

Над змінами соціальної реальності, що виявляються в соціальних практиках і позначаються на ідентичностях, міркувало чимало дослідників: Е. Гоффман, У. Джеймс, Є. Гідденс, Е. Еріксон, Дж. Марсія, З. Бауман, ін. У доробку сучасних науковців заслуговує на увагу теза Т. Титаренко про те, що практика «як сфера взаємопроникнення соціального та індивідуального є формою життя, традиційним способом поведінки, що виконує регулятивну функцію, синтезує досвід і наочне, актуальне сприймання конкретної життєвої

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

ситуації, та сприяє самоідентифікуванню, конституюванню себе» [197, с.20]. В цьому вбачаємо зв'язок: соціальна реальність – соціальні практики – ідентичності.

Втім, незважаючи на різне ставлення до соціальних норм і правил, поліфонія смислів конструйованих практик партнерства та батьківства як соціально-психологічного феномену постмодерної соціальності відтворює те, що і не заборонено, і не дозволено «законодавчою нормативністю», але вже є реальністю; те, що вважається нормою, але вже не абсолютною, а тому може по-різному інтерпретуватися та індивідуально здійснюватися. Як результат, реальністю стало існування не тільки різних за формою практик (гетеро-моно-гомо), а й різних за смислотворенням (чайлдфрі і сурогатне батьківство, гостьовий шлюб і цивільне партнерство, дистантна сім'я і соціальне батьківство). У цих прикладах, насамперед, йдеться про змінену систему диспозицій у вигляді відтворювальних і перетворювальних паттернів поведінки, де соціальні агенти конструюють свої смисли, які можуть не співпадати із інституціональними імперативами. Таким чином, окреслюється тенденція: від традиційних практик сім'ї, шлюбу, батьківства, що вписуються у контекст інституціонального дискурсу, до легітимації практик партнерства та батьківства в усій їхній варіативності, що утворюються позаінституціональним дискурсом. У зв'язку із цим спостерігаємо гостру напругу між «законодавчою нормативністю» та індивідуальним життям, «легітимованою нормою» та індивідуальними смислами. Уточнюємо зміст утворених теоретичних конструктів. Під «законодавчою нормативністю» інституту сім'ї розуміємо закріплені шлюбом стосунки між чоловіком і жінкою, які спільно проживають і виховують дітей. Під «легітимовану норму», на наш погляд, підпадають практики цивільного партнерства, мономатеринські й монобатьківські практики, дистантні сім'ї, шлюби вихідного дня, котрі і не дозволені, і не заборонені нормами сімейного права, а позаяк вони вже є частиною

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

архітектурної композиції сім'ї, то забезпечують трансфер того, що «вже є, хоча це не норма», до їхньої легітимації: поліаморні практики, практики не-батьківства – чайлдфрі, монобатьківства, тощо.

Із зазначеного випливає, що реалії, в яких ми живемо, демонструють те, що в соціумі змінюється все – навіть ціннісно-сміслові параметри життя. Соціальні стандарти втрачають універсальний смисл, а норми слабшають і нівелюються, коли у невизначеності поширюються множинні інтерпретації, коли шлюб не укладається чи укладається без наміру продовження роду, коли практики батьківства і не-батьківства змінюють традиційні уявлення про батьківство/материнство, кривну/духовну спорідненість.

Таким чином, класичні, некласичні та постнекласичні координати теоретичного аналізу соціальних практик розкривають не тільки об'єкт дослідження, а й засоби, за допомогою яких розкриваються особливості конструйованих практик. При цьому важливо наголосити, що для постмодерної соціальності головними тезами є:

- ідея конструювання багатьох смислів, які залежать від певного суспільного контексту
- перетворення лінійних причинно-наслідкових зв'язків на ризому – систему множинних зв'язків
- проголошення «смерті суб'єкта» і акцентування на процесі міжособистісної взаємодії, побудову знання через спілкування
- у фокусі аналізу – процеси конструювання образу соціального світу в індивідуальній/ масовій свідомості.

Зазначене окреслює лінію дослідження практик, суб'єктний характер яких визначається індивідуальною системою цінностей, мотивів, смислів, функцій, ролей, ідентичностей, що змінюють «законодавчу нормативність» соціальних інститутів на «легітимовані норми» практик партнерства та батьківства.

Конструктивістська парадигма дослідження

Сучасна психологія охоплює різні уявлення про конструктивістську парадигму. В соціальному конструктивізмі (Дж. Мід, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман) психічні процеси зумовлюються культурою, історією та мовою, а смисл набуває багатьох значень і різноманітних способів інтерпретації. Дослідники соціального конструкціонізму зосереджують увагу передусім на аналізі мови, дискурсу, міжособистісних стосунків та культурно-історичних практик. Він охоплює дискурсивну психологію, зокрема концепцію ідентичності, теорію діалогічного «я» (К. Джерджен, Дж. Поттер, Г. Херманс). Відтак, головним в соціальному конструкціонізмі, на відміну від конструктивізму, визначено вирішальну роль мови, діалогу в процесі побудови міжособистісних стосунків, де мова набуває означальної здатності, а слово набуває заданого змісту. Тому в різних контекстах один і той самий вислів може нести різний смисл.

Як вже зазначалося, в рамках соціального конструкціонізму було окреслено тлумачення дискурсу як соціальної практики. Представники цієї наукової парадигми Р. Водак, К. Герген, Т. Ван Дейк, Е. Лакло, Ш. Муфф, Н. Феркло виходили з того, що способи репрезентації соціальної реальності у мовленні історично і культурно обумовлені. Власне, у цьому і полягає смисл, як його розумів М. Фуко, коли розглядав дискурси як практики, що утворюють об'єкти, про які й говорять. Н. Чепелева і С. Гуцол найбільш називають два способи розуміння дискурсивної практики – як фонового (неексплікованого) знання й уміння і як конкретної діяльності, що поєднує слова й дії [223, с.64; 63, с.38]. На цій підставі Н. Чепелева слушно зауважує, що дискурсивну практику можна тлумачити як вид соціальної практики, основним засобом реалізації якої є певний набір текстів [222, с.64–65].

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Варто згадати, що ідея фонових практик в рамках практичної парадигми належить пізньому Л. Вітгенштейну і розкривається у контексті: «Як можна описати людську поведінку? Безперечно, лише через всю багатоманітність людських дій у їх повному змішуванні. Не те, що *одна* людина робить в *даний момент*, а все сум'яття [дій] утворюють той фон, на якому ми бачимо будь-яку дію, і який задає наші судження, наші поняття і наші реакції» [42, с.97], де фон порівнюється із діями. Коментуючи наведене цитування, О. Іссерс зазначає, що наголошення на тому, що смисл словам надає певна практика, вказує не тільки на контекстуальну обумовленість мовленнєвої комунікації. Більш правомірно, на думку дослідниці, «говорити про сукупність практик спільної діяльності, навичок, звичаїв, що утворюють культурний фон, який навряд чи піддається повній експлікації. При цьому у кожному конкретному випадку різні фрагменти практик, прийнятих у даній культурі, функціонують як знання того, як поводитись із людьми і предметами для досягнення певних цілей» [89, с.23].

В умовах постмодерної соціальності в практиках «безперервно породжуються, виражаються, розгортаються і координуються нові смисли», у такий спосіб пропонуючи «нове осмислення себе, подій, всього, що нас оточує», – зауважує О. Матяш [144, с.71]. Г. Гутнер звертає увагу на те, що практика ініціюється і контролюється самою людиною [62], а відтак, і змінюється індивідуально. Т. Титаренко такі практики називає конструктивними, перетворювальними: «відрефлексовані, сміливі і несподівані» вони «здійснюють свій вплив завдяки подоланню стереотипів» [195, с.31].

Зважаючи на цитоване, ми схильні розглядати практики як сингулярно нормативні, які «не заборонені і не дозволені»: цивільне партнерство, конкубінат, гостьовий шлюб, дистантні сім'ї, чайлдфрі, ін. І хоча з позиції З. Баумана, процес творення названих практик може бути пояснений втратою «твердих» нормативних звичаїв і звичок індивідуумів, у будь-якому разі,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

вважаємо, що існування сингулярної нормативності є ознакою соціальної реальності, де одиничний випадок, локальна комунікативна ситуація продукують конструювання різного смислу соціальних, у тому числі і дискурсивних, практик і «оновлених», «локальних» ідентичностей.

Зазначене, поза сумніву, є ознакою того, що у соціумі відбувається відхилення від інституціонально заданих зразків, норм, правил поведінки. Така ситуація стає можливою, пояснюють П. Бергер та Т. Лукман, як тільки соціальні інститути стають відірваними від первинних соціальних процесів, у контексті яких вони виникли. Дослідники зауважують, що поведінка суб'єкта більше відхиляється від програм (зразків, норм та правил), встановлених для нього іншими суб'єктами, ніж від тих, які він сам для себе встановлює [23]. Ними зазначається, що в теорії процес інституціоналізації взаємної типізації буде мати місце навіть у тому випадку, якщо лише двоє індивідів розпочинають взаємодію наново. Відтак, зародки інституціоналізації з'являються в кожній соціальній ситуації, що продовжується протягом певного часу [там само, с. 93].

До прикладу, інституціональний дискурс сім'ї збагатився дискурсом сексуальності, починаючи з XVIII ст., як вважає М. Фуко. Підставою так стверджувати є те, що «сім'я переносить економіку задоволення і інтенсивність відчуттів у розпорядок подружжя» [215, с.211]. У другій половині XX ст. ідеї постмодерністської філософії М. Фуко та соціального конструктивізму доповнюються твердженнями про вплив культурних факторів на особливості сексуальності. Це дозволяє М. Можейко вважати, що головні положення сексуальності, сформовані під впливом ключових парадигмальних установок постмодерністського мислення, більше не тлумачать сексуальність як «тотально фізіологічну за своєю основою» [152, 706–707], а різноманітні «історичні конфігурації сексуальних практик розглядаються як способи семіотичної артикуляції сексуальності» [23,с.93–95]. У контексті постмодерністського дискурсу з'являється ідея проблематизації, яку М. Фуко

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

визначає як «сукупність дискурсивних і недискурсивних практик, що вводять дещо у гру істинного і надуманого і конституують цю гру як об'єкт думки (незалежно від форми моральних роздумів, наукового пізнання, політичного аналізу тощо)» [213, с.322]. На цій підставі констатуємо, що дискурс сексуальності дає нам уявлення про нові об'єкти знання: еротику, тілесність, насолоду, екстаз, оргазм, і в кінцевому результаті утворює дискурсивні практики, в яких відбувається конструювання себе як «суб'єкта сексуальних стосунків і суб'єкта бажання» [там само]. Покликаючись до ідеї соціального конструювання сексуальності (В. Саймон, Дж. Вікс, С. Джексон, Л. Сегал), М.Фуко зауважує, що сексуальні бажання виявляються не в природі, а в соціальній реальності, і форми здійснення цього бажання в житті людини залежать від їхнього культурного досвіду [там само].

Таким чином, вищезазначене дозволяє сформулювати ідею, за якою множинність ідентичностей, зокрема сексуальних (гомо-гетеро-бісексуалів), маркує практики партнерства і стає ознакою змін смислових значень сім'ї, шлюбу, батьківства і партнерства. Зазначене вважаємо важливим положенням дослідження у частині трансформацій смислу та форми взаємин партнерів, де поряд із гетеросексуальними фіксуються і не марковані злиттям статі – гендеру – ідентичності, дискурсивні практики гомосексуалів, транссексуалів, ін. Очевидним є те, що дискурси призводять до переміни сингулярного досвіду і появи дискурсів лесбійок, гомосексуалів, бісексуалів, чайлдфрі, які демонструють свої атрибути, відкривають сайти, чати, організують клуби, паради. У цьому контексті їхня суб'єктність підтримується акратичним дискурсом, в якому відбувається обговорення ідентичності негетеросексуалів, їхній статус, цінності, смисли конструювання стосунків в практиках партнерства та батьківства.

З огляду на здійснений теоретико-методологічний аналіз, будемо користуватись тлумаченням практик партнерства та батьківства як *способів*

конструювання взаємин подружжя/партнерів/батьків, сприймання й інтерпретації комунікативних ситуацій, що у множині смислів утворюють фрагменти соціальної реальності.

Самореференція ідентичностей в практиках

Вищезазначене підводить до висновку, що уявлення про ідентичність як соціально-психологічний феномен докорінно трансформуються в умовах постмодерної соціальності. Це означає, що ідентичність вже не тлумачиться тільки в рамках моделі єдиного смислового центру, а є множинним дискурсивним конструктом полідискурсивного простору і самовизначається та самоздійснюється в різних конструкціях практик. Зауважимо, що в умовах постнекласичної соціальності ідентичність розглядається через розуміння суб'єкта передусім як суб'єктивної позиції в межах дискурсивної структури, де він має різні ідентичності відповідно до дискурсів, в яких бере участь.

За висновками Г. Андреєвої, головними рисами сучасного контексту конструювання ідентичності є відсутність чіткої стратифікації, багатозначність та розмитість соціальних категорій [2]. За таких умов, на думку дослідниці, важливо сформулювати інтегральне самопредставлення ідентичності [там само], що дозволяло би осмислювати численні зміни і створювати гнучке, здатне до перемін динамічне утворення. Таким теоретичним конструктом, на наш погляд, стає дискурсивна самореферентна ідентичність. За системною теорією Н. Лумана, принцип дії самореференції полягає у розрізненні і самоописі ідентичності з-поміж множини Інших, де ідентифікація себе відбувається через співвіднесеність із власною індивідуальністю. Такий підхід апелює до позиції Ж. Дельоза, який обстоював думку про дискурсивну структурованість суб'єктивності жінки в соціальних практиках, що може розпадатися і

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

замінятися нескінченною множиною масок-симулякрів (Ж. Дельоз) із різноутворених смислів ролей. В контексті нашого дослідження розуміємо, що мова могла би йти про ролі: матері – дружини – господарки – партнерки – коханки, що за Ж. Лаканом, відповідає суб'єктивним позиціям, пропонованим дискурсами. Ми вважаємо, що принцип дії самореферентної системи забезпечує умову і підґрунтя суб'єктивації, тобто становлення себе та конструювання своїх ідентичностей в практиках.

За Н. Луманом, відтворення себе за допомогою власних операцій вирішує проблему суб'єкта та об'єкта, тому що як система вона створює опис самої себе, і кожна комунікація передбачає самоопис. Це пов'язано з тим, що операції можливі тільки в системі і можливості приєднання операцій система шукає тільки в собі [132, с.96]. Самореферентні системи здатні спостерігати себе, налаштовувати свої власні операції на власну тотожність на підставі розрізнення, за допомогою якого можливо відрізнити свою ідентичність від іншого [там само]. Як зазначає Н. Луман, суб'єкти також можуть бути визначені як самореферентні системи [133; 135]. І що важливо, «самореференція може відбуватися тільки в оточуючому середовищі і тільки по відношенню до оточуючого середовища», «себе» взагалі неможливо означити, якщо би крім «себе» нічого іншого не було би» [132, с.96].

Беручи до уваги ідею про суб'єкта як самореферентну систему та те, що мова, дискурс і комунікації дають розуміння того, як системи саморозвиваються і самоорганізуються, введення у категоріальний апарат дослідження поняття «дискурсивної самореферентної ідентичності» (далі – ДСІ) вважаємо цілком виправданим. На нашу думку, ДСІ як категорія пояснює принцип утворення множинних ідентичностей в реаліях постмодерну, що суттєво вирізняються від принципів утворення їх в умовах модерну, де ключовими категоріями були стаціонарність, непорушність, цілісність, монізм, лінійність і стабільність. Натомість у постмодерній соціальності теоретична

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

модель ДСІ підкреслює функціонування, укорінене на плюралізмі, мозаїчності, нелінійності, мінливості, фрагментарності і плинності. Відтак, процес самореференціювання ми розглядаємо через операції: самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення та самоздійснення, за допомогою яких відбувається розрізнення та описування ідентичності, де дискурс є комунікативним простором, на фоні якого відбувається процес творення дискурсивних самореферентних ідентичностей. У такий спосіб підкреслюється дискурсивна природа самореферентної ідентичності.

Вважаємо, що зверненням до самої себе, самореферентна ідентичність визначає свою справжність у конструйованих практиках і означає себе відповідно до стосунків, дій, поведінкових ситуацій, в які є залученою. Саморозрізнення ідентичностей (сексуальних, рольових, батьківських, професійних, ін.) дозволяє особистості визначитись у тому, що їй потрібно, важливо і має для неї сенс в актуальній комунікативній ситуації. Наголошуємо, що розрізнення і означення ідентичності є результатом розмежування самореференції (власно сконструйованого представлення себе) і зовнішньої референції на основі уявлень інших, суспільних норм, правил, приписів). На наш погляд, виходячи із власних референцій – того, що є підтвердженням дійсної себе, ідентичності самовизначаються, самоописуються і самоздійснюються в дискурсивному просторі смислів як множинні, тобто утворені шляхом поєднання різних ідентичностей, з якими суб'єкт себе ідентифікує, коли перебуває у конкретній комунікативній ситуації.

Суттєво, що творячи самоопис, самореферентна ідентичність описує і соціальну практику, в якій самоздійснюється. Нижче нами розкрито розуміння змісту операцій процесу самореференції ідентичностей [352; 353].

1. Самовизначення – встановлення свого відношення до прийняття/заперечення, ідентифікації/відчуження цінностей, норм, правил, традицій, стереотипів, ролей.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Відомо, що культура будь-якого історичного періоду як сума дискурсів дозволяє суб'єктивності знаходитися в межах певної історичної свідомості, що й визначає межі інтерпретації її індивідуальної свідомості. Суб'єктивність обумовлена характером комунікацій з Іншим/Іншими і будується в їх тісній взаємодії. Відтак, суб'єктивність утворюється світом, представленим із різних дискурсивних практик, що пояснює співіснування множини нетотожних смислів, по відношенню до яких особистість визначає індивідуальні цінності й конструює свої ідентичності. Процес самовизначення позначений ситуацією невизначеності, розмитості, надлишковості смислів, в яких суб'єктивність як властивість свідомості і фактор людської ідентичності сприймає світ у його плюральності: строкатості, епатажності, несхожості, новизні, традиційності, стереотипності. В цьому просторовому розмаїтті дискурсів і суб'єктивних переживань особистість вивільняється від єдиної суб'єктивності, її самовизначення задається дискурсами, в яких розрізняються і означаються множинні ідентичності. Операція самовизначення регулюється змістом власних переживань і не детермінована суспільно заданими приписами, стереотипізованими поведінковими рамками. Самовизначення ідентичності пов'язано із розумінням себе, визначенням своєї справжності відносно ситуації, дії, вчинку. За П. Томпсоном, така модель конструювання ідентичності називається «експериментом із розмаїтістю» (*repetition with a difference*) [319]. Самовизначення ідентичності можна пояснити, скориставшись розумінням причини утворення ідентичності, яку пропонує С. Холл. На його думку, нові ідентичності не є «укоріненими», а залежать від того, «чого ми прагнемо і куди рухаємося» [291]. У даному контексті звернемо увагу на те, що самовизначення передбачає відповідальність особистості за здійснений вибір та його результати. Відтак, ідентичність як дискурсивне самореферентне утворення, самовизначаючись (вирішує ситуацію конструювання практики, смисл якої ціннісно значимий для розрізнення і означування себе), самоорганізується

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

(конструює цілі, смисли, засоби) і персоналізується (виокремлює себе з-поміж інших).

2. Самопізнання – операція, завдячуючи якій ідентичність набуває особливого сприйняття – «постмодерністської чутливості».

Як відомо, в концепції ідентичності переосмислюється роль і місце чутливості в онтологічній структурі і життєвих функціях особистості, тому судження про ідентичність логічно розглядати через її почування, сприймання та переживання. В даному контексті «постмодерністська чутливість» (М. Хайдеггер) тлумачиться як сприйняття світу, коли мова йде не стільки про світогляд, скільки про світовідчуття, про глибоко емоційну, внутрішньо відчуту, прожиту реакцію на біографічну ситуацію, на оточуючий фрагментарний світ із його локальними ситуаціями. Розмірковуючи про «постмодерністську чутливість», О. Кочубейник зазначає, що «формування специфічного бачення світу у найгостріших формах постає як світ децентрований, фрагментований, неупорядкований, позбавлений причинно-наслідкових зв'язків і ціннісних орієнтирів; світ, що постає перед свідомістю лише у вигляді ієрархічно неупорядкованих фрагментів. Ця постмодерністська чутливість перетворюється на головний інструмент пізнання, який дозволяє виявити й зафіксувати різноманіття індивідуального життєвого досвіду й соціального світу, а тому усі процедури отримання й інтерпретації даних спрямовані на те, щоб «вхопити», як саме окрема особа через своє унікальне суб'єктивне розуміння навколишнього соціального світу транслює й формує інтерсуб'єктивні смисли» [115]. Чутливість до зовнішніх впливів, втрачаючи раціональність дії, роблять можливим чутливість (схильність) до афекту [116], – вважає О. Кочубейник. Це, на думку дослідниці, по суті означає реабілітацію людських пристрастей як обґрунтування вчинків, а відтак дозволяє зазначити, що форма й зміст ідентичності не задані наперед, а сконструйовані за перформативним (несподіваним, непередбачуваним) принципом [там само].

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Відтак, вважаємо, що самопізнання робить ідентичність соціально та особистісно мобільною, тобто чутливою до змін комунікативних ситуацій, в яких вона може поставати різною: і епатажною, і провокаційною, і активною, і бездіяльною – гнучкою до репертуару соціокультурних ролей, заданого енкратичним дискурсом, та чутливою до своєї своєрідності.

При цьому чільне значення для ідентичності як дискурсивного і самореферентного конструкту має артикуляція власних почувань та переживань. Головною особливістю будь-якого переживання є те, що воно має безпосередньо тілесно відчутний смисл. Зауважимо, що поняття «переживання» є одним із ключових у феноменології та герменевтиці, початок вивчення якому було покладено Е. Гуссерлем у зв'язку із дослідженням самосвідомості як переживання себе самого, фізичних і психічних станів свого тіла в контексті феноменального «Я». Концепт переживання осмислюється в феноменологічній концепції Ю. Джендліна, в рамках котрої аналізується поняття «відчутного смислу» (felt meaning, felt sense). Це те, що ми відчуваємо, коли звертаємося до себе. Це тілесне відчуття, що існує тоді, коли для нас важливо, чим ми займаємося, що з нами відбувається. «Будь-яка ситуація певним чином переживається нами на тілесному рівні і породжує в нас певне «внутрішнє» тілесне відчуття» [67, с.255], – запевняє Ю. Джендлін. «Відчутний смисл» функціонує у такий спосіб, щоби людина після зосередження уваги на тілесних відчуттях усвідомлювала їхній смисл для себе. «Відчутний смисл» має цілісний характер, виникає поетапно, виявляючись крок за кроком, і ці кроки наближають людину до її «сутності» [там само, с. 87]. «Відчутний смисл», завжди багатогранний, багатокомпонентний, розкривається в саморефлексії. Він включає в себе множину образів, емоцій, дій [там само, с. 255]. Вважаємо, що зазначене підкреслює не тільки важливість переживань в житті людини як досвіду її взаємодії зі світом, а й акцентує на значенні цих розпізнавань в собі, що стає ресурсом у самопізнанні. Відтак, завдяки особливій

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

чутливості/«відчутному смислу» людина здатна визначити для себе важливість, цінність комунікативної ситуації і конструйованого смислу практики.

У контексті вищезазначеного доречно навести цитату дослідника О. М. Улановського, де поведінка, дія тлумачаться як функції переживання: «Ми постійно звертаємось до інтерпретації і до розуміння себе самого, приписуючи смисл своїм діям і переживанням» [205, с.37]. Звертаючи увагу на те, що функціональний зміст поведінки може бути різного роду, О. Улановський вважає, що поведінка, детермінована переживанням, може бути засобом, метою, цінністю, символом, фікцією, ін. За такого підходу у кожному випадку потрібно розуміти смисл переживань і структуру того, як людина усвідомлює і пояснює свої переживання. Саме таке розуміння дозволяє адекватно інтерпретувати і її, і поведінку, уточнює дослідник.

Отже, можемо підсумувати, що операція самопізнання артикульована на почування змісту пережитого досвіду, який несе суб'єктивне значення для осмислення себе у різних комунікативних ситуаціях.

Поряд із цим відмічаємо, що в сучасній раціональності разом із зміною образу мислення змінюється й ускладнюється суб'єктивність. Через це вона ніби виходить за межі самої себе: розпадається, замінюється нескінченною множиною «масок-симулякрів». За оцінкою О. Кочубейник, у цьому є корисність, позаяк «зміна ролей та масок» виконує продуктивну функцію: дозволяє молодій людині вирішити одну з найактуальніших проблем: встановлювати границі «Я», апробувати інші соціальні норми, ламати стереотипи та ін.» [118, с.266]. Цьому може бути й інше пояснення. Адже рефлексія, що виникає як реакція на локальну комунікативну ситуацію, на множину одиничних, миттєвих обставин нашого життя, що постійно змінюються, «не встигає» за суб'єктивністю – тому важко уявити, що фрагментований світ рефлексується відразу. При цьому, долучивши положення, висунуті С. К'єркегором, відмітимо, що буття і мислення в людині – нетотожні:

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

життя рухається вперед, у майбутнє, а рефлексія має протилежне часове спрямування – вона звернена у минуле, пережитий досвід.

Таким чином, робимо висновок про те, що суб'єктивність пізнається в певній комунікативній ситуації, вона існує в ній і впливає на здатність ідентичності змінюватися відносно актуальності своїх потреб, почувань, бажань, ін. Відтак, множинність суб'єктивності, яку Е. Фромм, метафорично виразив у сполученні «людина – є сіть» [212], стає реальною завдяки відкритості і здатності людини змінюватись і змінювати.

3. Самотворення – спрямоване на творення суб'єктом себе у дискурсивно утвореній соціальності.

У доробку М. Боришевського самотворення визначено як процес вибудовування себе, своєї самості задля досягнення згоди із собою з метою збереження ідентичності як активного суб'єкта самотворення з відносно високим рівнем розвитку [30]. Л. Сердюк коментує, що вчений розглядав самотворення як «онтологічну категорію, у контексті котрої усвідомлюються альтернативи та перспективи збереження і розвитку буття людини як вищої істоти, а умовою чи принципом самотворення виступає духовність особистості як основа для її сходження до найвищих ціннісних інстанцій» [182]. З цієї позиції самотворення представлено як «самосуб'єктна активність особистості, яка передбачає відносно високий рівень її розвитку, зокрема вагому представленість у її структурі таких утворень, як моральні переконання, сформованість світоглядних та інших орієнтацій – складників системи духовності, наявність структурованої «Я-концепції», розвиненість системи саморегуляції та деяких компонентів, що засвідчують достатньо високий рівень розвитку особистості як відкритої соціально-психологічної системи, яка перебуває у стані постійного саморозвитку [там само].

Певна річ, що у постмодерній соціальності із її невизначеністю, фрагментованістю і сингулярністю метою самотворення не може бути

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

збереження цілісності і стабільності ідентичності, коли мова йде про «уникнення фіксації і збереження свободи вибору» [14]. У межах цитованого знаходиться й наш підхід, за яким множинність ідентичностей є відповіддю на виклики сучасного світу, в якому мета самотворення ідентичності полягає у відчутті і розкритті своєї індивідуальності у «змінних паттернах «зовнішнього» світу» [12, с.94].

На наш погляд, у соціальному полідискурсивному просторі особистість, узгоджує по відношенню до себе мозаїку соціального світу з індивідуальними смислами практик та множиною уявлень про себе. І хоча за своїм змістом все це нагадує колаж, втім він, на наш погляд, тільки підсилює значення самотворення ідентичності в сучасній реальності і трансформаційний зміст конструйованих в ній практик.

4. Самовідтворення – операція з відновлення ідентичностей, включених у соціально-психологічні практики.

Позаяк ідентичність є дискурсивною за своєю природою, то самовідтворення слугує для того, щоби у відповідь на виклики глобалізованого світу відновити раніше утворені ідентичності, які з певних причин втратили свою значущість. В контексті нашого дослідження це може бути пов'язано із розірванням шлюбу, із певними етапами життєвих циклів сім'ї: народженням і доглядом за дітьми, кризами сімейного життя, ін. На наш погляд, серед причин, що спонукають ідентичність до свого відновлення, є і заперечення універсальності схем, сценаріїв подружнього життя, трансформація ціннісно-нормативної сфери, артикуляція індивідуальності, варіативності, одиничності.

Як відмічає Л. Орбан-Лембрик, нестабільність розвитку суспільства й індивідуальні особливості розвитку людей створюють різноманітні лінії соціальної поведінки і варіанти їхнього життєвого шляху [160]. Це забезпечує можливість пошуку себе у стосунках з іншими людьми, зі світом речей, що постійно змінюються. На цю особливість вказує і Т. Титаренко, коли

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

характеризує постнекласичну особистість. На думку науковця, особистість постійно перебуває у процесі становлення, у стані переходу від актуального до потенційного буття. Вона є органічною часткою як соціального, так і приватного життя, специфічною соціально-психологічною конструкцією, вплетеною у повсякдення. На кожному етапі життя вона стає результатом самоконструювання, що відбувається на тлі відповідних історико-культурних та інших процесів [197]. У даному контексті визначено, що суттєвою ознакою постнекласичної особистості є те, що вона «прислухається до власної своєрідності, втрачаючи колишню лінійну детермінованість, жорстку визначеність, одноголосся за рахунок практично безмежної відкритості, поліфонічності, здатності до змін і навичок захисту свого права бути інакшою [там само, с.9].

5. Самоздійснення – операція здійснення цільових поведінкових актів, дій, в яких самореферентна ідентичність розрізняє й описує себе.

Важливо наголосити на істотному значенні власних відчуттів, почувань, думок, значень, що уможливають розуміння себе. Кожна людина створює власний дизайн свого життєтворення, і конструювання ідентичності на ґрунті трансцендентних цінностей не заперечується – змінюється тільки енкратичний дискурс про їх нібито абсолютну цінність. Таким чином, ідентичність, як її характеризує Г. Сайкіна, стає «об'єктивною соціальною силою, здатною впливати не тільки на сприйняття соціальності у специфічно визначеній якості, а й на об'єктивні соціальні структури і зв'язки, а також на спосіб життя людини в суспільстві» [178]. Повністю погоджуючись із дослідницею, зауважимо, що наповнена індивідуальним смислом існування, ідентичність переживається і проживається не тільки як суб'єктивний феномен, а як об'єктивна складова сучасного плюрального світу.

На наш погляд, самореференція як операціональна система дозволяє ідентичності самоздійснитись, вносячи свій смисл у власне життя, який

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

розуміється не як іманентний об'єкту, а як результат довільно конструйованих практик. Згадаємо, що проблематика смислу та смислотворення з точки зору теорії соціальних систем розглядалася М. Вебером, Н. Луманом та в теорії структурації Е. Гідденса. Зазначені теоретичні підходи заслуговують на увагу, позаяк наголошують на тому, як у зміненій соціальній реальності, осмислюючи своє існування, особистість шукає відповіді на виклики часу. У контексті нашого дослідження виклики вбачаємо у конструюванні практик, індивідуальний смисл котрих полягає у створенні особистісних диспозицій, де самоздійснюються множинні ідентичності.

Питання смислу соціальних систем в контексті проблематики самореферентності зосереджено саме на процесуальному характері смислотворення, здійснюваного у процесі комунікації. Н. Луман констатує, що смисл є тим, за допомогою чого система постійно творить сама себе. «Будь-яка смислова інтенція є самореферентною, оскільки водночас передбачає свою повторну актуалізацію, тобто сприймає себе у своїй структурі посилянь знову як одну із багатьох можливостей подальшого переживання і дії. Смисл загалом може набути актуальної реальності повсякчас лише шляхом вказівки на інший смисл» [134, с.100]. З цього розуміємо, що смисл не є фіксованим – він змінюється способом розрізнення смислів у процесі саморефлексії.

Таким чином, визначаючись серед множини різних смислів практик, самореферентна ідентичність маркує їхню ціннісну значущість для самоздійснення. Пошук свого смислу Л. Сердюк визначає як «міру загального напруження і рівень внутрішньої свободи, а відтак, і здатність індивіда прийняти на себе відповідальність за рішення в ситуації вибору» [182, с. 57]. Зазначене розуміємо як те, що О. Кочубейник метафорично назвала «світом в собі» і «світом навколо себе», який людина перетворює у «світ для себе» [118]. Послуговуючись висловлюванням дослідниці, дозволимо припустити, що смисли практик та ДСІ «конструюються відповідно до актуальних життєвих

інтенції особистості й зазнають трансформацій синхронно до останніх» [там само].

Таким чином, здійснений аналіз показав, що ДСІ діє як система, яка розрізняє і описує себе у практиках, і в цьому самоописі, описує і самі практики.

1.2 Проблематизація гендерної ідентичності в постмодерних координатах

У вищевикладеному тексті з'ясовувалися різні підходи у проблематизації ідентичності, зокрема її конструювання в системі соціальної взаємодії. Як зазначає А. Усманова, суб'єкт створює власний нарцисичний образ, соціалізуючись за допомогою вписування себе у певну символічну структуру соціуму. Вивільнення від єдиної тотожній самій собі суб'єктивності приводить до конструювання і репрезентації множини суб'єктивностей, обумовлених факторами статі, класу і раси. Ідентичності, які раніше існували як маргінальні, отримують можливість репрезентувати себе [206]. У філософському дискурсі для позначення суб'єктивності знаходимо такі конструкти, як «ризоматична», «перформативна», «цитатна», «ексцентрична», «трансгресивна», а суб'єкт після «смерті» воскресає в образах «машини бажання», «номади-кочевника», «queer-суб'єкта» [94]. Відтак, актуалізується не тільки розуміння проблематизації ідентичності, з'ясовується спосіб конструювання її у дискурсивних практиках.

Аналіз джерел вказує, що в контексті міркувань про суб'єктивність особливою є тема проблематизації жіночої суб'єктивності і жіночої ідентичності. Дискусії відбуваються навколо концепцій суб'єктивності, ідентичності, гендеру у зв'язку із дихотомією таких атрибутивних ознак людського існування, як стать/гендер та торкаються феміністської теорії, в

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

рамках якої гендер розглядається як конструйована культурно-рольова поведінка. Відділяючи гендер від статі, феміністи заявляють про «денатуралізацію стереотипів маскулінної і фемінінної поведінки» [140].

Відомо, що феміністський дискурс осмислює жіночу суб'єктивність як іншу/інакшу по відношенню до чоловічого типу суб'єктивації. Зокрема, Р. Брайдотті в контексті феміністської проблематики вказує на таку властивість суб'єктивності, як здатність за необхідності до зміни власної структури [цит.за 215]. Для зазначення жіночої суб'єктивності використовується поняття «номадичного суб'єкта», запропоноване Ж. Дельозом, де «стати номадою» означає набути гнучкості по відношенню до свого місця, ролі, винятковості. І ця гнучкість є тим способом, що дозволяє жіночій ідентичності вийти із маскулінної ієрархії. Відповідно, номадична суб'єктивність не має жорсткої структури – для неї властива позиція транзиції (находження поза місцем). При цьому Р. Брайдотті підкреслює, що номадична суб'єктивність передбачає відмову приймати будь-який тип ідентичності як постійний, що вказує на децентрованість жіночої суб'єктивності. Відтак, здатність до зміни власної структури вказує на ознаку множинності суб'єктивності.

Таким чином, ідея номадологічного підходу дозволяє розглядати і жіночу, і чоловічу суб'єктивність як ризоморфні – нелінійні у своїй процесуальності предмети дослідження. Тому будь-які прояви цих феноменів у дискурсивних практиках мають локальний характер і актуалізують один із варіантів плюральності, що у такий спосіб заперечує універсальність чоловічого/жіночого, метафорично передану З. Фрейдом у виразі «анатомія – це доля», і артикулює ідею множинності чоловічої/жіночої суб'єктивності й ідентичності.

Між тим, для Ж. Бодрийяра все «жіноче» – це не стільки протиставлення, скільки «спокуса та гра» [27, с.26]. Як вважають дослідники його філософії, він тлумачить жіноче по-своєму: жінка – тільки «видимість», чоловічій глибині

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

протиставляється не тільки жіноче як поверхня, а як «нерозрізненість поверхні і глибини» [там само, с. 39–40]. Стверджуючи, що все відбувається завдяки природі «жіночого», Ж. Бодрийяр у такий спосіб зводить жіночу сутність до зваблення. Таким, резюмує З. Кодар, є «чоловіче розуміння цінності жіночого начала» [101]. Втім, в акратичному дискурсі власне уявлення про природою задану дуальність, розглядається ширше і багатозначніше. До прикладу, на зауваження С. де Бовуар про те, що потрібно не просто народитися жінкою, а ще й стати нею, те саме можна сказати і щодо чоловіків, і це теж буде про ідентичність [250].

Історично склалося так, що жінка завжди знаходилась у ситуації, яка вимушувала її сприймати себе як частину чоловічої сутності. З огляду на цей факт, Л. Бронзіно і М. Вітковська вважають, що процес гендерної ідентифікації за визначенням виявляється незавершеним, позаяк може здійснюватися тільки через реально ідентифікованого і повноцінного об'єкта – чоловіка [31]. Дискусія розширюється завдяки введенню у дискурс поняття «queer-суб'єкт», що вперше вжила стосовно ідентичності Тереза де Лауретіс. Семантика слова «квір-(queer)» може означати: 1) дивний, інший, 2) сумнівний, 3) гомосексуальний. Термін використовується для означення людей, які мають сексуальну орієнтацію, відмінну від гетеросексуальної. Отож, не пов'язуючи поняття з біологічною статтю, Тереза де Лауретіс підкреслювала, що «queer-суб'єкт» стоїть поза ієрархічно організованих цінностей, поза центрованим нормативним суспільством і культурою, він виявляється тим порушником порядку і традицій, який своєю ексцентричною поведінкою ставить під сумнів власне сам порядок, саму нормативність. Інший теоретик гендерної філософії Елізабет Гросс вважає, що «queer-суб'єкт» своїм існуванням відмовляється від атрибутів, сутнісних характеристик, які обмежують людську свободу. Відмова від жорстких рамок бінарності, на які вказує термін «queer», розмиває стосунки, укладені на дихотомії чоловіче/жіноче. У цьому Д. Воронцов помічає «можливу

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

тенденцію розвитку гетеросексуальної сім'ї» і пояснює, що «квір-практика робить наголос на ігноруванні принципів патріархатності і гетеронормативності у стосунках», тому «квір можуть бути і гетеросексуальні пари, тоді як гомосексуальні пари цілком можуть бути і не-квір, а повністю вписаними у простір гетеронормативності, пристосованими до нього» [47, с. 27–39]. Зазначене суголосно тому, що номадичний суб'єкт, знаходячись у стані постійного творення себе та заперечення домінування чоловічої універсальності, змінюється під впливом соціально-культурних умов. Зміна останніх вказує на ймовірність множинності суб'єктивності, що у такий спосіб підкреслює відсутність первісної заданої сутності (С. де Бовуар).

Особливо цікавою в контексті дослідження є перформативна теорія Джудіт Батлер. Нагадаємо, що авторка пояснює перформативність жіночої ідентичності як певну стійкість, утворену шляхом постійного повторення повсякденних практик із стереотипами поведінки. Звісно, думка про номадичність і перформативність жіночої ідентичності формувалася під впливом соціокультурних вимог, якими прописувалося, що жінка має виконувати роль, природно визначену її біологічною сутністю як іншої по відношенню до чоловічої сутності. «Парадоксальним чином, – зазначає Д. Батлер, – переосмислення ідентичності як наслідок (effect), тобто як *утворене* чи *породжене* відкриває можливості «дій» (agency), які непомітно перекриваються, якщо типи ідентичності розглядаються як напередзадані і незмінні. Якщо ідентичність розуміється як наслідок, то це означає, що вона не є ні фатально визначеною, ні абсолютно штучною і довільною» [270]. Якщо ідентичність розуміється як практика означування, тобто вважається, що прийняті в даній культурі ідентичності формуються в результаті обумовленості дискурсом, який «вбудовується у щоденні акти означування», то механізм зміни ідентичності полягає у «практиці повторного означування» [там само]. Такою практикою повторного означування Батлер вважає, зокрема, стосунки

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

між лесбійками, типу butch-femme, коли одна з них повторює модель поведінки, що відповідає прийнятому у суспільній культурі ідеалу фемінінності, а інша – модель відповідного ідеалу маскулінності. Логічно припустити, що таке саме відчуття по відношенню до партнера має бути присутнє і у геїв. Відтак, лесбійські, гомосексуальні та інші перверсивні по відношенню до прийнятих енкратичним дискурсом соціокультурні норми, Д. Батлер розглядає як можливість множинних конструкцій бажання, що проблематизує і деконструює традиційну гендерну модель ідентичності та вказує на дискурсивне представлення жіночого. На її думку, стать є перформативним утворенням і ефектом перформативних дій, тому не має онтологічного статусу поза них.

За П. Бурдьє, «чоловічі і жіночі тіла...сприймаються і конструюються у відповідності до практичної схеми габітуса». Коментуючи цитату, О. Рождественська справедливо зазначає, що «соціальне існування статі пов'язано із специфічним габітусом, який передбачає одні практики і виключає інші». У цьому смислі «габітус» виступає як основа, чи *modus operandi* етнометодологічній концепції статевих практик (*doing gender*), утворюючи різні перформативні форми і маскулінностей, і фемінінностей» [170, с.93].

Важко не погодитись з тим, що природа жінки, як і чоловіка, є наслідком їхніх тілесних особливостей (принаймні, чоловіки не народжують), тоді, як неможливо прийняти пояснення гендерної ідентичності як результату багатократних перформативних дій (*performative acts*). Втім, наш підхід, що ґрунтується на ідеї Н. Лумана про самовідтворювання і самоозначування суспільства як системи, де суб'єкт також розглядається як самовідтворювальна і самоозначувальна система, дозволяє вважати, що в умовах постмодерної соціальності механізм зміни ідентичності полягає не у «практиці повторного означування», а у процесі самореференції, під час якого, як вже було зазначено у попередньому параграфі, у практиках здійснюється розрізнення та

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

означування ідентичностей. На наш погляд, розрізнена у процесі самореференції ідентичність досягає відповідності із власною індивідуальністю, своєрідністю, про що не йдеться у перформативній теорії. Отже, шляхом самореференції забезпечуються умови і основи суб'єктивації – іманентні утворенню себе в практиках.

Розглядаючи жіночу/чоловічу суб'єктивність як множинну і децентровану конструкцію, відмічаємо, що у такий спосіб вона робить виклик патріархатним уявленням про ролі жінки/чоловіка та й взагалі змінює представлення про їхній соціальний статус. Отож, зміну концепту жіночої/чоловічої суб'єктивності як одної з реалій сучасності вбачаємо у відсутності універсальних ознак, властивостей, рис стосовно жінок/чоловіків. З цим пов'язуємо і полеміку навколо уявлень про фемінінність/маскулінність, сексуальність, кар'єру, материнство/батьківство, сексуальні уподобання та їхню пріоритетність у конструюванні практик. Зауважуємо також і на тому, що опозиції чоловічого/жіночого і гетеросексуального/гомосексуального/бісексуального артикулюють ситуацію розщепленості статі, гендеру та ідентичності. Зазначене проявляється у різних конфігураціях гендерних і сексуальних ідентичностей в практиках, наголошуючи у такий спосіб на особливостях постмодерних трансформацій. Тут ми покликаємось на позицію О.Кочубейник і її бачення постмодерну як дискурсу, що продукує соціальність, де соціальність є сукупністю «відношень до», закріплених переходом до суспільного способу життя, а культура бачиться специфічною артикуляцією соціальності [198, с.96 – 98].

Безумовно, кожна історична епоха володіє набором притаманних їй дискурсивних практик, в яких формується суб'єктивність. До прикладу, М. Фуко сексуальність розглядає не як природний фактор, не як «природну реальність», а як «продукт», результат впливу на суспільну свідомість системи поступово утворених соціальних практик, тобто як культурно-історичний феномен. Дискурсивна природа сексуальності, на його думку, виявляється у

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

різному розумінні її засобів усвідомлення та символізації [215]. Такої думки дотримується і І. Кон: «Сексуальне бажання рухливе і плинне, воно не існує поза свідомістю і символізації конкретними людськими спільнотами і втілюється в певних формах розмови, дискурсу» [107, с.37]. Для М. Фуко конституювання суб'єктивності пов'язано із формуванням дискурсу сексуальності і уявлень про стать, в яких вона, перетворюючись з біологічної характеристики на соціальну – гендер, поступово стає дискурсом. Відтак, запропонувавши поняття «дискурс сексуальності», М. Фуко водночас піддав сумніву власне біологічну природу сексуальності, розуміючи її як соціальний конструкт зі свою історію, тлумачення котрої дискурсивно визначено. Поділяючи переконання М. Фуко, Е. Гідденс запропонував сексуальність розглядати не тільки як дискурс, а як інституційну рефлексивність [52], тобто як активну свідому діяльність суб'єктів. Втім, на думку дослідника «трансформації інтимності», тільки відмовившись від надмірного акценту на дискурсі, можна зрозуміти причини змін у сфері сексуальності.

Отже, дискурс, є тим комунікативним простором, в якому суб'єктивності та ідентичності відображають строкату картину соціальної реальності, у тому числі і трансформований зміст практик, де самореференціуються множинні ідентичності.

Н. Смахтіна сексуальність розглядає в контексті розриву зв'язку із вагітністю та пологами. На її думку, це призводить до зменшення розмірів сім'ї, появи феномену «материнство», легітимізації позашлюбних зв'язків та розповсюдженні контрацепції, а також до зростання чоловічої та жіночої гомосексуальності [185]. Вважаємо, що таке розуміння сексуальності без урахування індивідуальних мотивів, смислів, цінностей, є дещо упередженим підходом із спрощеним тлумаченням сексуальності. Втім, ми поділяємо думку про те, що сексуальність як продукт соціальних трансформацій вже не розглядається тільки в контексті репродуктивності.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Певна річ, під впливом ключових парадигмальних установок постмодерністського мислення, дискурс сексуальності представлено значно ширше. На думку М. Можейко, він свідчить про те, що «сексуальність перестала тлумачитись як константне, незмінне явище та перетворилася на соціокультурний феномен, що піддається аналізу та рефлексії» [151, с. 706–707]. Ідею про «сексуальність як соціокультурний феномен» знаходимо і в інших твердженнях дослідників. Так, Кеннет Пламмер зазначає, що сексуальність – «ніколи просто секс»: всі дискурси про сексуальність – це внутрішньо пов'язані дискурси про щось ще, сексуальність – не просто постійна низка, що об'єднує тотальність людського досвіду, це «кінцева залежна перемінна, що вимагає більше пояснень, ніж вона може представити» [309]. У цьому зв'язку логічно вважати, що зміни в культурі викликають зміни в сексуальності, з чого робиться висновок, що людська сексуальність продукується, підтримується і трансформується.

Як було зазначено, в рамках феміністської методології проблематизація жіночої суб'єктивності та ідентичності розглядається у зв'язку із критикою маскулінної культури, що сприяє розвитку жіночої суб'єктності у її відмінності від чоловічої. При цьому феміністській дискурс робить акцент на фундаментальній різниці між статями. Б. Нуржанов і А. Ержанова міркують, що «ця різниця не природного чи біологічного характеру, а виключно соціального і культурного. Іншими словами, різниця між чоловіками і жінками соціально конструюється, культурно культивується, а природна даність цих відмінностей є не більше ніж ідеологічно закріплений стереотип» [154, с.36 – 37].

Зважаючи на викладений текст, постмодерне розуміння жіночої ідентичності піддається реконструкції і сприймається як фрагментарне, контекстуальне, множинне утворення. Позаяк знімаються всі бінарні опозиції, то в жіночому і не вбачається альтернативи чоловічому, що вказує на розмивання межі чоловічого та жіночого. В цьому І. Жеребкіна вбачає

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

виділення «нової філософської конструкції суб'єктивності – гендерно маркованої суб'єктивності на відміну від безстатевої класичної» [74, с.260]. На думку дослідниці, у такий спосіб відбувається пошук нових логічних підстав жіночої суб'єктивації в культурі, що здійснюється в руслі загальних змін суб'єктності в сучасному мисленні і переході від класичної моделі (просвітницької, зведеної до єдиного і раціонального суб'єкта) до некласичної (множинної і децентрованої конструкції суб'єктивності) [75].

Отже, підводимо підсумок, за яким ознака – статева/сексуальна відмінність дозволяє говорити про «гендерно марковану суб'єктивність» з жіночим, чоловічим, гомосексуальним, гетеросексуальним, транссексуальним типом суб'єктивації, де засадовою атрибутивною ознакою вважається стать як соціальна категорія. В цьому сенсі поняття «гендерно маркованої суб'єктивності» читається нами як те, що вказує на необхідність позбавитись ієрархічності стосунків в практиках. За І. Жеребкіною, сутність розуміння «жіночого» полягає не в альтернативі чоловічому, а у принциповій відмові від альтернативності як способі конструювання ідентичності [74].

На контекстуальний характер ідентичності, що визначається гендерними схемами тієї культури, спільноти, в яких вони утворюються та легітимізуються, вказує і Л. Заграй. На думку науковця, в умовах визнання множинності, відмови від альтернативності, стало можливим говорити про гендерно означеного індивіда, становлення якого відбувається у конкретному соціально-історичному та культурно-ситуаційному контекстах. Причому, як зауважує дослідниця, не стать, а соціум виступає основним об'єктом аналізу у його впливі на формування гендеру людини, її досвіду, включеного у систему соціальних очікувань і приписів, що і визначає здатність до самоідентифікації та співставлення себе з абстрактним ідеальним носієм якостей «справжнього» чоловіка чи жінки. З появою ідей соціального конструктивізму, – констатує Л. Заграй, – у тлумаченні гендеру стало можливим розрізняти стать як

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

категорію біологічну, стать як соціальну категорію, яка позначає показники соціальних статей і гендер як постійно створювану категорію у певному контексті, що постійно конституюється і відтворюється у комунікативних ситуаціях [79; 80].

Є. Гриценко у заданому ключі розглядає гендер як конвенційний ідеологічний конструкт, в якому акумульовані уявлення про те, що означає бути чоловіком і жінкою у даній культурі [60]. Поряд із цим, Ю. Макешина зауважує, що «не варто зменшувати значення біології в якості свого роду фундаменту для наступної соціальної конструкції: категорія «жінка» сама по собі не є абсолютним «ідеологічним конструктом» [138]. Цитоване вказує на неоднорідний характер розуміння гендеру, що пояснюється закріпленими у модерній картині світу уявленнями про правильність того, що соціальні ролі визначаються нормами, структурованими соціальними інститутами та інституціональним дискурсом. Н. Лебедева, аналізуючи гендерні ролі із набором очікуваних взірців поведінки/норм для чоловіків і жінок, слушно зауважує на тому, що «виникає відчуття втрати смислової насиченості минулих форм соціальної ідентифікації і пошук нових, тих, що відповідають базальній потребі людини у смислі і тих, що сприяють найбільш адекватній адаптації у змінюваній соціальній реальності» [127].

Зважаючи на вищевикладене, у постмодерній соціальності послаблюється жорсткий зв'язок ідентичності із соціальними ролями і функціями, зводячи перформативність культурно конструйованої жіночої/чоловічої ідентичності до мінімуму. Це, на наш погляд, дискредитує саму ідею перформативності, принаймні як алгоритму пояснення механізму утворення ідентичності в дискурсі постмодерну. Зазначене відповідає загальній тенденції змін у змісті і структурі гендеру: зменшення відмінностей у гендерних ролях, що у масовій свідомості допускають поряд із чи/чи інший принцип дії – і/і.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

До прикладу, І. Кон стверджував, що індивідуалізація та плюралізація дозволяють людям обирати стиль життя і рід занять безвідносно до їх статевої/гендерної належності у відповідності із звичними нормативними приписами чи всупереч ним [107;108]. Згідно положень конструкціонізму, ідентичність самоконструюється в системі соціальних і культурних норм, традицій, приписів, семіотичних стосунків (П. Бергер, Т. Лукман, Т. Таджфельд). Тому цілком закономірно, що в умовах трансформації соціокультурних процесів проблематизуються статевої, статевоїрольові, сексуальні ідентичності. Адже традиційне розуміння гендерної ідентичності у фрагментованому, колажованому просторі, де суб'єктивність розглядається як множинна і децентрована конструкція, вже не працює як абсолютна норма взаємин у практиках. Ідентичність проявляється у переосмисленні суб'єктивності (того, що є індивідуальним) в дискурсі, що у такий спосіб дозволяє говорити про ідентичність суб'єктивності у дискурсивному просторі. Тому зміна концепту жіночої/чоловічої суб'єктивності, що полягає у відсутності універсально жіночих/чоловічих характеристик, узгоджується із наявними іншими уявленнями: про фемінінність, маскуліність, сексуальність, материнство, батьківство, сексуальну орієнтацію, кар'єру, професію, позначаючись на смислах практик та конструйованих в них ідентичностях. Сутність змін вбачаємо у пріоритетності особистісних потреб та індивідуальності цінностей, котрі у конструюванні власного формату взаємин, змінюють стереотипи функціонально-рольової взаємодії, утворені на бінарності чоловічого/жіночого.

Як зазначає Л. Ожигова, жорстка біполярна модель стосунків «чоловіче – чоловікам», а «жіноче – жінкам» зачіпає саму ідентичність: її цінності, потреби і моделі поведінки. Справедливо зазначається, що процес змін відбувається всередині особистості, яка розширює або підтримує гендерні пріоритети. Відтак, «особистість все більше отримує можливості в реалізації

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

того типу гендерної ідентичності, що є результатом її індивідуального досвіду, що включає не пасивне засвоєння деяких норм і вимог гендерної ролі, а творче перетворення всередині особистості» [158, с.46]. В контексті нашого підходу це пояснюється тим, що самоздійснення самореферентної ідентичності в умовах соціальної невизначеності, фрагментованості і сингулярності співвідносне із потребами, індивідуальними цінностями і смислами, оприявненими у змістах комунікативних ситуацій.

Таким чином, виявляється, що у постмодерній соціальності для конструювання практик зв'язок: стать – гендер – ідентичність не є рядоположним. Це підважує розуміння традиційних засад творення ідентичностей і вказує на глибину постмодерних трансформацій практик: втрату смислу конструювання на бінарних опозиціях й ієрархічності взаємин та осмислення своєї різності. Відтак, постмодерні трансформації практик партнерства та батьківства пов'язуємо із конструюванням чоловічих/жіночих ідентичностей на радикально інших засадах: розриві рядоположності категорій «стать», «гендер», «ідентичність» і самовизначенні, самопізнанні, самотворенні, самовідтворенні та самоздійсненні множинних ідентичностей. Зважаючи на зазначене, в постмодерній соціальності не гендерна стратифікація, а дискурсивна природа і процес самореференції ідентичності позначають трансформовані смисли конструйованих практик. Операціональна система самореференції розкриває ідентичності як множинні утворення, результат яких може співпадати/не співпадати із розумінням гендеру як фрагменту соціокультурного знання.

1.2.3 Теоретична модель процесу трансформації практик

В попередній частині роботи нами було з'ясовано, що уявлення про функціонування класично-традиційної сім'ї як абсолютних вимірів сімейних цінностей, рольової поведінки чоловіків/жінок змінюються, і в умовах іншої

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

соціальності ми спостерігаємо інші конструкції стосунків подружжя/партнерів/батьків. За таких умов виявляється недостатньою пояснювальна спроможність існуючих наукових підходів. З цього логічно постає питання про необхідність іншої соціально-психологічної інтерпретації сімейних практик. Розв'язання цих питань пов'язуємо як із розумінням механізмів конструювання соціальної реальності, так і особливостями процесів творення ідентичностей.

Відтак, завдання бачимо у розкритті взаємовідповідності механізмів конструювання досліджуваних практик із процесом самореференції ідентичностей. На наш погляд, важливим прогностично інформативним інструментом аналізу сімейних практик в умовах постмодерної соціальності є соціально-психологічні пре диктори. Їх ми тлумачимо як *незалежні змінні, утворені із змістових характеристик соціальності*. За основу типології груп предикторів покладено отримані шляхом теоретичного аналізу соціальні категорії:

- культурно-обумовлені предиктори – орієнтовані на пріоритет соціальних норм та сімейних цінностей, соціальні стереотипи, традиції, ритуали, ролі, соціальний статус;
- індивідуально-особистісні предиктори – орієнтовані на пріоритет індивідуальних цінностей, осмислення/переосмислення феноменів: фемінінність, маскулінність, сексуальність, материнство/батьківство, дітність, ін.;
- емоційно-чутливі предиктори – орієнтовані на приватність, довіру, саморозкриття, рефлексію, переживання як емоційно відчуті реакції на ситуацію, ін.

Відтак, за характером прогнозованих впливів виділяємо соціально-психологічні предиктори смислів практик, функціональність яких вбачаємо у тому, щоби розкривати домінантні концепти, які вказують на трансформацію

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

практик. Зазначені предиктори, отримані шляхом теоретичного аналізу, будуть доповнені категоріями/субкатегоріями, виявленими у процесі емпіричного дослідження.

Зважаючи на попередній теоретичний аналіз, вважаємо, що між названими предикторами та смислами практик існує зв'язок. Висуваючи це твердження, ставимо завдання розкрити механізми конструювання практик і пояснити перетворення предикторів із зовнішніх змінних у особистісні фактори. В цьому контексті покликаємось на висновки Н. Чепелевої про те, що переструктуровуючи текстову інформацію, особистість глибоко осмислює її і вдається до інтерпретації отриманого «смиислового/життєвого стрижня» [224, с.64]. Відбувається «розпредмечування змісту, як готовність зрозуміти й опредметити себе через розуміння тексту-події, як готовність зрозуміти зв'язок зі світом, діяти для того, щоб розчинитися в цій діяльності і знову пережити своє опредмечування через побудову змісту інтерпретації». Тут інтерпретація стає адекватною динаміці життя, зміні особистості й динамічності її свідомості [там само].

З чого робимо висновок, що особистісні смисли визначаються ціннісними орієнтаціями, динамічний характер котрих вказує на те, що ціннісні смисли можуть змінюватися. А. В. Серий пояснює це через існування актуальних смислових станів, які «тимчасово переживаються і носять статус фаз розвитку, виконують функцію генералізації окремих смислів різних рівнів індивідуальної смислової системи у вищій, смисложиттєвий рівень, який, у свою чергу, виражається у мірі осмисленості всього життя» [183, с.197]. Водночас, ціннісні орієнтації вибірково відтворюються особистістю. У ставленні до традиційної системи цінностей важливу роль відіграють індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі предиктори.

Відтак, на наш погляд, в постмодерній соціальності у конструюванні сімейних практик суб'єкт віддає перевагу тому, що має для нього особистісне

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

значення і не суперечить його уявленням про смисл конструювання практики та себе в ній. Тому конструйовані практики представляють таку реальність, значущість котрої визначається у її інтерпретації суб'єктами. За П. Бергером та Т. Лукманом, це світ, що створюється в думках і діях, що переживається як реальний [23, с.39]. Артикулюючи на інтерпретаційному змісті реальності, вчені-конструктивісти вивчають проблему конструювання на основі аналізу соціальних та індивідуальних конструктів у контексті дискурсивних практик, що виникають по відношенню до стрімких соціокультурних трансформацій. Процес конструкції/реконструкції практик відбувається у «дискурсивному полі» [87, с.70] за участю механізмів конструювання.

Ідея виокремлення механізмів конструювання сімейних практик прочитується нами в праці «Соціальне конструювання реальності» П. Бергера та Т. Лукмана, де зазначається, що будь-яка діяльність людини піддається «габітуалізації (узвичаянню), перетворенню у повсякденність як базову реальність для людини. Дія, що повторюється, стає взірцем, що з часом може бути усвідомлено як взірець» [23, с.90] у процесі вибудовування соціального світу. Отже, виділені авторами механізми: інтерсуб'єктивна седиментація, суб'єктивна рефлексія та особистісна інтерпретація розглядаються нами як вагомні соціально-психологічні механізми конструювання сімейних практик.

Механізм інтерсуб'єктивної седиментації виникає за умови «повторних об'єктивацій спільного досвіду», який можна передавати із покоління в покоління, від однієї спільності – іншій. Ми розуміємо його як такий, що є лише невеликою частиною людського досвіду – «застиглим у пам'яті в якості незабуваної і визнаної сутності» [там само, с.114]. Об'єктивація нового досвіду, що відбувається за допомогою мовлення, дозволяє включити його в існуючий запас знання. Відтак, об'єктивовані і оречевлені седиментації передаються в традиції певної спільності. До прикладу, дескрипція диспозиції сімейності на матеріалі українських прислів'їв та приказок про шлюб та сім'ю, дозволяє

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

стверджувати, що досвід, який в них означається і передається в лінгвістичній формі, стає релевантним і для тих, хто ще не мав такого досвіду, але «знає», що воно так є чи має так бути.

Таким чином, завдяки лінгвістичному означуванню досвід людини в конкретних обставинах абстрагується і стає можливим для інших, тобто стає частиною загального знання про шлюб, сім'ю та батьківство. «Об'єктивація досвіду в мові (тобто його трансформація у загальнодоступний об'єкт знання – О.Я.) дозволяє включати його в більш широку систему традицій» [там само, с.114] завдяки моральним настановам, приписам, соціальним ролям та стереотипам.

Соціальні стереотипи, як відомо, є результатом категоризації соціального досвіду, визначеного культурою і вихованням. Дозволимо припустити, що шлюб у дискурсі класично-традиційної сім'ї є одним із цих стереотипів, де для жінки визначено, що вона має народити і доглядати дитину, а для чоловіка призначено кар'єрне зростання і відповідальність за матеріальне благополуччя сім'ї. Причому, успішність подружжя також оцінюється стереотипово: успішність жінки у масовому дискурсі визначається наявністю чоловіка і дітей, успішність чоловіка вимірюються його професійними досягненнями. Як вірно зауважує Т. Рябова, стереотипи не тільки встановлюють нерівність: вони її виправдовують [173]. На нашу думку, такі стереотипи, прийняті зокрема у класично-традиційній сім'ї, підкреслюють їхню ригідність, а відтак пояснюють, до певної міри, несприйняття і заперечення значною частиною соціуму варіабельності практик. Власне, зазначеними стереотипами і визначається «норма» подружнього життя в традиційній сім'ї. Тому відкрита поведінка жінок та чоловіків на виконання ними інших соціальних ролей, коли жінка – робить кар'єру, а чоловік бере відпустку по догляду за дитиною, чи обоє членів подружжя роблять кар'єру, а дитину доглядають няні, гувернери, бабусі-дідуся – це дискурс про те, що жінки і чоловіки вносять зміни у наперед визначені

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

соціальні ролі, артикулюючи на особистісно визначених домінантах індивідуальних смислів практик.

В усякому разі, ще поширені конструкти, в яких за чоловіком залишається домінування, а за жінкою – підпорядкування йому. Повільність модифікації культурно-обумовлених предикторів в шлюбно-сімейних практиках, навіть в умовах стрімких суспільних трансформацій, ми пов'язуємо із дією механізму інтерсуб'єктивної седиментації, що реалізується в рамках, заданих дискурсом традиційної сім'ї. Суттєво зауважити, що в традиції української сім'ї залишається високою стійкість норм і приписів класично-традиційної сім'ї. Пояснення тому може бути різне: спостерігається сакралізація індивідуального життя (вплив релігії, церкви на відносини, поведінку людей), підтримання родинних традицій, де нуклеарна сім'я є взірцем стосунків, тощо. Все це створює стійке враження приналежності людини до чогось сакрального, а відтак стабільного, гарантованого, типового, що є повною протилежністю постмодерної соціальності з її: невизначеністю, ризиковістю, сингулярністю.

Стереотипність об'єктивованих інституціональних значень, зауважують П. Бергер та Т. Лукман, «гарантує їхнє запам'ятовування» і на рівні насаджених значень відбувається процес «рутинізації і тривіалізації» [23, с.118]. Наочною ілюстрацією цього є типізовані структурно-функціональні взірці взаємодії подружжя, що не проблематизуються в ДТС. Відбувається те, що визначається як «специфічно-рольові знання», коли ролі прямо чи опосередковано пов'язані із розподілом праці [там само, с.225] у ході «інтерналізації інституціональних чи інституціонально обґрунтованих «підсвітів» [там само, с.224], де «інтерналізація включає суб'єктивну ідентифікацію з роллю і відповідними їй нормами» [там само, с.226].

Сукупність значень підтримується «легітимаціями різного рівня»: від прислів'їв та приказок до дискурсивних практик партнерства й батьківства, в

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

яких оновлюється значення седиментованого досвіду – як стилізація під традицію. Ознаку цього вбачаємо у вживленні в практики феномену, названого нами «шлюбно-сімейний аутсорсинг». Принцип його дії полягає у тому, що подружжя/партнери/батьки делегують свої функціонально-рольові обов'язки людям, які здійснюють їх певний період часу: з малою дитиною сидить няня, домашні завдання із старшою дитиною готує гувернер, прибирання, прання, прасування, готування їжі здійснює хатня робітниця, тощо. Така «підміна» дозволяє подружжю/партнерам зосередитись на вирішенні виробничих, бізнесових, навчальних, наукових, ін. завдань і не витратити час на виконання функцій, з якими професійно вправляються наймані працівники.

Важливим є те, що в умовах іншої соціальності отримані знання, зокрема, у частині виконання рольових функцій, втрачають, на думку Т. Титаренко, «колишню лінійну детермінованість, жорстку визначеність, одноголосся за рахунок практично безмежної відкритості, поліфонічності, здатності до змін і навичок захисту свого права бути інакшою» [196]. Зазначене, безперечно, ілюструє зміни у функціонально-рольовій організації життя подружжя/партнерів та проблематизує смисли утворення шлюбу, сім'ї, батьківства через те, що формальні ознаки шлюбно-сімейних практик у частині виконання ними рольових обов'язків змінюються. Проте, за твердженнями П. Бергера та Т. Лукмана, об'єктивація нових значень седиментованого досвіду не загрожує тому, що вже було об'єктивовано [23, с.118].

Інший механізм конструювання сімейних практик – суб'єктивна рефлексія, що пов'язана із пізнанням суб'єктом себе самого, в результаті чого відбувається переосмислення і себе, і своїх стосунків з Іншим/Іншими. З чого слідує, що культурно-обумовлені, індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі предиктори розпізнаються тільки завдячуючи рефлексії. При цьому міра суб'єктивності процесу виражається у здійсненні рефлексії, психологічна специфіка якої забезпечує можливість як безпосереднього самоконтролю своїх

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

дій так і виявляється у схильності до самоаналізу того, що відбувається в конкретній локальній ситуації.

З чого слідує, що рефлексія ціннісних орієнтацій, соціальних стереотипів, інших культурно-обумовлених й індивідуально-особистісних предикторів є не тільки індивідуальним актом осмислення, переосмислення і переживання, а й механізмом конструювання/реконструювання різних за смыслом сімейних практик. Безперечно, що переконструювання смислових засад практик змінює картину соціальної реальності. Більше того, рефлексія як механізм конструювання, власне, і сприяє переконструюванню самих засад і зумовлює поліфонію смислів практик партнерства та батьківства, коли психологічні предиктори як важливі чинники конструювання практик сприймаються і як індивідуальні цінності.

Механізм особистісної інтерпретації як спосіб тлумачення допомагає осмислювати, пояснювати та оцінювати світ і себе у ньому. У філософсько-герменевтичному розумінні інтерпретація розглядається як осягнення авторського смислу, закладеного в тексті. Тому в інтерпретації соціальної реальності, на думку Л. Заграй, суттєвими ознаками є: «герменевтизація світу і культури, сприйняття світу як тексту; пошук нового методу пізнання соціальної реальності; побудова нової концепції суб'єкта, згідно з якою він позбавлений своєї субстанціональної сутності і розглядається як сукупність різного роду детермінант сприйняття світу – соціальних і природніх» [80]. Отож, з позиції герменевтики підґрунтя інтерпретації утворюють самостійні акти свідомості, що змінюють смисл пояснювальних подій.

З результатів теоретичного аналізу випливає, що в поліфонії сімейних практик відтворено широкий історичний і культурний контексти конструйованої соціальної реальності, де імпліцитні уявлення і експліцитний досвід зводять разом контекстуальні, стосункові і лінгвістичні особливості практик партнерства та батьківства. Зазначене проілюструємо прикладами: у

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

монобатьківській сім'ї батько виконує функції, що гендерно означені як жіночі: прання, приготування їжі, догляд за дитиною; у дистантній сім'ї мати/батько вибірково і епізодично виконують виховні функції по відношенню до дитини; у практиках «не-батьківства» (чайлдфрі) чоловіки і жінки не розглядають по відношенню до себе ідентифікації у батьківстві і відмовляються від репродукції; в практиках гомосексуальної сім'ї ідентичність матері не обов'язково належить жінці.

Таким чином, модель процесу трансформації практик представляє собою систему, утворену із взаємопов'язаних процесів: самореференції ідентичностей і механізмів конструювання практик. Складність її як системи вбачаємо у тому, що в умовах соціальної реальності мотиви, смисли, цінності, стосунки, функції, ролі конструюються в полідискурсивному просторі, представленому як стандартами інституціонального дискурсу, так легітимованими позаінституціональним дискурсом поліфонічні смисли сімейних практик.

За результатами аналізу робимо висновок, що у процесі вибудовування практик соціально-психологічні предиктори: культурно-обумовлені, індивідуально-особистісні, емоційно-чутливі із зовнішніх змінних стають особистісними факторами, з якими співвідносні індивідуальні смисли практик та самореферентні множинні ідентичності. Виділені прогностично інформативні ознаки – соціально-психологічні предиктори конкретизують смисли конструйованих практик. Зважаючи на зазначене, поліфонія смислів сімейних практик і множинних самореферентних ідентичностей концептуально пояснюється взаємозалежністю ключових елементів трансформації: механізмів, предикторів і самореференції.

1.3 Сім'я, шлюб, партнерство та батьківство в різних наукових парадигмах

Зміст цього параграфу зумовлено проблематизацію наявних соціологічних і психологічних тлумачень категорій «сім'я», «шлюб», «батьківство», «партнерство». Наразі, існує проблема інтерпретації понять в рамках іншої соціальної реальності, з'ясування суті якої розглядається нами у цій частині теоретичного аналізу.

Експериментальні дослідження семантики свідомості виявляють індивідуальні системи значень, через призму яких і відбувається сприйняття суб'єктом світу, самого себе та Інших. В умовах постмодерну увага дослідників поширюється на опис представлених в цій реальності соціально-психологічних практик як способів «життєконструювання», що пов'язані із власною інтерпретацією соціальності та утворенням особистісних ідентичностей. Тому важливим аспектом проблемного поля дослідження розглядаємо аналіз змісту понять «сім'я», «шлюб», «партнерство», «батьківство», які в дискурсі постмодерну об'єктивно потребують додаткового тлумачення з ряду причин: 1) під впливом глобальних суспільних трансформаційних процесів змінюються смисли й структура сім'ї, шлюбу, батьківства, партнерства; 2) в поліфонії соціально-психологічних практик відбуваються множинні ідентифікації, що не відповідають нормам інституціонального дискурсу; 3) «поліконтекстуальність» вказує на відсутність єдиних основ конструювання практик та ідентичностей.

Аналіз публікацій встановлює, що соціально-психологічний контекст понять «сім'я», «шлюб», «батьківство» розглядається переважно в межах структурно-функціональної теорії та теорії символічного інтеракціонізму з акцентуванням на сутності сім'ї як процесу взаємодії, де включеність людини у структуру шлюбно-сімейних зобов'язань робить подружні стосунки соціально визначеними та забезпечує почуття суб'єктивного благополуччя її членів.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Дослідники наголошують на зростаючій суб'єктності індивіда в сім'ї, індивідуалізації поведінкових стратегій чоловіків і жінок в умовах спільного проживання, доводячи у такий спосіб активність індивіда у перетворенні буття, що відповідає його внутрішньому змісту (К.Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Брушлинський, А. Журавльов, С. Нартова-Бочавер, ін.). Зокрема, у контексті суб'єктного підходу як продовженні традицій гуманістичної інтерпретації особистості, увага зосереджується на перетворенні реальності зовнішнього світу відповідно до структури сконструйованих особистісних смислів, які можуть сприяти або перешкоджати інтенції самоактуалізації. До прикладу, у концепції, запропонованій А. Тиводар, особистість як суб'єкт шлюбного спів-буття з Іншим є саме тим середовищем, в якому людина із притаманною їй інтенцією самоактуалізації, у спосіб, який сама обирає, намагається «відбутися в усій повноті свого потенціалу» [201, с.23]. Зазначається, що в обставинах спів-буття з Іншим особистість селекціонує можливі види активності, можливі соціальні ролі, можливі ідентичності і намагається об'єктивувати свою суб'єктивність [там само]. Дослідниця вважає, що суб'єктно-буттєвий підхід підкреслює спрямованість людини на перебудову буття у відповідності зі структурою особистісних смислів, тобто на перетворення реальності зовнішнього світу так, що вона (реальність) стає наслідком об'єктивування суб'єктивного. Зауважимо, що зазначений підхід суперечить положенням конструкціонізму, в контексті яких розглядається проблема нашого дослідження.

Ю. Савельєва всупереч «сталій моделі сім'ї як структури» відмічає визначальність «процесуального характеру сім'ї (сім'єутворення)». Слушною є думка про те, що онтологія стосунків прийшла на зміну ствердженню субстанціональних якостей, бо точкою відліку стає не суб'єкт зі своїми субстанціональними якостями, а ті відносини, які ним вибудовуються» [176, с.29]. Процесуальний аспект життя сім'ї підкреслюється і в публікації

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Д. Кутузової, де наголошується на тому, що на відміну від традиційно прийнятих у психології і соціології структурно-функціональних визначень сім'ї, соціальний конструкціонізм вважає, що «уявлення про сім'ю конструюються людьми з урахуванням умов часу, місця і соціального контексту» [123]. Дослідниця наголошує, що постмодерністські підходи уможливають дистанціювання від звичної стурбованості структурою і функціями сім'ї на користь різноманітних варіантів переживання того, що означає «бути сім'єю» [там само].

Таким чином, огляд джерел ілюструє різні підходи до вивчення визначеної проблематики, і це дозволяє констатувати, що в постмодерністському контексті поняття «сім'я», «шлюб», «партнерство», «батьківство» вже не можуть розглядатися як категорії, які можна точно визначити і пояснити, вичерпуючись якоюсь одною «абсолютною» парадигмою. Насправді, зазначені поняття, виходячи із постмодерної ідеї множинності й різноманітності, співіснування різнорідних елементів, підлягають лише інтерпретаціям, в яких поєднується все – поєднане і не поєднане: гетеронормативність і гомосексуальність, патріархатність і плюральність, гедонізм і прагматизм, чутливість і раціональність, укоріненість і ризоматичність, гра смислами і бажаннями, традиція і епатаж, реальне і віртуальне, глобальне і локальне, соціальне й особистісне, публічне і приватне.

Нас цікавлять, насамперед, не вирішені раніше частини загальної проблеми. Зміни, що відбуваються в практиках, закономірно трансформують уявлення про сім'ю, шлюб, партнерство та батьківство, а тому потрібно дати пояснення тому, які зміни відбулися і як вони змінюють ці уявлення, на що немає ще відповіді у соціальній психології.

Є. Вінтер вказує на складність наукового визначення сім'ї як соціального утворення, пояснюючи це багатотисячною історією, недостатнім науковим вивченням людських спільнот і етапів їх розвитку в різних кутках планети,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

багаточисельними науковими підходами у її вивченні [41]. Слушною є думка й американського етнографа, історика Л. Моргана про те, що сім'я – активне начало, що ніколи не залишається без змін, а переходить від нижчої форми до вищої, у міру того, як суспільство розвивається від нижчого ступеню до вищого. Виходячи зі своєї концепції габітусу, П. Бурдьє розглядає сім'ю як результат матеріальних і символічних практик: взаємодопомоги, відвідин, обміну подарунками, послуг, а також роботи пам'яті – єднання через фотографії, обручки, весілля. Ці практики зміцнюються через низку інших повсякденних практик. Дослідниця К. Недбалкова коментує, що за Бурдьє, конкретна повсякденна дія, вписана у певний контекст і пронизана смыслом, не є «вільним вибором» конкретної особи, але завжди структурована соціальною системою та категоріями значень і смислів. Відтак, сім'я є і результатом конкретних дій конкретної особи, і водночас основоположним принципом соціальної реальності [305, с.133]. Отже, підсумовує дослідниця, ця концепція, з одного боку, пояснює, чому назовні сім'я функціонує як універсальна, природна, непохитна основа суспільства, а з іншого боку, дозволяє побачити щоденні «домовленості» й «продукування» сім'ї [там само]. В цитованому вбачаємо ідею про зміни диспозиції сімейності як матриці шлюбу та сім'ї.

Найбільшого поширення у науковому дискурсі набуло розуміння сім'ї як суспільного інституту і водночас малої соціальної групи, члени якої пов'язані шлюбними і родинними стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення. У цьому визначенні сім'ї серед її головних ознак, таких як шлюбні зв'язки, родинні стосунки, спільний побут і сімейний бюджет, наголошується на соціальній необхідності створення сім'ї у зв'язку із потребою суспільства у відтворенні населення. В цьому вбачається акцентування на інструментальному характері сім'ї як засобі забезпечення матеріальних потреб членів сім'ї та постачання

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

нових членів для суспільства. Наголошення на прямих родинних стосунках вказує, що умовою створення сім'ї і метою її функціонування має бути продовження роду. Тож, якщо в сім'ї немає дітей, чи можна її називати сім'єю. На наш погляд, така постановка питання вказує, що «нормативний» структурно-функціональний остов сім'ї – її габітус – змінюється. Відтак, мова йде про можливість утворення іншого габітусу як конститутивного начала інших смислів практик, про що йшла мова у першій частині першого розділу.

В унормованості подружньої сім'ї Б. Бергер вбачає усунення сімейної автономності, що «робить людей більш подібними одне одному у їх зрівнювальній стандартності враховувати суперечливість сім'ї, пов'язану із внутрішньо сімейними конфліктами, які обумовлені прагненням парних сімей до відособлення від загального домогосподарства заради укріплення власного добробуту» [24, с.95]. На думку Б. Бергер, причина цього – у зменшенні родинних зв'язків: «головною особливістю виявляється фіксація на подружньо-сексуальних стосунках, коли на другий план посуваються стосунки батьків і дітей, а на третій – спорідненість» [там само, с. 98].

У класичному визначенні Е. Гідденса поняття «сім'я» охоплює групу людей, пов'язаних прямими родинними стосунками, дорослі члени якої беруть на себе зобов'язання по догляду за дітьми [52]. Наявний триєдиний зв'язок: подружжя – батьківство – спорідненість у повній мірі співпадає із змістом дискурсу традиційної сім'ї. Проте, якщо має місце факт відсутності одної чи двох із названих характеристик, то в соціальній психології та соціології це визначатиме сім'ю як фрагментарну групу, бувшою раніше сім'єю (з причини дорослішання і відокремлення дітей, розпаду сім'ї з причини хвороби, смерті її членів, через розлучення, ін.), або такої, що ще не стала сім'єю (молоді сім'ї, що уклали шлюб, та не є батьками і не об'єднані кривною спорідненістю). Такі фрагментарні сім'ї Т. Андреева пропонує називати терміном «сімейна група», що веде спільне домогосподарство [3]. В контекст вписується і визначення, яке

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

дає Л. Шнейдер, де сім'я – це системно-функціональне об'єднання емоційно близьких і значимих людей на основі шлюбу, спорідненості і батьківства [233, с. 23].

Проте ми не отримуємо відповіді на питання про смисл конструювання практик, де подружжя свідомо відмовляється народжувати дітей, немає відповіді на питання, чи називати сім'єю одностатевих партнерів, які виховують дитину, чи вважати сім'єю чоловіка і жінку, які відмовляються укладати шлюб, маючи при цьому спільних дітей... Ці та інші запитання закономірно виникають, якщо розглядати їх в дискурсі традиційної сім'ї, структурно-функціональний зміст якої ґрунтується на гетеронормативності та гендерній специфікації. Відтак, предметом проблематизації стають практики, в яких чоловік і жінка не узаконюють своїх стосунків, хоча мешкають разом; не народжують дітей, тому що смисл свого життя бачать у кар'єрному зростанні, професійній самореалізації; особистому благополуччі; всиновлюють дітей, маючи/не маючи кривних, користуються послугами сурогатної матері, тощо.

Тож погоджуємося із висновком О. Кляпець, що «уявлення про сім'ю тільки як малу соціальну групу, члени якої поєднані шлюбними чи кривними взаєминами, і яка здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, основним призначенням якої є народження і виховання дітей, де вона розглядається лише в якості посередника між соціумом і індивідом у процесі розвитку, зараз є недостатніми, такими, що не відповідають викликам часу» [98].

Не співпадає у своїх характеристиках із тим, що демонструють сучасні реалії сімейних практик і поняття «подружжя», виникнення котрого С. Голод пов'язує із соціально-економічними змінами, що сформували умови для рівності (соціальної, юридичної, моральної) чоловіка і жінки, та тлумачить як особистісну взаємодію чоловіка і жінки, що регулюється моральними принципами і підтримується притаманними їм цінностями; як сутнісне ядро

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

сім'ї, стабільність якої залежить перш за все від подружнього взаємозадоволення [56, с. 204].

Таким чином, цитовані визначення в концепті «сім'я» артикулюють увагу на стосунках між подружжям та суспільною інституцією як регулятором їхнього життя, який визначає, чим вони повинні займатися, які функції мають виконувати і які обов'язки у них перед суспільством. «Для суспільства сім'я, що може мати багато облич та є дуже різномірною за структурою, залишається групою, включеною у нормативну структуру суспільства, «первинним соціальним атомом», що виконує певні соціальні задачі, – підсумовує Д. Кутузова [123].

На підставі представленого теоретичного матеріалу робимо висновок про те, що структурно-функціональний та суб'єктно-буттєвий підходи не дозволяють відійти від традиційного розуміння цілісності і структурності сім'ї, сконцентрованого навколо подружжя. Натомість, на наш погляд, сучасні практики змінюють лінійність структур сім'ї, шлюбу, батьківства на ризоморфні конфігурації, залишають відкритою можливість для конструювання поліфонії практик, утворених на множині різних смислів та множинних ідентичностей. Пояснення цим процесам бачимо у положеннях іншої методології – соціального конструкціонізму, дискурсивного підходу і теорії систем, що допомагають зрозуміти особливості постмодерних трансформацій практик в соціальній реальності.

Намагаючись подолати обмеженість традиційного тлумачення сутності сім'ї та узгоджуючи його зі змістом сучасних практик, дослідники пропонують різні інтерпретації. Так, М. Айхлер визначає сім'ю як соціальну групу, до складу якої можуть входити, а можуть не входити дорослі обох статей, можуть входити, а можуть не входити діти; дорослі в складі сім'ї можуть бути подружжям, а можуть не бути одруженими, можуть проживати разом або окремо, можуть мати сексуальні стосунки або не мати таких [цит. за 37, с. 277].

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Пропозиція позначати традиційні моделі сім'ї як «моделі соціальної відповідальності», яким на зміну приходять «моделі індивідуальної відповідальності» [123], на думку дослідниці, зменшує міжстатеві відмінності у правах і обов'язках, робить необов'язковим шлюб, уможлиблює виконання батьківських і подружніх обов'язків іншими людьми, тощо (Eichler, 1997).

Позиції, запропоновані М. Айхлер, на наш погляд відтворюють реальність, де руйнується класично-традиційна структура сім'ї, шлюбу, батьківства, утворена на ціннісно-нормативній єдності, і уможлиблюється конструювання різних практик на інших пояснювальних основах. Таке радикальне переосмислення сутності сім'ї та її інститутів вписується у контекст постмодерністського поняття «ризому» та «лабіринт», розкритих Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі. Втім, інтерпретуючи «феномен лабіринту», О. Барма логічно зауважує на тому, що «лабіринт, як структурований принцип організації внутрішнього простору, втрачає притаманні йому характеристики в культурі постмодерну. На зміну йому приходять концепт лабіринта-ризому чи ризоморфного лабіринта, який поєднує у своїй архітектоніці аструктурні, неієрархічні принципи організації внутрішнього простору» і означає «відсутність не тільки єдності семантичного центру, але і центруючого початку єдності коду» [9, с.21].

В контексті нашого дослідження зазначене дозволяє сформулювати гіпотезу про те, що в постмодерній соціальності в смислах конструйованих практик проблематизується те, що в інституціональному дискурсі становить абсолютну норму: структурність та ієрархічність засад шлюбності, гендерна стратифікація та гетеронормативність.

Розглянемо й інші тлумачення. Так, Є. Берджесс визначає сучасну сім'ю як «єдність взаємодіючих особистостей» та пов'язує кризу традиційної сім'ї із «посиленням емоційних підвалин шлюбу і сім'ї інститутом подружжя як відносно автономного від сім'ї соціального утворення» [див. 6, с.63]. Л. Хансон

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

бачить сім'ю як складну мережу взаємин, що не існує як даність, а відтворюється й перетворюється в кожний момент у певній «роботі почуттів» [див. 37, с. 278]. Ю. М. Савельєва поділяє ідею пошуку сутності сім'ї у процесах внутрішньо сімейної взаємодії, вважаючи, що сім'я не є чимось сталим. Відтак, сутність сім'ї, на її думку, полягає «у нескінченному процесі підтримки сімейних зв'язків» [176]. Концептуалізація сім'ї на основі кривності та виключно на гетеросексуальному шлюбі, на думку Кес Вестон, «породжує безліч виключень та нерівностей, маргіналізує, знецінює, робить невидимими інші форми та стосунки споріднення» [див. 126, с. 19]. Відмічаємо, що у розумінні дослідників спільним виявляється концепт «стосунки». Його ми розглядаємо перспективним у контексті нашого дослідження.

Отже, визначення сім'ї через прописування нормативних вимог, пов'язаних із структурно-функціональною організацією сім'ї, витісняються вписуванням інших її ознак: інтимності, емоційної близькості, сексуальної ідентичності, що дозволяє реінтерпретувати традиційне розуміння категорії «сім'я» та маніфестувати до емоційно-чутливих та індивідуально-особистісних предикторів смислів.

Зміст «шлюбу» традиційно визначають як соціальну форму стосунків між чоловіком і жінкою, що історично змінюється. А. Харчев вважає, що завдяки шлюбу суспільство упорядковує і санкціонує статеве життя подружжя і регулює подружні і батьківські права й обов'язки [219, с.66].

Без сумніву, наведене визначення вже не може сприйматися однозначно. Шлюб перестає бути безумовною нормою поведінки і ніяк не є регулятором сексуальних стосунків вже хоча би з тої причини, що на сімейному майданчику представлено чимало різних практик шлюбного партнерства, що виходять за межі інституціональної норми і конструюється в позаінституціональному дискурсі. На те, що шлюб втрачає значення формального інституту як такого, що пов'язаний із контролем над сексуальністю і дітонародженням та

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

підтримується традицією і жорсткими правилами гендерного розподілу праці, вказує Е. Гідденс [52, с.36]. Дослідник вважає, що шлюб перестає бути єдиною сферою самореалізації та ідентифікації для жінок, ба більше того – він уже не є єдиною легітимною формою організації інтимності.

Порівнюючи офіційний шлюб і «цивільні взаємини», Ю. Чаусова запевняє, що «у цивільних взаєминах стосунки конструюються ретельно, старанно, із зацікавленістю та позитивними емоціями, але у ваганнях партнерів та небажанні брати на себе відповідальність за сім'ю. Життєбудові в офіційному шлюбі притаманні більша цілеспрямованість та обов'язковість, налагоджена діалогічність, прагнення та готовність партнерів допомогти один одному в складних ситуаціях, проте через надмірну прагматичність і контроль стосункам не вистачає легкості» [221, с.298]. Попри вказані відмінності, на наш погляд, у тлумаченнях офіційного шлюбу і «цивільних взаємин» дослідниця все ж не відходить від традиційної парадигми і висловлює думку про шлюб як інститут регулювання стосунків між чоловіком і жінкою, хоча і на умовах діалогічності, котрим «не вистачає легкості».

Втім, відмічаємо і тенденцію змін у розумінні шлюбу як соціального регулятора. Їх ми спостерігаємо у тлумаченнях, в яких підкреслюється індивідуальний смисл шлюбу і рефлексія. Так, Є. Вовк вважає, що «новий» шлюб – це складна система міжособистісних взаємодій, яку необхідно постійно підлагоджувати і обробляти; це світ сексуальних домовленостей. Шлюб – серія постійних спроб і експериментів, це ймовірнісний проект» [43].

Категорія «батьківство» (fatherhood) розглядається, перш за все, як соціальний інститут із системою прав, обов'язків, соціальних очікувань, що висуваються до матері/батька і ґрунтуються на культурних нормах, а також структурі і функціях сім'ї. Інститут батьківства впорядковує стосунки між батьками і дітьми по утриманню і вихованню останніх.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Проте, існуючі практики батьківства, на наш погляд, виявляються більш плинні, мінливі і різноманітні за ту діяльність, яка в дискурсі традиційної сім'ї пов'язана із відповідальністю батьків за утримання і виховання дітей (fathering). Попри те, що інститути сім'ї, шлюбу та батьківства культурно й історично поєднані, їхній зв'язок у сучасних реаліях стає дедалі складнішим. Зокрема, ілюстрацією зазначеного стають поліфонічні практики, де батьківство представляють неодружені і розлучені батьки (unmarried cohabiting parents and divorced parents), соло-батьки (single-parents), одностатеві пари (same-sex parents). В західноєвропейських публікаціях (Hayman B., Wilkes L., Halcomb E., Jackson D.) тема батьківства розкривається у матеріалах про батьків однієї статі, які так само, як і гетеросексуальні батьки можуть забезпечити права дитини на недискримінацію, на дотримання інтересів дитини, на розвиток і право бути почутим [283]. До прикладу, Бренда Хейман, досліджуючи лесбійське материнство зазначає, що її респондентки змогли утворити свої материнські ідентичності за відсутності значущих рольових моделей для лесбійок, пристосуватися і адаптувати їх відповідно до обставин [там само].

Зарубіжні експерти спостерігають тенденцію, за якою сімейні пари у віці до 50 років означають себе в термінах, що використовуються здебільшого у практиках спільного проживання (cohabiting relationships), як партнер (mon cooint (partner)) або близький друг (mon chum (intimate friend)), а не мій чоловік (mon mari (my husband)) [284; 290; 292; 293; 295]. Відмічається, що спільне проживання партнерів (cohabitating couples) до шлюбу, має дещо вищі терміни перебування у шлюбі (до 10 років) [296]. Зазначається, що молоді люди надають перевагу стосункам, не пов'язаним зі шлюбом, визначаючи для себе пріоритетність доброї освіти, професійне вдосконалення для того, щоб досягти успіхів в умовах сучасної економічної ситуації [297].

У понятійному апараті нашого дослідження представлено поняття «цивільне партнерство», що використовується по відношенню до осіб, які не перебувають у шлюбі, але ведуть спільне господарство з метою забезпечення для себе певних благ, зручностей і/чи підтримують сексуальні стосунки.

О. Вовк, справедливо вважає, що в «нереєстрованих стосунках» [43] партнери конструюють такі конфігурації спільного життя, в яких шлюб – це більше ритуал, наслідування соціальної норми, що не є похідною по відношенню до якості стосунків та їхньої організації. Наголошується на тому, що все більше значення мають «міра співпереживань у співжитті, виключна

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

значущість присутності Іншого – відчуття себе «парою» [43, с. 48]. Кардинальні зрушення, які ми спостерігаємо у партнерстві, вказують на високу цінність в них сексуальних стосунків, для позначення яких Е. Шарфф Девид використовує поняття «сексуальне партнерство» як взаємодію партнерів, де кожен відчуває себе унікальним і здатним стати інструментом сенсорного задоволення для Іншого [227, с.43].

Доречно зауважити, що дискурс сексуальності у партнерстві є достатньо дослідженою проблемою у західноєвропейській літературі: Уільям Ф. Корнелл (докладно досліджує способи сексуального самовираження), секс у стосунках є предметом досліджень Е. Берне (Berne, E. *Sex in human loving* (1970)), ін. Соціолог Марк Регнерус у своєму дослідженні, що знайшло відтворення у праці «Дошлюбні сексуальні стосунки в Америці: як американці зустрічаються, співмешкають і одружуються» стверджує, що ситуація, де ринок сексу і ринок шлюбу були взаємопов'язані, змінився. Очевидною є тенденція, що для чоловіків, аби отримати доступ до якісного постійного сексу, вже нема потреби укладати шлюб. Висновується, що сексуальність змінила стосунки між чоловіками/жінками, і це відкарбувалося на інституті шлюбу та батьківстві. «Ця далеко не нова тенденція, – пише Регнерус, – доведена до абсолюту» [313]. Звертаємо увагу на те, що у дописах західних дослідників поняття «партнерство» зберігає своє значення як по відношенню до тих, хто перебуває в офіційному шлюбі, так і до тих, хто знаходиться у «цивільному партнерстві».

Натомість поняття «партнерство» у комунікаціях наших співвітчизників все ще сприймається тенденційно. У науковому дискурсі партнерство в сім'ї розглядається у змісті подружніх стосунків із наголошенням на рівних правах чоловіка і дружини та їхньому вмінні домовлятися. У соціології сім'ї для означення таких стосунків уживається термін «егалітарність», що визнає за подружжям рівні права на самореалізацію. Як спосіб конструювання особистого життя, партнерство розглядається тільки в контексті сексуальних стосунків. Таке упереджене розуміння поняття, на наш погляд, звужує його зміст і спрощує його значення як практики, вибудовування якої може мати різну мотивацію для партнерів, різну протяжність і множину смислів.

Припускаємо, що практики шлюбно-сімейного партнерства стають феноменом постмодерної соціальності, що своєю розмаїтістю подібні до ризоми, в якій неможливо вичленувати межу між тим, що є центром, а що з цього є периферією. До прикладу, гостьовий шлюб, дистантна сім'я, цивільне партнерство – в них сполучені і шлюб, і сім'я, і партнерство, і батьківство, що унеможлиблює тлумачення їх в межах одної з цих категорій через загальність і ригідність останніх. Проте уможлиблює різні варіації шлюбно-сімейного партнерства, де може бути різне сполучення: з дітьми/без дітей, у шлюбі/без шлюбу, спільно проживаючи/нарізно живучи, доглядаючи і виховуючи власних дітей/передоручаючи їхнє виховання і догляд іншим особам, тощо.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Зважаючи на аналіз розглянутих джерел, можемо із впевненістю стверджувати, що наявні законодавчі визначення понять «сім'я», «шлюб», «батьківство», «партнерство» за своїм змістом виступають декларацією норми соціальних інститутів і фіксують тільки те, що передбачено нормою, тому, певна річ, не охоплюють змін, які відбулися і продовжують відбуватися в соціальній реальності відносно досліджуваних практик. Справедливою є позиція групи дослідників: Т. Титаренко, О. Злобіної, Л. Лепіхової, Б. Лазоренка, О. Кочубейник, ін., згідно якої, «сталість, центрованість, стабільність втрачають сенс (і продуктивність), позаяк не узгоджуються із характеристиками суспільства, в якому дедалі чіткіше увиразнюються фрагментація культури, розсіяність цінностей, віртуалізація реальності, театралізація повсякденності і пов'язані з нею стильові ігри» [236, с.111]. Відтак закономірно, що в умовах постмодерної соціальності проблематизуються змісти категорій «шлюб», «сім'я», «партнерство», «батьківство», підкреслюючи у такий спосіб зміни практик, які будучи складовими соціокультурної реальності оприявнюють множину смислів, цінностей, моделей поведінки, ідентичностей, утворених у процесі комунікації подружжя/партнерів/батьків. Втім, окремим питанням у цьому контексті залишається різниця засад утворення сім'ї, шлюбу, батьківства, партнерства, що пов'язані із дискурсами, які продукують і поширюють різні смисли стосунків у подружжі/партнерстві та різні моделі поведінки подружжя/партнерів/батьків.

Таким чином, здійснений теоретичний огляд вказує, що в умовах постмодерної соціальності увиразнюються особистісні мотиви спільного проживання, окреслюються індивідуальні цінності, означаються множинні ідентичності, що позначається на смислах конструйованих практик. Зазначене співвідносно і з тим, що С. Квале називає «інтенціональні стосунки між суб'єктом і ситуацією» та характеризує як «непоєднання двох ізольованих

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

полюсів; навпаки, суб'єкт і ситуація не можуть бути визначені інакше, як в цих стосунках і через них» [93, с.52]. Відтак, помітний зсув конструкціонізму від індивідуальної свідомості до стосунків між людьми (Gergen, 1994) фокусує увагу як на важливості конструювання стосунків, так і на можливості через стосунки розкрити смисли конструйованих практик та ідентичностей. Як справедливо зауважує В. Климчук, через похідність ідентичності від соціальних стосунків виникає необхідність перегляду уявлення про формування і розвиток індивідуальних значень, смислів та цінностей [97].

РОЗДІЛ 2 ПРАКТИКИ БАТЬКІВСТВА ЯК ДИСКУРСИВНЕ ПОЛЕ СМИСЛІВ МІЖОСОБОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІНЛИВИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

2.1 Конструювання соціально-психологічних практик батьківства

В контексті теми, насамперед, визначимося щодо вживання в тексті терміну «батьківство», на багатозначність котрого вказував дослідник чоловічих ролей і ідентичностей І. Кон. На думку вченого, термін має кілька головних тлумачень: «Перше слово означає батьківство як соціальний інститут, те, як його уявляє суспільство, а друге – батьківство як діяльність, практики і стилі поведінки. Для дослідження цих явищ потрібні різні джерела і методи» [111]. У цьому судженні, на наш погляд, вказано на головні відмінності батьківства як соціальної ролі та як ідентичності.

Покликаючись на тлумачення Р. Овчарової, батьківство «як соціально-психологічний феномен являє собою емоційно і оцінково забарвлену сукупність знань, уявлень і переконань стосовно себе як батька/матері та реалізується в усіх проявах поведінкової складової батьківства» [156]. Наведене визначення Ю. Борисенко розглядає як «категорію психології особистості, що відображає головні етапи розвитку особистості, характеризує комплекс інтегральних, соціальних й індивідуальних характеристик особистості, котрі виявляються на всіх рівнях життєдіяльності людини: емотивно-аксіологічному, когнітивному і операціональному; охоплює оцінковий компонент і необхідність виконання наступних функцій: захисної – як годувальник і захисник; презентативної – як персоніфікація влади, вихователь і дисциплінактор; ментальний – як приклад для наслідування;

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

соціалізуючий – як натхненник у позасімейній суспільній діяльності і стосунках, транслятор соціальних норм, фігура, що забезпечує зв'язок поколінь» [29, с. 50]. Перелічені функції є компонентами утворення інституту батьківства, формування якого в історії суспільства М. Мід пов'язує із виникненням приватної власності, що мала бути успадкована одним із нащадків чоловічої статі. Історично саме за чоловіком як спадкоємцем і закріпилася функція забезпечення дітей і жінок [147]. І. Кон тлумачить соціальний інститут батьківства «як систему прав, обов'язків, соціальних очікувань і вимог, що висувуються до чоловіка як батька і укорінені в нормативній системі культури і в структурі сім'ї» [109, с.304–305].

Відтак, батьківство розглядається в різних контекстах: як соціальний інститут, як практика та як ідентичність. Точку перетину вбачаємо, зокрема, у соціальних уявленнях про функції, цінності, смисли батьківства. Власне, потреба в дітях активізує, на переконання Г. Бевз, формування у дорослих батьківських ролей [15]. З цього кута зору дослідниця аналізує зміст інституту прийомної сім'ї, в якій розкриває суть прийомного батьківства: «в прийнятті некривної дитини як значущого іншого» [16, с.180]. Відмічається, що «адаптаційний потенціал прийомних батьків включає процеси самореалізації, самосхвалення й егоцентрованості, просоціальну орієнтацію поведінки та гнучкість у статево-рольових презентаціях» [там само, с.182]. Вивчаючи умови замінного батьківства, Г. Бевз, Т. Мельничук називають конструктивні мотиви, якими керуються замінні батьки: «продовження роду; самореалізація «як батьків» в дітях та бажання підготувати дитину до життя; бажання мати велику дружню сім'ю та надати дитині відчуття благополуччя засобом створення відповідної атмосфери в родині; мотиви надання дитині стартових можливостей для розвитку та соціальної стабільності; готовність ділитися власними життєвими вміннями та бути здатними передавати їх дітям у прийнятний для них спосіб» [17; 18, с. 54].

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Вважаємо за необхідне відмітити, що в умовах постмодерної соціальності аритукулюються різні смисли конструювання практик батьківства: від утворених на засадах кривної генетичної спорідненості до сурогатного і соціального батьківства, від дистантного до «не-батьківства», від монобатьківства до гомобатьківства. Своєрідність постмодерних трансформацій практик батьківства, на наш погляд, виявляється в ситуаціях, коли особистість поставлена перед вибором: бути ефективним у батьківстві чи успішним у професійній діяльності, чи задоволеним у сексуальній самоцінності. У фокусі сімейних практик дослідники відмічають, що сучасне батьківство реалізується на фоні багатьох (усвідомлених і неусвідомлених) протиріч, серед яких К. Поліванова називає «зростаючу значущість цінності самореалізації і збережену цінність батьківства» [164].

У зміні уявлень про ролі батька/матері, що виявляються у змісті виконання батьківських/материнських функцій та утворенні ідентичності батька/матері, дослідники вбачають ознаки трансформації інституту батьківства. Так, вагомими факторами цього процесу Т. Власова називає роз'єднаність репродуктивної, шлюбної та сексуальної поведінки, їх сучасну автономність [44], що призводять до конструювання різних практик батьківства.

Традиційно в композицію батьківства В. Сатір, Є. Ейдемільер, В. Юстицький, Р. Овчарова, Г. Навайтіс, ін. включають ціннісні орієнтації, установки, очікування, батьківські почуття, відповідальність, стилі сімейного виховання й аналізують їх по відношенню до індивідуально-особистісних особливостей чоловіка чи жінки, сімейної ситуації в цілому (як єдиний план ціннісних орієнтацій, батьківських позицій, почуттів, тощо подружжя), у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями і системою суспільства [155; 156]. Зазначені характеристики відтворюють історико-культуральну контекстуальність феномену батьківства як складової загального сприйняття і

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

розуміння себе самого та оточуючого світу й, на наш погляд, стають реперною точкою в дискурсі традиційної сім'ї.

Н. Мальтіннікова робить висновок, що батьківство є відносно самостійним, динамічно розвивальним утворенням, підсистемою в конкретній культурно-історичній системі взаємостосунків людей, пов'язаних між собою шлюбними, родинними і соціальними стосунками [142]. Розглядаючи батьківство з кута зору герменевтичної феноменології, дослідниця відмічає, що «батьківство знаходиться під впливом культурних моделей батьківської поведінки та обумовлене як зовнішньою необхідністю соціального статусу, так і внутрішніми потребами людини, в задоволенні яких полягає смисл її психологічних і соціальних функцій» [там само, с. 24]. Відтак, категорія «батьківство» відтворює поведінку, що в дискурсі традиційної сім'ї сприймається як загальноприйнята модель, в якій визначено соціальний статус батьківства.

Демографи, соціологи, психологи, розглядаючи батьківство як потребу в дітях, при розкритті його змісту підкреслюють раціонально-економічні міркування та тлумачення його як соціально-психологічної особливості соціалізованого індивіда, який без наявності дітей відчуває утруднення як особистість [76]. Втім, зазначену потребу ми розглядаємо в різних аспектах: як бажання мати дитину/дітей та як можливість самоздійснення в ідентичності батька/матері. Досвід репродуктивної культури демонструє приклади, коли ці потреби можуть існувати незалежно: бажання мати дитину нетотожно готовності стати/бути батьком/матір'ю, що зумовлює диференціацію понять «індивідуальна репродуктивна потреба» та «репродуктивна потреба сім'ї» [там само]. В ціннісному вимірі потреба в дітях розглядається як складова частина більш складної структури – потреби в сім'ї, поряд із потребами в шлюбі, батьківстві, сексі [32]. Власне, репродуктивна сфера поєднує в собі і сексуальну потребу. Такий підхід відповідає нормам інституціонального дискурсу та як

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

зазначає А. Вишневський, «боронить єдність репродуктивної поведінки зі шлюбною та еротичною і перешкоджає виокремленню останньої у самостійний вид поведінки», що сприяло «встановленню безпосереднього контролю, незалежного від контролю над репродуктивною і шлюбною поведінкою» [48]. В цьому ключі і міркування С. Голода, на думку якого, кожен із подружжя очікує того, що «не закладено» в його природі як соціальному інституті – «еротики». А народження дитини розглядається як виконання важливої, але не першорядної нужди», – запевняє С. Голод [56, с.191]. На підставі цитованих тверджень, які відповідають нормам інституціонального дискурсу, зазначаємо, що вони не співпадають із тим, що в умовах соціальної реальності демонструють практики. В них ми спостерігаємо розрив між репродуктивністю і сексуальністю, що доводиться функціонуванням практик із відтермінованим батьківством та практик «не- батьківства».

Предметно вивчаючи репродуктивну поведінку, О. Васильченко справедливо стверджує, що вона трансформується і «стає мозаїчною як у своїх формах (розмаїття типів родительства; розмаїття способів набуття статусу родителя; розмаїття виховних, соціалізаційних, адаптаційних, атракційних, самозбережних практик) так і цінностей (репродуктивна поведінка як утілення акмеологічних, економічних, моральних, релігійних, художніх, політичних, вітальних тощо)» [37, с.468]. Зазначене суголосно висновку А. Абрамової, за яким батьківство, як система інтегрується в простір особистісного досвіду [1]. Таким чином, міркуючи про детермінанти батьківства, акцент робиться на якісно відмінній системі ціннісних орієнтацій, що визначають життєву позицію особистості. С. Девятих переконаний, що в особистісній сфері «батьківство орієнтоване на завдання народження і виховання» [65, с.90]. Р. Овчарова вважає, що у батьківстві поєднуються інституціональні і міжособові аспекти [157, с.163], визначаючи життєву позицію індивіда з питань репродукції. Поряд із цим, справедливий твердження І. Кона, Р. Зідера про те, що образ батька/матері

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

залежить як від часу, так і від умов формування, позаяк кожне наступне покоління стикається з невідповідністю між традиційною «культурою батьківства» і реальною поведінкою батьків у сім'ї [83]. У розумінні І. Кона «батьківство» то є «універсальний і водночас найбільш мінливий та проблематичний аспект маскулінності, що стосується і соціального інституту батьківства (fatherhood), і конкретних батьківських практик (fathering), і чоловічої ідентичності, що включає образ «Я» [111; 112].

Втім, ми схильні розуміти згадане поняття ширше: коли мова йде про ідентичність батька чи матері, які відчувають до дитини, з якою не мають біологічного зв'язку, такі почуття, що роблять цей зв'язок духовним. Тому вважаємо, що у різних практиках батьківства ключову роль відіграє самореференція ідентичності батька/матері. Зазначене дозволяє нам вважати, що батьківство в умовах постмодерних трансформацій інститутів сім'ї та батьківства полягає у прийнятті/неприйнятті його як особистісної цінності, що проявляється у різних практиках батьківства. Доречно звернути увагу на те, що в постмодерних реаліях репродуктивність і батьківство в практиках вже не є рядоположними поняттями – між ними втрачається стабільний зв'язок і вони вже не є абсолютними цінностями. На це вказують практики «не-батьківства» – чайлдфрі та факти відмови від дітей. Поряд із цим явищем, нажаль, є зумовленість загальним погіршенням репродуктивного здоров'я, що стає причиною неспроможності мати власних дітей. Втім, допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, прийомне батьківство урізноманітнюють практики батьківства.

У цьому контексті покликаємось на міркування В. Татенка про те, що репродуктивна поведінка людини епохи постмодерну, з одного боку, все більше «інтимізується», а з іншого – «екстимізується». Для людини постмодерну особливого значення набувають інтимно-особистісні стосунки, «ціннісно-сміслову психологічну основу яких складає почуття душевно-духовної

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

спорідненості, душевно-духовне тяжіння однієї людини до іншої без елементів тілесної чуттєвості» [193].

Логічно, на наш погляд, проблематизацію батьківства розглядати і в контексті відділення репродукції від сексуальності та репродукції від кривної спорідненості. У масовому дискурсі сексуальність розглядається як самоцінність, що у часі посуває на континуумі цінність батьківства і дітності. Відтак, в практиках шлюбно-сімейного партнерства задоволення сексуальних потреб здійснюється подружжям/партнерами, які не прагнуть при цьому ставати батьками. Сучасний розвиток науки і практики пропонує для цієї опції широкий вибір як засобів контрацепції, так і можливостей репродуктивних технологій, пов'язаних із продовженням фертильного віку жінки, донорством сперми, штучним заплідненням, тощо. Розрив репродуктивності від кривної спорідненості різноманітно представлений у практиках мішаного батьківства. Так, в бінуклеарній сім'ї, де подружжя виховує дитину/дітей від різних шлюбів, в прийомному батьківстві, коли подружжя, маючи своїх дітей, опікуються некривними дітьми, йдеться про юридичну спорідненість, тобто спорідненість за фактом спільного мешкання. Г. Бевз, вивчаючи особливості некривності (генетичної неспорідненості) використовує термін «замінна сім'я», що вказує на «заміну (заміщення) дорослими батьківських функцій для дитини, яка була народжена не ними» [17, с.18]. До них дослідниця відносить всі діючі форми, в яких батьки і діти не мають кривної спорідненості: опіка (підкування), прийомна та патронатна сім'я.

Окремий тематичний блок утворюють дискусії про функціональний зміст батьківства, що розглядається через ролі матері/батька. На наш погляд, це все ще пов'язано із теорією статевого диморфізму, за якою чоловікам і жінкам приписуються ті якості, що у дискурсі традиційної сім'ї пов'язані рядоположністю: стать – гендер. Поряд із тим, що одні дослідники переконують у відсутності суттєвих чи вроджених відмінностей у змісті

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

чоловічих/жіночих ролей, обумовлених статтю, зокрема у частині догляду за дитиною (купання, годування, переодягання, прогулянки з візочком, тощо) [8], І. Кльоцина [96] відмічає підвищення активності татусів у повсякденному житті своїх дітей, що може вказувати на тенденцію укорінення інституту «нового батьківства», де тато виконує «материнські» функції. Покликаючись на твердження Ш. Барта, І. Кльоцина зазначає, що відбувається формування нової гендерної системи, переоцінка/уточнення функцій батька/матері. Інші дослідники ці зміни пояснюють у взаємозв'язку із «процесом усвідомлення себе як батька і прийняття (або заперечення) наявних культурних норм поведінки батька (прийняття ролі)» [там само, с.10], тобто з батьківською ідентифікацією, і з «кризою маскулінності» (І. Кон), пов'язаною з висуванням до чоловіків-батьків нових вимог, що не узгоджуються з уявленням про традиційну маскулінність.

На наш погляд, зазначене доводить, що бінарність гендеру у частині догляду та виховання дитини/дітей є історично й культурно детермінованою, і проблематизація її в умовах іншої соціальності не зайве тому підтвердження. Втім, ми вважаємо, що ідентичність батька/матері детермінується не характером розподілу функцій між гендерно означеними ролями, а ставленням до дитини, що виявляється у догляді з любов'ю і відповідальністю, ніжністю і міцністю, чуйністю і строгістю, та домовленістю між партнерами/ подружжям у частині виконання ними батьківських завдань з догляду за дитиною й стратегії виховної поведінки обох по відношенню до неї. Варто відмітити тенденцію сучасного батьківства, в якому зростає роль чоловіків у догляді за дитиною та міра охопленості її інтересами, що має підтвердження в отриманих нами емпіричних результатах. Зокрема, монобатьківські практики, що утворюються в силу різних причин, доводять здатність чоловіків/жінок забезпечувати повноцінний догляд і виховання дитини/дітей, спростовуючи у такий спосіб гендерну напередвизначеність.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

У фокусі уваги американських дослідників Doherty, W. J., Pleck, J. H., Wallerstein, J. батьківство розглядається у зв'язку із аналізом міжособових стосунків подружжя/партнерів. Отримані дані дозволяють Дж. Плек стверджувати, що батьківська ідентичність може бути визначена тільки у тісній взаємодії з оцінкою себе як батька та оцінкою свого партнера [308]. Тобто, «якість» батька пов'язана з його досвідом взаємодії із власним батьком, котрий для нього створює модель рольової поведінки чоловіка, та з власною дружиною, у стосунках з якою ця модель реалізується, оцінюється і трансформується [там само].

В контексті нашого дослідження ця ідея здається цікавою для подальшого вивчення. Логічно, що охопленість батьків інтересами дитини визначається стосунками між партнерами/подружжям чи/та збереженими образами власних батьків. Беручи до уваги існуючу гіпотезу, що батьківство є більш пізнім новоутворенням у порівнянні з материнством, припускаємо, що фамілістичне дозрівання чоловіків, яким за сорок, в більшій мірі є свідомим прагненням самоздійснення у батьківстві, що досягається чоловіками в різних практиках партнерства і батьківства: у шлюбі, конкубінаті, у цивільному партнерстві, каре'єрному шлюбі, монобатьківстві, соціальному батьківстві, тощо.

Поряд із цим, не можемо не зазначити і те, що чоловіки заявляють про своє право на обговорення і прийняття рішення щодо планування і народження дитини, що стає, як нам здається, ознакою відповідального батьківства. В цьому вбачаємо не тільки дотримання умов домовленості подружжя/партнерів, а ознаку самореференції ідентичності батька. Підтвердження тому бачимо у практиках партнерських пологів – обопільне бажання подружжя/партнерів народжувати разом, під час яких партнером/чоловіком забезпечується емоційна і фізична підтримка породіллі. Тенденція до збільшення чоловіків-батьків, які беруть активну участь у житті своєї дитини з моменту її народження,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

підкріплюється і державною соціальною політикою, що виявляється у забезпеченні права батька-чоловіка виходити у декретну відпустку по догляду за дитиною.

Однак, найбільш неоднозначним явищем є практики одностатевого батьківства. Дискусії з цього питання торкаються різних аспектів. Так, Д. Андронов висуває аргументи про те, що у гомосексуалів відсутні чіткі статоворольові моделі, які можуть бути використані для ідентифікації і наслідування [4], І. Купріянова розмірковує над відсутністю чіткого розподілу ролей і функцій, обумовлених статтю батьків [124]. Г. Саймон зауважує на неприйнятності для одностатевого батьківства моделі традиційної гетеросексуальної сім'ї і відсутності в достатній кількості успішних прикладів батьківства в гомопрактиках, що зумовлює конструювання «індивідуальних рольових моделей» [179] як у практиках партнерства, так і у батьківських/материнських практиках. За науковими розвідками М. Сабунаєвої, дослідження закономірностей функціонування одностатевих сімей можуть зробити значний внесок у розуміння проблем існування і розвитку сімейних систем в умовах сконструйованої маргінальності та неприйняття суспільством, оскільки спостерігаючи процес конструювання системи сімейних стосунків, яка, зрозуміла річ, не може бути побудована за зразком традиційної гетеросексуальної родини і тому вимушено створює для себе індивідуальну модель [175]. У змісті нашого дослідження аналіз практик батьківства дозволяє з'ясувати механізми конструювання та умови самореференції ідентичності батька/матері.

Як самостійний феномен і як складову батьківства у психологічній науці розглядають материнство. Категоризуючи поняття, дослідники Р. Овчарова, М. Мягкова тлумачать його як «систему усвідомленого ставлення жінки до материнства в цілому, до себе як до матері, материнської ролі до своєї дитини, що проявляються в материнській позиції, стилі сімейного виховання і

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

батьківській відповідальності» [157]. Р. Овчарова вважає, що виконання материнської ролі ґрунтується на переважанні одного з видів ідентичності: культурного (орієнтиром виховання слугують прийняті в культурі норми і традиції), соціального (цінністю є розвиток дитини і власна особистість), особистісного (індивідуальна мотивація материнства як способу самореалізації) [там само]. Н. Васягіна розглядає материнство як окрему стадію ідентифікації, адаптації і розвитку самосвідомості жінки [38]. Дослідники покликаються на наявні факти, що засвідчують недостатню орієнтованість сучасної жінки на виконання материнської ролі, на те, що функції матері не займають центральне місце у самосвідомості жінки, що жінка, народжуючи дитину, вважає її тягарем [207, с.701]. Проблематизація материнства пояснюється тим, що «репрезентації материнства містяться в кодованих текстах масової культури, вплив якої не просто витікає з дискурсів, а швидше розкиданий у повсякденному житті, в тому, що феноменологія називає «природним» відношенням» [там само, с.29].

Насправді, в дискурсі традиційної сім'ї репрезентуються моделі «нормативного материнства», «нормативної суб'єктивації», «стандарту нормативності», метанарації, що передбачають універсальний погляд на інститут батьківства і роль жінки-матері. Натомість, постмодерний дискурс відкриває, промовляючи словами Ю. Кристєвої, «дискурс про складності материнства». Уточнемо, що маємо на увазі діалог про складності батьківства безвідносно до біологічної статі. Відтак, в дискурсивному просторі поряд із есенціалізмом представлено погляди постструктуралізму, що сприймає суб'єктивність матері/батька як різноманітну і мінливу. Власне, реконструйований зміст практик демонструє приклади різного батьківства, зміст яких буде розкрито в емпіричній частині дослідження.

Чільним у дискурсі традиційної сім'ї є конструкт материнства, в якому відтворено жінку-матір як берегиню-заступницю, ніжну і лагідну, святу і недоторкану, готову до альтруїзму заради дитини/дітей, смисл життя якої –

сім'я. Такі нормативні уявлення про материнство мають місце у суспільстві в різні історичні періоди і, поза сумнівом, є ціннісними. Втім, погоджуємось із твердженням О. Стрельник, що «турбота/піклування як основа материнських практик знецінена в публічній сфері в межах гендерного розподілу праці» [192]. Поряд із цим в практиках батьківства, на наш погляд, актуалізується інше уявлення про матір, для якої цінність материнства пов'язується не з умовами шлюбності, а є її індивідуальним вибором-рішенням. Таким чином, материнство насичується різними ідентифікаціями, що змінюють соціокультурні стандарти цінностей, ролей, функцій.

Вищевикладене підводить до висновку про переоцінку і перерозподіл гендерно-поляризованих ролей батька/матері, вказує на розрив батьківство – репродуктивність, репродуктивність – сексуальність, репродуктивність – спорідненість. Це стосується як практик соціального батьківства, так і монобатьківства, сурогатного материнства, пов'язаного з фізіологічним використанням жіночого тіла для виношування і народження дитини, та трансгендерного материнства (MtF) і батьківства (FtM), найменш дослідженого і найбільш суперечливого явища, смисл якого також виявляється у бажанні бути батьками: відчутти вагітність, народити та виховати.

Аналіз теоретичних джерел вказує, що «батьківство» як соціокультурний феномен, пов'язаний із природною потребою продовження роду, вийшов за межі інституціонального дискурсу сім'ї, уможливаючи конструювання різних практик батьківства і «не-батьківства».

2.2 Обґрунтована теорія як основа інструментарію для дослідження сімейних практик

В теоретичній частині нами було відмічено перспективні з точки зору дослідження ідентичностей нарративний і дискурсивний підходи як такі, що

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

маючи спільне методологічне підґрунтя – постструктуралізм і постмодернізм, опираються на мовні процеси, вивчають роль інтерпретацій і дискурсивного конструювання ідентичності в просторі мовлення, хоча концептуально по-різному розуміють процес їх утворення. Попри це, в соціальній психології є приклади, коли наративний і дискурсивний підходи у дослідженні ідентичності розглядають як взаємодоповнювальні інструменти аналізу [145]. Вочевидь, обидва підходи розглядають як важливу умову дослідження – контекстуальність і текстуальність.

За даними теоретичного аналізу утворення ідентичностей є результатуєчим по відношенню до локальних ситуацій. Справедливо вважати, що такий підхід є вірним як до конкретної ситуації – життєвої історії, так і по відношенню до широкого соціально-культурного контексту, представленого в різних дискурсах. Тому для емпіричного дослідження трансформацій практик не здається суперечливим поєднання аналізу особистих історій і пов'язаних із ними практик та ідентичностей, де дискурс несе своє навантаження в їхньому утворенні. У даному контексті дискурс представляється як «унітарний простір, що задається мотиваційно-аксіологічними констеляціями, котрі, будучи динамічним імпульсом, докладеним до фонових знань, забезпечують рухливість соціальних конструкцій реальності» [117]. А практики вказують на охопленість суб'єктів процесом комунікації, сконструйованим певним дискурс-середовищем. Відтак, поєднання наративного і дискурсивного підходів до аналізу практик батьківства дозволить нам побачити співвідношення осмислення особистого досвіду конструювання практик й утворених в них ідентичностей та їхню контекстуальну обумовленість дискурсами.

Поставлене завдання вирішується методом обґрунтованої теорії. Вибір методу був продиктований логікою дослідження, пов'язаною із розумінням й інтерпретацією особистого досвіду респондентів, викладеному в автонаративах.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Згідно твердження Н. Чепелевої, осмислення особистого досвіду пов'язано із уявленнями, що стали продуктом глибинних важко рефлексованих смислових утворень, котрі впливають на конституювання внутрішнього смислового простору особистості [223]. Відтак, автонаративи – це тексти, в яких міститься особисто розказана історія про себе, в якій індивідуальний досвід упорядковується у смислові структури, де ключове місце відведено вибудовуванню ідентичностей в особистісно значимих для наратора ситуаціях [там само]. Таке припущення суголосно з підходом П. Рікера до сприйняття текстів і поведінки як орієнтованих на певні смисли. Подібно до того, як у тлумаченні тексту необхідно з'ясувати смисловий зв'язок, так і аналіз людської діяльності має мету виявити її смислові структури [169, с.14]. Не суперечливі в цьому контексті твердження Н. Чепелевої про те, що наратив «відображає базову життєву концепцію (чи концепції) людини, у тому числі його Я-концепцію, що накладається на осмислену реальність (ситуацію), зокрема і власну психічну реальність, особистий досвід, у вигляді певної рамкової структури, фрейма, за яким будується розповідь чи історія» [223, с.141]. З чого випливає, що автонаративи виконують функції: смислотвірну, що дозволяє усвідомити, узгодити і упорядкувати головні смисли власного буття; конститувальну, що уможливорює усвідомлення себе і свій досвід; розвивальну, згідно з якою створюються життєві плани і програми, виходячи з яких відбувається конструювання свого життя, і інтерпретаційну [там само, с.149–150]. З цього робимо висновок, що дискурсивні контексти практик партнерства та батьківства демонструють процес самореференції ідентичностей.

Мета обґрунтованої теорії, як зазначає І. Забаєв, «вибудовування теорії певного явища, але не фальсифікація її, разом з цим в обґрунтовану теорію закладено процедури валідації теорії» [78, с.126]. Щоби отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний феномен, вибірка відбувалася методом

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

насичення даних про коди, категорії, властивості категорій та парадигматичні зв'язки між ними. Уточнемо названі інструменти аналізу.

Код тлумачиться як «система комунікативних конвенцій, які парадигматично поєднують елементи, серії знаків із серіями семіотичних блоків (сми́слів) і встановлюють структуру обох систем: кожна встановлюється за правилами комбінаторики, що визначають порядок, в якому елементи (знаки) синтагматично вибудовані» [228, с.35]. Послуговуючись поясненням У. Еко, під кодами розуміється «система знаків, яка встановлює як репертуар протиставлених одне одному символів, так і відповідність між означуваним і означеним» [73, с.47]. В текстових матеріалах нами зверталася увага як на відкриті судження, так і деякі інтенції, що притаманні тексту, які являють собою спрямування тексту на реалізацію певного результату. Такий прийом артикулює увагу на розумінні ідеї тексту. Відтак, різні коди містять інформацію про цінності, смисли, функції, ролі, і виконують когнітивну функцію – переробки і структурування даних про ключові категорії та субкатегорії.

Категорія виділяється у процесі класифікації понять, коли поняття порівнюються між собою як такі, що відносяться до подібних феноменів; їх групують у більш високий порядок – більш абстрактне поняття [191, с.52]. Із категоріями пов'язані властивості категорій – ними є якості чи характеристики, що відносяться до категорії [там само]. Парадигматичні зв'язки авторами методу обґрунтованої теорії тлумачаться через поєднання субкатегорій із категоріями рядом зв'язувань, що означають каузальні умови, феномен, контекст, проміжні умови, стратегії дії/взаємодії і наслідки.

Щоби визначити межі і характеристики змістового наповнення кодів, нами проаналізовано назви носіїв інформації, проблемно-тематичне спрямування котрих відповідає предмету нашого дослідження. В першу чергу, ми звертали увагу на назви: *«Повторний шлюб та зведені батьки»*, в яких містяться різні концепти: шлюб та батьківство. Відмічено, що поєднання в

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

заголовках категорій диспозиції сімейності (за М. Фуко, це єдність дискурсу, конституювальних практик і соціальних стосунків) та категорій дискурсивних практик, вказують на співіснування у соціальній реальності різних практик.

Локальний семантичний аналіз заголовків: *«Життя без дітей: чайлдфрі по-українськи»*, *«Навіщо жінці потрібна сім'я?»*, *«Два тати у маляти – це нормально?»*, *«Сім'я XXI століття: хай розцвітають усі квіти? Гомосексуальна сім'я – далі зі всіма зупинками...»* виявляє риторичні запитання, що не мають однозначної відповіді й у свідомості читачів формують різні смисли. З цього робимо висновок, що назви містять повідомлення про зміни в практиках батьківства, тлумачення змісту котрих є неоднозначним. Проблемно-тематичне спрямування заголовків медіа-текстів увиразнюється різною оцінкою ставлення до них: негативністю, нейтральністю, збалансованістю. В цьому вбачаємо актуальність проблематизацій смислів дискурсивних практик з метою виявлення семіотичних трансформацій. Смысл назв (об'єктів семіотизації) розуміється як вияв співвідношень між кодами, що вказують на наявну імпліковану інтригу – невизначеність, що стала ознакою сучасної реальності. Виявлено, що зміст периферії утворюють релевантні коди, які зумовлюють смислотвірну особливість трансформацій в означуванні практик.

На рівні тексту інтернет-джерел їхні зміст і форма (організація тексту, в тому числі і назва практики), як визначив Н. Феркло, являють одне ціле, позаяк зміст реалізується через форму текстового матеріалу, а форма вважається частиною змісту. Масиви текстів було поділено на тематично цілісні і релевантні категоріям одиниці інформації. Ця процедура дозволяє ідентифікувати певні характеристики, аналізувати та інтерпретувати їх. Зміст текстів автонаративів містить дефініції категорій, що розкриваються у множині розмірностей, які їх визначають. Розмірності адекватно описують ознаки

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

категорій, утворюючи систему вимірювання. Для цього нами було визначено, що аналіз фрагментів текстових розповідей включає:

- 1) виявлення варіантів коду, категорій, зв'язків, стратегій, ін. та об'єднання їх у моделі парадигми (категорії «здатні об'єднувати навколо себе інші групи понять чи субкатегорій» [191, с.55])
- 2) аналіз текстів та їхніх лінгвістичних особливостей, що дозволить визначити міру транзитивності (співвідношення між текстом, практикою, яку текст ілюструє, та оповідачем).

Таким чином, подальша процедура аналізу практик батьківства здійснюється нами за схемою: 1) назва практики, 2) мотив/смісл конструювання, 3) стосунки, 4) цінності, 5) функціональність, 6) роль та ідентичність.

Валідизація та наповнення виявлених категорій аналізу здійснювалось за версіями А. Страусе, Дж. Корбін та Б. Глезера з метою вибудувати теорію, максимально укорінюючи її в даних. Останні, за методичним принципом Б. Глезера, відповідають простому правилу: «все є даними» [289], за яким процедура збору даних є вторинною по відношенню до продуктивності побудови теорії. Такий прийом дозволить збагатити поле дослідження практик порівняннями різних ситуацій, із яких можна отримати повний спектр (розкид) моделей і типів ідентичностей та континууму релевантних категорій, властивостей, зв'язків. Відтак, вилучаючи із масиву текстових розповідей дані, ми накопичуємо ті, що були названі нами (шлюб, сім'я, партнерство, батьківство) і ті, що виникають із мови оповідачів. Це дозволить нам отримати те, про що дослідники пишуть: «з розвитком теорії... концепти, абстраговані з ...ситуацій, будуть мати тенденцію ставати... ярликами для означення актуальних процесів і варіантів поведінки, які потрібно пояснити, в той час, як концепти, сконструйовані аналітиком, будуть мати тенденцію ставати поясненнями» [там само, с.106].

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Аналіз даних здійснювався шляхом кодування: відкритого, осьового та вибіркового, що дозволило отримати субстантивні і теоретичні типи кодів. Паралельно із кодуванням і категоризацією ми здійснювали постійний добір текстових матеріалів із розповідей респондентів. Виявлені відкритим кодуванням коди, об'єднувалися й укрупнювалися нами в ядерні категорії (категорія, по відношенню до якої маркується найбільше текстових матеріалів).

Беручи до уваги рекомендації розробників обґрунтованої теорії, акцент було зроблено на категоріях «процес і умови» (А. Страусе, Дж. Корбін) та співвіднесенні субстантивних кодів між собою (Б. Глезер), що у такий спосіб концептуалізують емпіричну субстанцію сфери дослідження. Співвіднесені між собою субстантивні коди концептуалізовано у теоретичні (*мотив, функції, цінності, смисли, ролі, стосунки*): «Теоретичні коди концептуалізують те, як субстантивні коди співвідносяться між собою» [280, с.72]. З чого слідує, що в обґрунтованій теорії аналіз здійснюється навколо ядерних категорій, які у нашому випадку маркують поліфонію практик та множинність ідентичностей, і у такий спосіб виявляють ознаки трансформації практик батьківства та пов'язаних із ними дискурсивних самореферентних ідентичностей.

Відібрані на етапі відкритого кодування дані разом із їхніми властивостями і вимірами розглядалися як релевантні до відібраних категорій. Послугуючись матрицею феномену: причини, наслідки, процес, умови/проміжні умови, контекст, дії/взаємодії як основи методу обґрунтованої теорії, аналітична робота полягала у тому, щоби зв'язати виявлені варіанти кодів і категорії.

Логіка аналізу даних полягала у досягненні теоретичної насиченості кожної виявленої категорії. Це дозволило нам тематично згрупувати варіанти кодів та категорії, щоби показати, як інформанти бачать самих себе у власно відтвореному досвіді батьківських стосунків.

Як вже зазначалося, у нашому дослідженні тематика була задана межами аналізу інтерв'ю і утвореним всередині цих меж контентом, що задали структуру і послідовність представлення інформації. Наповнення їх даними і насиченість категорій здійснювалися шляхом отримання релевантної інформації з Інтернет-джерел в рамках тих дискурсів, які представлені в мережі. Добір релевантних даних здійснювався вибірконим кодуванням. Таким чином, верифікація формулювань даними забезпечувалася їхньою достатністю. Отримані дані відповідають сучасним реаліям практик, конструйованим в них моделям самореферентних ідентичностей та дають можливість узагальнені результати й висновки даної вибіркової сукупності перенести на генеральну і вважати їх репрезентативними.

2.3 Реконструкції нормативних рольових ідентичностей у моделі самореферентних ідентичностей

У фокусі нашого дослідження знаходяться сімейні практики, аналіз яких спрямовано на відповідь про особливості конструювання і розрізнення в них ідентичностей. Зібраний емпіричний матеріал дає нам дані, що дозволяють методом обґрунтованої теорії розкрити особливості процесу взаємозалежності практик та ідентичностей: визначити умови творення і виявити моделі самореферентних ідентичностей, дії/взаємодії, що супроводжують процес розрізнення, які обираються стратегії і, як наслідки самореференції ідентичностей позначаються на поліфонічному репертуарі сімейних практик.

У процесі дослідження автонаративів виникли категорії, які вибудовані в межах парадигмального взаємозв'язку. За допомогою механізму суб'єктивної рефлексії джерела центральної категорії феномену (процес самореференції ідентичностей), стосунки, пов'язані із ними мотиви, цінності, ролі, функції

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

співвідносяться із тим, що наратори відчувають у реконструйованих комунікативних ситуаціях. Згідно із поставленим завданням, характер зв'язку між практикою та ідентичністю досліджуємо у процесі аналізу фрагментів наративних історій. Для цього наводимо аналізовані частини автонаративів, де в дужках зазначаємо, на що вони вказують у досліджуваному феномені: на процес, причини, наслідки, умови/проміжні умови, дії/взаємодії.

«І теж був страх (умова), я думала, що я не готова (умова) і не зможу (проміжна умова) бути ідеальною дружиною (умова). І я теж сказала йому: (дія/взаємодія) будемо друзями, і людина розвернулася і пішла... (результат) (4 Валентина 53)». *«Але потім у підсумку я зрозумів, що це не та людина, як людина вона хороша, але як господиня (умова) – вона не домашня жінка (проміжна умова), розумієте. Вона буде на роботі, де завгодно, але не вдома. А мені потрібно так, щоб (умова) тепло в домі було, щоб я приходив і мене хтось чекав (умова) чи щось, затишок в домі (умова), щоб діти були доглянуті (умова) (3 Едуард 46)».* Як бачимо, контекст відповідності ролі дружини ідентифікується як такий, що спрямований на конкретизацію дій, яким повинна відповідати жінка-дружина в дискурсі традиційної сім'ї. Зауважуємо, що і в чоловічій, і в жіночій інтерпретації контекст той самий: добра хазяйка, яка створює затишок, чекає на чоловіка і доглядає дітей. Втім, якщо в уявленні чоловіка навіть не виникають сумніви такої відповідності, тому що сприймаються як норма: беззаперечність відповідати цій нормі підкреслює конструкція *«потрібно так, щоб»*, то для жінки ідентифікація себе в цій ролі представляє більш складний процес, який увібрав у себе стереотипізовані обов'язки, за якими стоїть оцінка *«бути ідеальною дружиною»*.

На нашу думку, спрямованість на цільові процесуальні дії: готувати, прибирати, чекати, тощо утворена на седиментованих знаннях про роль жінки у шлюбі. Оцінювання дій: *бути, відповідати* розглядається як проміжна умова між самореференцією та контекстом, позаяк оцінювання стає засобом, з

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

допомогою якого наратори намагаються визначити свою відповідність. Навантажені смислом, властивості категорії «відповідність» образу ідеальної дружини, породжують тривогу, сумнів, страх. Операція самопізнання ідентичності відбувається через порівняння себе з матір'ю: *«уміє готувати, подати чоловіку, створити затишок в сім'ї, щоб усе чисто, акуратно (умови)... Мені це не подобалося (проміжна умова)»*. З чого робиться висновок не тільки про те, чого не умію, а й того, що не подобається робити. В цьому спостерігаємо каузальні умови самореференції ідентичності, зокрема операцій самопізнання і самовизначення. Втім, згадування матері, образ якої, на думку наратора, відповідає призначенню жінки в сім'ї, навантажений седиментованими знаннями про функціонально-рольову взаємодію та культурний стереотип, вказує на складний реляційний комплекс, що потребує з'ясування зв'язку із Іншими жінками, зокрема із подругами. Обрана стратегія – *«залишатися друзями»*, означає неможливість самовизначення ідентичності через нав'язувану рольову позицію. Втім, аналіз контексту показує, що розуміння ситуації з часом змінюється: *«Я зрозуміла, що потрібно (умова) було довіритися (дія/взаємодія). Я ж боялася (дія) їх, думаючи, що не така якась (умова)... сексу боялася. Мені про це не казали, в мій час вважалося соромно (умова) про це говорити. Я боялася (дія). Я завжди боялася сексу...(дія) А сьогодні думаю, що потрібно було якось потерпіти (умова) і помучитися (умова)...(4 Валентина 53)»*. Оцінювання дій, пов'язаних із страхом виконання подружніх обов'язків, вказують не тільки на нерозрізненість сексуальної ідентичності, а й на умови ситуації, через які процес самореференції унеможлиблюється, – це відсутність довіри до партнера як суб'єкта стосунків та прищеплене вихованням почуття сорому. Зауважимо, що виявлені субкатегорії «довіра» і «сором» розглядаються нами як емоційно-чутливі предиктори смислів практик, із прийняттям котрих як особистісних факторів конструюються шлюбно-сімейні практики. З огляду на це, самореференція

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

ідентичності у даному фрагменті унеможлиблюється через невідповідність представлення себе у рамках, визначених нормами і правилами седиментованих знань про шлюб та сім'ю. За цим проглядаються соціальні стереотипи, пов'язані із патернами поведінки дружини, означені діями: *«потерпіти і помучитися»*.

Звертаємо увагу на умову, артикульовану на слові *довіритися*, навантаженому не тільки смислом взаємодії, а й уявленням про образ чоловіка як домінуючого, контролюючого, відповідального. Певно, що співвіднесення себе з еталоном ідеальної дружини, утвореним на соціокультурних приписах, які не поділяються наратором, можливо, якщо виконати умову: *«потерпіти і помучитися»*. Залежність від заданих соціокультурних стандартів гендерної ідентичності, до яких наратор не змогла звикнути, позначилась на результаті – *«заміж я так і не вийшла» (наслідок)*.

Узагальнемо фактичні дані, за якими процес самореференції ідентичностей ґрунтується на власних розрізненнях, підкріплених особистими відчуттями, переживаннями ситуації, а не примусовій відповідності тим чи іншим стандартам функціонально-рольової інтеракції в шлюбно-сімейних практиках. Зазначене, на наш погляд, вказує, що жорстко визначені межі рольової поведінки не співпадають із уявленнями про себе у стосунках. Примірювання до себе нормативно визначених ролей обмежує можливості самопізнання і самотворення та унеможлиблює розкриття своєї ідентичності, тому що відбувається у ситуації примусу відповідати заданому взірцю. В цьому вбачається вплив седиментованих знань про норму подружньої взаємодії як способу відтворення стратегій диспозиції сімейності – *«матриці дій, сприймань і мислення»* про те, що повинно робити, аби відповідати статусу дружини/чоловіка. З чого логічно припустити, що процес самореференції ідентичностей в практиках не відбувається за стандартами дихотомії чоловіче/жіноче.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Зв'язок між умовами і діями визначає стратегії і показує межі ідентифікації. Зокрема, реконструкція норми, де чоловік – захисник дружини, сім'ї, а роль дружини бути *«за мужем»*, визначає стратегію дій/взаємодій: *хотілося захисту; чоловіка немає – захисту немає*, підкреслюючи у такий спосіб інституціональні засади утворення шлюбу та сім'ї. Аналіз текстових сегментів автонарративів розкриває важливість операцій самопізнання та самовизначення по відношенню до прийняття/заперечення, ідентифікації/відчуження традиційних норм, стереотипів, ролей, цінностей і функцій, що в комунікативних ситуаціях стають індикаторами конструйованих практик та ідентичностей. Так, вербальні конструкції, типу *«зневаження мною як жінкою, як мамою»* вказують не тільки на результат самореференції ідентичностей жінки і матері, а й ілюструють процес перетворення зовнішніх змінних – культурно-обумовлених предикторів смислів у важливі індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі особистісні складові конструювання практик. Зазначене справедливо по відношенню до того, що седиментований досвід про роль і функції жінки, дружини як частина загального знання про шлюб та сім'ю, змінюються. З чого робиться висновок, що процес самореференції координується змістом власних переживань і не може бути визначений за приписами, стереотипізованими поведінковими рамками функціонування ролей.

Зауважуємо на тому, що наратором проблемно сприймалося все, чим охоплено образ ідеальної дружини (господарський аспект, сексуальний), тому мотивація повинності бути такою, як прописано нормами, сфокусувалася на переживаннях себе: *«думаючи, що не така якась»*. Феномен, пов'язаний із конструюванням своїх ідентичностей у цьому образі, виявляється значно складнішим за готовий взірець. Таким чином, категоризація виявлених субкатегорій: «довіра», «страх», «сором» відносно категорії «самореферентна ідентичність» розкрила тільки одну із її частин, яка доводить, що процес

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

самореференції ідентичностей не накладається на задані рольові позиції як готові взірці.

Сформульовані припущення проектуємо на дані інших фрагментів історій з метою їх порівняння. Відчутний смисл ідентифікації себе з жінкою проявляється у мотиві захисту: *«така жіноча роль якась була слабка, мені хотілося (умова) захисту (дія/взаємодія) (1 Альона 32). Це складно... Жахливо було... Чоловіка немає (умова) – захисту (наслідок) немає»*. Контекст, що спрямовано на очікування дій – захисту, показує, де знаходяться межі ідентифікації жінок і який особистісний зміст із цим пов'язано. В цьому відмічаємо прояви патернів, в яких спостерігається зв'язок між умовами і діями: роль чоловіка – захищати дружину, сім'ю, а жінка повинна бути «за мужем». Текстові дані вказують на те, що ідентичність в них утворюється на стереотипізованих знаннях про шлюб та сім'ю, утворених на гендерних бінарностях. Закріплені у свідомості, вони передаються у мовленні: *хотілося захисту; захисту немає, чоловіка немає; ідеальна дружина; не домашня жінка; для чого потрібні чоловіки*.

З цим пов'язуємо категорію «стосунки», субкатегорією до якої є «статус» як умова, за якою досліджувані розрізняють ідентичність дружини. Сформульоване перевіримо на інших даних. *«Ми разом вже 9 років. Ми любимо (умова) одне одного. У нас двоє дітей (умова). Але мене не покидає відчуття, що чоловіком і дружиною ми так і не стали (наслідок)... Я натякала (дії) йому про це, коли завагітніла (умова) вперше, але наполягати (стратегія) не стала. Більше того, навіть виправдала (стратегія) його тоді. Але і з появою другої дитини (умова) у нього не виникло (дія) бажання зареєструвати стосунки... А зараз наша ситуація здається тупиковою: я не хочу себе нав'язувати (стратегія), а його все влаштовує так, як є ...» (наслідок)*.

У наведеному фрагменті реконструйовано умови практики цивільного партнерства. Субкатегорія «статус» для жінки виявляється у неприйнятті себе

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

як партнерки, натомість співвідноситься із прийняттям себе у цьому статусі партнером: *«У нього ніколи (проміжна умова) не виникало бажання (умова) узаконити (стратегія) наші відносини»*. Властивість виявленої субкатегорії вимірюється через відношення чоловіка до шлюбу, що підкреслюється заперечним займенником *«ніколи»*, та наратора, для якої статус є домінуючим мотивом стосунків. Народження дітей не стало умовою змінити статус партнерки, який, вочевидь, не ідентифікується із седиментованими знаннями про образ дружини. Для наратора виявляється надважливим статус бути законною дружиною, тому що це співпадає із наявними у неї уявленнями про норму шлюбу як офіційного союзу, пов'язаного із народженням дітей.

Відсутність статусу зумовлює стратегії тривалого очікування ініціативи з боку партнера, за якими імпліцитно приховується залежність жінки від чоловіка. Ситуація позначається у невпевненості, безініціативності, терплячості – типового патерна, що відповідає образу дружини в дискурсі традиційної сім'ї. В контексті ситуації спостерігається своєрідна ієрархія ціннісних орієнтацій, що вказує на визначальність формальної ознаки – статусу у стосунках для жінки. З цього висновуємо, що у реконструйованому тексті жінка залишається носієм гендерних установок класично-традиційної сім'ї, що не змінюються в ситуації практики цивільного партнерства. Принагідно відмічаємо, що любов, діти не виявляються домінантними умовами для укладання шлюбу. Втім, вони мотивують партнера залишатися у стосунках із партнеркою, тому що не суперечать його розумінню смислу конструйованої практики цивільного партнерства, в якій задовольняються його потреби: матеріальні і нематеріальні.

У відтворених фрагментах історій невизначеність статусу проглядається у використанні неозначених займенників *«частково»*, *«десь»*, *«в якомусь плані»*. Останні виявляють дискурсивну семантику, що тлумачиться як когнітивна невизначеність по відношенню до статусу (свого, дитини). В інтерпретуванні наратора у цивільному партнерстві невизначеними є смисл

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

стосунків: *«незрозуміла ситуація»*, ролей та функцій: *«Ти для мене коханець – не коханець, чоловік – не чоловік, ти – «мужовник»*, ідентичності: *«зневажання мною як жінкою, як мамою»* та пов'язаних із цим цінностей. Коли *«...з'явилося дитя (наслідок), все пішло врозліт (проміжні обставини). Така незрозуміла ситуація (феномен: практика), а на чие прізвище його записувати? (дії) (1 Альона 32). Наполегливості узаконити стосунки (дії/взаємодії) такої явної не було. Було пару раз: Ну добре... такі зневажливі нотки (1 Альона 32). Вирішила (дії), що потрібно було потерпіти (стратегія), дитинка ще маленькою була, хворобливою (умова)» (1 Альона 32). Стратегія потерпіти мотивована, її призначення у тому, щоби не реагувати на знецінення себе як жінки заради дитини.*

Верифікація гіпотези про те, що ідентифікація з роллю дружини є результатом локальної ситуації, а не седиментованого взірця рольової дихотомії підкріплюється іншими фактичними даними. *«Я вважала себе дружиною (результат), тому що все, що потрібно робити по дому (умова), я робила (дія). Він лише (властивість) матеріально нас забезпечував (наслідок). Мені цього мало (властивість). Мені хотілося (умова), щоб ми разом прогулювалися (взаємодія), як раніше, щоб я могла (умова) займатися фітнесом (дія), як раніше, а не сидіти тільки в горшках та памперсах (наслідок)» (1 Альона 32). Звертаємо увагу на те, що операція самопізнання у ролі дружини-домогосподарки відбувається за умови, що голова сім'ї виконує функцію годувальника. Втім, відмічаємо бажання вибудовувати свої стосунки на умовах, що дозволяють жінці не обмежувати себе у звичних захопленнях, способі життя, а вільно обирати, чим їй займатися і як розвиватися.*

Таким чином, розрізнення ідентичностей відбувається у різних сферах життя партнерів: господарській, сексуальній, сфері відпочинку та догляду за дитиною. Текстові сегменти артикулюють важливість операцій самопізнання та самовизначення по відношенню до прийняття/заперечення, ідентифікації/

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

відчуження сімейних цінностей, традиційних норм, стереотипів, ролей і функцій. Зазначене дозволяє припустити, що суб'єктивна рефлексія комунікативної ситуації виявляє каузальні умови, які вказують на феномен – само референцію ідентичності, від якої залежать подальші дії/взаємодії – реакції на ситуацію цивільного партнерства та результат – розрізнену і означену ідентичність. Отже, валідизовані дані доводять взаємозв'язок між самореференцією ідентичностей і комунікативними ситуаціями конструйованих практик шлюбно-сімейного партнерства.

Порівнюючи дані цього фрагменту із попередніми, відмічаємо відсутність зв'язку самореферентної ідентичності зі статусом як умовою стосунків в практиках, утворених механізмом седиментації. Самореференція ідентичності відбувається у процесі взаємодії. Порушення цього балансу, підкреслене властивостями: *тільки, мало, мінімум*, артикулює операцію самопізнання ідентичності: *«я не відчувала себе жінкою; він лише матеріально нас забезпечував; у нас практично не стало сексуальних контактів, мінімум спілкування»*. Ці умови виявляються визначальними у розрізненні своїх ідентичностей: *«зневаження мною як жінкою, як мамою»* (1Альона 32).

Наведені дані вказують, що в різних сферах практик шлюбно-сімейного партнерства як результат дії/взаємодії в комунікативних ситуаціях утворюється і відтворюється множина ідентичностей. Їхнє розрізнення та означування – суб'єктивний процес конструювання себе у стосунках, джерела якого вбачаємо у змісті психологічних предикторів смислів. Прийняття/заперечення їх як умов конструювання практик та ідентичностей виявилися у тому, що культурно-обумовлені предиктори: стереотипи, марковані соціально-культурними нормами шлюбного життя, в розглянутих фрагментах розповідей не сприймаються нараторами як норма стосунків у партнерстві. У процесі взаємодії артикулюється значення емоційно-чутливих предикторів – *страх, довіра, сором*, що можуть сприйматися як сигнал відчуження відносно

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

пропонованих гендерно маркованих ролей у контексті комунікативних ситуацій.

Висунуте твердження верифікується наступними даними. *«Просто сім'я вимагає (дія) від жінки дуже багато (умови): і привабливою повинна бути, й здоровою, й заробляти, й готувати-прати-прибирати, й дітей виховувати і т.д.»*. Із даних реконструйованого фрагменту слідує, що ідентифікація/відчуження здійснюється у діях, пов'язаних із її щоденними побутовими обов'язками як функціональною нормою, регламентованою седиментованими знаннями про поведінку жінки-господарки. Виявлена шляхом відкритого кодування категорія *«саморефлексія»* традиційних жіночих ролей вказує, що у даному контексті цілеорієнтовані дії, які виконує жінка як приписи, порушують баланс між мотивацією відповідати вимогам ролі дружини, матері, жінки і смислом результату виконаних дій відносно себе самої.

Звертаємо увагу на характерні властивості, які визначають контекст феномену: *щодня, до самої смерті*. Вони вказують на сприймання цих дій як примус, імперативні вимоги, і не приймаються як те, що готова жінка робити щодня тільки тому, що так визначено нав'язаною соціальною нормою. Неприйняття себе у цьому і в контексті тих умов, що утворилися, вказує на відсутність умов добровільності виконання функцій жінки в сім'ї. Вербально це виявляється у таких конструкціях: *сім'я вимагає дуже багато, вже повністю без сил*. Постановка питань про мотивацію *«для чого все це»* вказує на зв'язок категорії *«саморефлексія»* із процесом самореференції ідентичностей, оцінка результату якого позначена в інтонації негативу, запереченні, опору та риторичних питаннях. Оцінювання дій та результатів *«для чого все це, й чи для цього я народилася (дія), щоб бути (дія) до самої смерті кухаркою, пральною, прибиральницею, вихователькою (наслідок)»* стають індикатором, що вказує на умову процесу самореференції ідентичностей.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Отже, даний фрагмент виявив патерн між категоріями «мотивація» і «самореференція» та вказав на неспівпадіння стратегії примусу із самореференцією ідентичностей. З цього реконструюємо умову процесу самореференції ідентичностей, яка полягає у тому, що стратегія дії/взаємодії щодо різних комунікативних ситуацій практик має співпадати із власним уявленням себе в них.

У процесі самореференції суб'єкт визначається із системою своїх індивідуальних цінностей, що позначаються на інтерсуб'єктивних смислах практик. Фрагменти розповідей: «*я тільки тепер починаю шкодувати, що не розуміла, для чого потрібні чоловіки... Зараз я би хотіла з кимось поговорити; ...дала пораду завести коханця і не знищувати сім'ю*» вказують на мінливість ціннісних орієнтацій та пов'язаних із ними смислів, що пояснюються полідискурсивністю суб'єктивної реальності.

Як було раніше зазначено, суб'єктивна рефлексія підкреслює каузальність локальних ситуацій у процесі вирішення і означування ідентичностей і у такий спосіб опосередковує зміни стандартів, норм в мінливих умовах соціальної реальності. І в цьому контексті ідентичності як самореферентні дискурсивні утворення розсувають парадигмальні установки щодо себе і самоздійснюються у власних почуваннях, смислах, цінностях, уреальнюючи їх в практиках. Зазначене в повній мірі справедливо по відношенню до того, що седиментований досвід про роль і пов'язані з нею функції жінки, дружини як частини загального знання про шлюб та сім'ю, змінилися.

У цьому контексті інформативний зміст має згадування фрагменту розповіді про пораду «*завести коханця і не знищувати сім'ю*». Цим мовним конструктом, на наш погляд, заперечується одна із норм седиментованого досвіду подружнього життя – вірність. І питання не у тому, що у наведеному фрагменті ігнорується норма, яка може розглядатися як локальна ситуація. На

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

наш погляд, фрагменти розглянутих автонаративів вказують на утворення нових інших правил взаємин у сімейних практиках. Об'єктивація іншого досвіду вбудовується у існуючі знання про шлюб, сім'ю, партнерство, у такий спосіб диверсифікуючи традиційні норми шлюбності.

Розглянуті текстові фрагменти, позначені вербальними конструкціями: *«зневаження мною як жінкою, як мамою; ідеальна дружина; не домашня жінка; для чого потрібні чоловіки, для чого все це,* ілюструють процес перетворення зовнішніх змінних – культурно-обумовлених предикторів смислів у важливі індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі особистісні фактори конструювання практик та розрізнення в них ідентичностей. Вважаємо, що стосунки між подружжям/партнерами у практиках шлюбно-сімейного партнерства як відбиток стереотипізованої взаємодії із закріпленими за ними гендерними ролями змінюються, коли порушується баланс між тим, як це повинно бути за регламентованими соціокультурними нормами і тим, що є ціннісним смислом у власно сконструйованій практиці шлюбно-сімейного партнерства. Це означає, що алгоритм суб'єктивної седиментації: *«так прийнято, що чоловік/жінка повинні...»* переосмислюється. Отже, джерелами самореференції ідентичностей стають особистісні смисли і цінності, що утворюються у процесі рольової взаємодії в сімейних практиках.

В умовах сучасної реальності суб'єкт інтерпретує сімейні стосунки по-іншому, пропускаючи все, що відбувається, через свої почування та переживання як індикатори особистісних смислів і цінностей. З чого робимо висновок про те, що процес самореференції координується змістом власних переживань і не може бути визначений суто заданими приписами, стереотипізованими поведінковими рамками функціонування ролей. Самовизначення ідентичностей приходить із розумінням себе та Інших відносно ситуацій, що увиразнюють зміст мотивів, цінностей і функціональності міжособової взаємодії в практиках.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

У наступному фрагменті, зміст котрого передано у риторичних запитаннях, центральна категорія дослідження – «ідентичність» може вирішуватися по-різному і мати різний результат, та головною умовою є операція самовизначення, яка здійснюється у розумінні релевантності зазначеного: *«Тебе приваблюють традиційні цінності? Хочеться одружитися і стати домогосподаркою? Турбуватися про чоловіка, народжувати і виховувати дітей, створювати атмосферу затишку в домі і пекти пиріжки?»*.

Проаналізуємо наступний фрагмент: *«Ми разом вже 12 років, але між нами не з'явилося всього того, що ми раніше пов'язували з офіціозом (результат): звичка, почуття власності, поняття «подружні обов'язки» та «подружній обов'язок». Нас пов'язують (взаємодія) як і раніше тільки почуття (умова), кожен день ми завойовуємо (стратегія) один одного, робимо (дії) сюрпризи - від душі (умова), а не за календарем. У нас немає проблем твої/мої обов'язки (стратегія): я готую, бо люблю (умова) це робити (дія), він мие посуд, тому що у нього це виходить швидше (умова). І так у всьому. Ми багато подорожуємо, ходимо на нові фільми, в нові ресторани, читаємо сучасні книги, потім довго обговорюємо все це (взаємодія). Але головне наше хобі – ми захоплюємося один одним! (результат)»*. Зауважуємо, що контекст змінюється за рахунок конструкцій, позначених частим використанням особових займенників: *ми, нас*, якими підкреслюється важливість і цінність того, що поєднує партнерів: *нас пов'язують (взаємодія) як і раніше тільки почуття (умова)*.

З даних слідує, що ідентичності самоздійснюються у дії/взаємодії та утворених стратегіях, які позначаються на характері стосунків подружжя/партнерів. Можливість обирати, якою господарською діяльністю займатися чоловікові і жінці, стратегічно призначена для того, щоби здійснювати її не за приписом, а з інших мотивів: *я готую, бо люблю, він мие посуд, тому що у нього це виходить швидше*. Стратегія кожен день ми

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

завойовуємо один одного вказує на смисл стосунків – жити одне для одного: *робимо сюрпризи, подорожуємо, ходимо на нові фільми, в нові ресторани, читаємо сучасні книги*. Дані вказують на утворення субкатегорії «афіліативна функція» відносно категорії «стосунки». Афіліативна функція відображає тісний емоційний зв'язок між партнерами, який розуміємо як взаємне та безумовне прийняття та підтримку одне одного. Проаналізовані дані представляють процес самореференції ідентичностей як гнучкий до мінливості умов ситуації дії/взаємодії, в якій створюються правила сімейного життя не за принципом: то чоловіча/жіноча справа, а на умовах взаємодії, урізноманітнюючи спільними інтересами, що не є поодинокими: від випадку до випадку, *а кожен день і так у всьому*.

Отже, нами з'ясовано, що самореференція ідентичностей не має жорсткої прив'язки стать – гендер. Вона розкривається через смисл виконання дій, що сприймаються як наповнені тим специфічним змістом, який дозволяє суб'єкту побачити у ньому те, що належить йому і зрозуміти – це моє. В цьому вбачаємо актуальну відповідність, що, на наш погляд, дозволяє в різних комунікативних ситуаціях сімейних практик розрізнявати і конструювати множинні ідентичності.

Ідентифікуємо особливості процесу конструювання самореференції ідентичностей у наступному фрагменті: *«мільйони жінок мріють про таке щастя (гостьовий шлюб – О.Я.), а хто не мріє, той просто напросто ніколи не задумувався над величезними плюсами такого шлюбу!»*. Контекст фрагменту утворено на порівнянні типової для дискурсу традиційної сім'ї ситуації, де дружина – це *«як машина, зобов'язана виробляти (дії) дітей (умова), звалювати (дії) на себе побут (умова), забезпечувати (дії) комфорт усім (умова), крім себе (результат)*, та ситуації, коли є *«побутова свобода (умова), купа часу (умова) для самореалізації і самопізнання!»*. Оцінювання розглядається як умова між самореференцією і комунікативною ситуацією, де

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

оцінювання стає засобом самовизначення ідентичності. Результатом дій: *виробляти, звалювати, забезпечувати* є створення комфорту *усім, крім себе*. У такий спосіб вибудовано мовний конструкт, який вказує на смислове навантаження ролі дружини і матері в сім'ї, що метафорично називається «*як машина зобов'язана*» все це робити. Протилежний смисл закладено в операціональних діях: *самореалізації і самопізнання* та умовах: *побутова свобода, купа часу*, які потрібні для її здійснення. З даних виявляємо субкатегорію «*прагматична функція*», що відображає модель стосунків, де надається значення діям, котрі несуть практичний, корисний, утилітарний смисл.

Робимо висновок, що в даному матеріалі зафіксовано наявні переміни умов, які вносять відповідні зміни у дії/взаємодії та утворення стратегії. Порівнюючи проаналізовані фрагменти, звернено увагу на смислові зміни в умовах саморозрізнення ідентичностей. З одного боку це: *привабливою повинна бути, і здоровою, і заробляти, і готувати – прати – прибирати, й дітей виховувати; турбуватися про чоловіка, народжувати і виховувати дітей, створювати атмосферу затишку в домі і пекти пиріжки; виробляти дітей, звалювати на себе побут, забезпечувати комфорт усім, а з іншого – я готую, бо люблю, він мис посуд, тому що у нього це виходить швидше; нас пов'язують, як і раніше, тільки почуття; побутова свобода*. Таким чином, каузальні умови пов'язують феномен самореференції ідентичностей із субкатегорією «*релевантність*». З чого випливає, що самореферентна ідентичність в сімейних практиках самоздійснюється в тому, що є для неї не просто релевантним, а має актуальну відповідність стосовно комунікативних ситуацій, в яких розкривається множинність самореферентних ідентичностей, і уточнюються смисли конструйованих практик.

Розглянемо особливості самореферентної ідентичності в фрагментах текстів про поліаморні практики партнерства. «Кожна пара сама (умови)

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

встановлює (дії) свої правила (умови). Зрадою (результат) може бути не фізична взаємодія, а порушення (дія) певних домовленостей (умови)... Я бісексуалка. І коли, наприклад, у мого чоловіка є дівчина (умови), і ми одна одній сподобалися (умови), ми теж можемо з нею мати стосунки (стратегія)... В поліаморії, все завжди обговорюється (стратегія)... І пари завжди досить детально обговорюють (стратегія) свої почуття, межі і побажання (результат)». Утворюючими умовами самореференції визначено правила та домовленості, яких зобов'язані дотримуватися партнери. Особливістю є обговорення почуттів, бажань, потреб, що виникають між парами у сексуальній сфері як результат цих стосунків. Вони є мотивуючими і підтримуючими баланс взаємодії. Мотив поліаморних стосунків, на наш погляд, передовсім пов'язаний із операціями самопізнання і самовизначення сексуальної ідентичності, вдаючись до експериментування: «Колись я також була в звичайних моногамних взаєминах із чоловіком... Якийсь час між нами були моногамні стосунки, потім почали цікавитись, обговорювати і дійшли висновку, що можемо спробувати інший формат. З часом у мене з'явився ще один чоловік, а в нього – дівчина». Бажання спробувати інший формат навантажено різним смислом, позаяк у поліаморії можна не втискувати себе у ці рамки (стратегія), і коли здається, що «я ж не можу любити двох чоловіків відразу... А виявляється, можу», приймаються різні стратегії дії/взаємодії. У відтворених даних виявляємо такі стратегії: спробувати інший формат та прийняття собі подібних, які призначені для того, щоби експериментувати із сексуальними бажаннями і здійснювати процес самореференції своєї ідентичності за певних умов, серед яких досліджувані називають довіру і відкритість: «Ми ще не знали, що це будуть за стосунки, але вони мали базуватися на довірі. Ми домовились, що будемо одне одному все розповідати».

Наступний фрагмент нарративу доповнює попередній аналіз і розкриває інший тип самореферентної ідентичності. «Паралельні стосунки однаково цінні

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

(результат)...З іншим партнером (умова) розкриваєшся (дія) по-іншому. Це абсолютно різні досвіди (результат)... Чому вони один без одного не можуть існувати, я поки що не розумію. Я і там справжня, і там справжня (результат). Але в паралельних взаєминах ніби не вистачає часу розкритися (дії) повністю (умова). Я не хочу сказати, що завжди потрібні якісь інші стосунки, але якщо така можливість (умова) трапляється, я не хочу від неї відмовлятися (стратегія). Зараз я вже більш як півроку зустрічаюся (дії) з дівчиною. Коли ми почали зустрічатися, у неї був партнер (умова)». Порівнюючи фрагменти наративів, відмічаємо їхню особливість – камінг-аут, відкрите зізнання своєї належності до сексуальної меншини, що стало результатом здійсненої самореференції ідентичності і представляє особистісну цінність для наратора. Із даних слідує, що мотивом паралельних стосунків є отримання досвіду саморозкриття. Здійснені дії утворюють стратегію, що дозволяє набувати різний сексуальний досвід. З даних утворюється субкатегорія – просексуальна функція, що відображає не просто вільні сексуальні стосунки із сексуально привабливим партнером заради отримання задоволення і здійснення сексуальних бажань, а вибудовуються партнерські стосунки, за основу яких покладено домовленості партнерів, відкритість і безумовне прийняття одне одного.

Ще однією умовою, що виявляється у реконструйованих текстах, є любов, яка не має меж і приймає партнера таким, яким він є, що у такий спосіб робить обох щасливими: «Що це за любов така, якщо вона позбавляє кохану людину того, що приносить їй щастя? Щастя – займатися (дія) улюбленою справою (умова), щастя – відчувати (дія) любов (умова) до іншої людини (умова), щастя – бути (дія) самим собою (умова) і насолоджуватися (стратегія і наслідок) життям». Звертаємо увагу на смисл субкатегорії «щастя», що передається через різні властивості категорії «любов» по відношенню до улюбленої справи, власне у любові до Іншого/Інших, у самовизначенні і самоздійсненні сексуальної ідентичності. З чого припускаємо, що смисл

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

самореференції ідентичності бути самим собою є визначальним для суб'єкта, тому що допомагає бути щасливим.

Розглянемо в парадигмальній моделі смислове навантаження поняття «насолоджуватись», що у даному контексті позначено нами і як стратегія, і як результат. Його призначення як стратегії бачимо у тому, що воно визначає ціннісну орієнтацію – гедонізм. «Насолоджуватись» стає результатом, що розкривається у цінності свободи вибору та дозволяє самореферентній ідентичності насолоджуватися тим, що можна бути відкритим, справжнім, незалежним від думки Іншого. Зазначене, на наш погляд, властиво суб'єктам, орієнтованим на вільне, автономне, прозоре самовизначення, самотворення і самоздійснення своїх ідентичностей.

З текстових джерел автонарративів нами було виділено умови, які містять у собі дані певних субстантивних кодів (Б. Глезер). В них знаходиться інформація для позначення категорій та виявлення субкатегорій як теоретичних кодів, що концептуалізують самореферентні ідентичності. Категоризовані умови цільових дій: довіра, статус, примус, добровільність, домовленість, відкритість дозволили нам визначити межі самореферентних ідентичностей.

Методом обґрунтованої теорії нами виявлено повторювані зв'язки між категоріями: «мотивація» та «самореференція», «цінність» та «самореференція», «функція» та «самореференція», що позначуються на змісті моделей самореферентних ідентичностей. Суттєво, що патерни соціально відтворених взірців, засвоєних у процесі соціалізації седиментованих знань, не виявили вираженого зв'язку із самореферентністю, і це вказує на те, що процес самореференції координується змістом власних переживань.

За результатами аналізу теоретичної вибірки нами з'ясовано, що у відповідь на ситуацію, умови можуть змінюватися настільки, що викликають відповідні зміни дій та стратегій. В сімейних практиках виявлено різні стратегії:

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

стратегія залишатися друзями, яка виникає через неможливість самовизначення ідентичності; відсутність офіційного статусу зумовлює стратегії тривалого очікування ініціативи з боку партнера; стратегія примирення призначена для того, щоби заради дитини не реагувати на знецінення себе як жінки; можливість обирати, яку господарську діяльність виконувати, стратегічно призначена для того, щоби здійснювати її за власним вибором чи домовляючись; стратегія прийняття собі подібних призначена для того, щоби експериментувати, тощо.

На нашу думку, розмаїття стратегій в сімейних практиках є ознакою непоступального, непрогнозованого, плинного і гнучкого до ситуацій процесу самореференції ідентичностей. Тому у відповідь на зміну ситуації, що означає зміну каузальних умов, змінюються і стратегії, і результат процесу – моделі і типи самореферентних ідентичностей.

Цей висновок підтриманий фактичними даними, котрі вказують на те, що процес самореференції ідентичностей в досліджуваних практиках здійснюється за різними парадигмальними особливостями. Нами проаналізовано фрагменти, в яких виявлено, що у самовизначенні ідентичності домінують можуть бути культурно-обумовлені предиктори, за якими відтворюються патерни соціально утворених взірців, засвоєних седиментованих знань. В інших історіях ідентифікуються моделі ідентичностей, де спостерігаємо поєднання поряд із седиментованими знаннями про норму функціонально-рольових стосунків, відтворення інших патернів, для яких релевантними та актуально відповідними стають індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі предиктори смислів, що перетворюючись на особистісні фактори конструювання сімейних практик, активують механізми конструювання: суб'єктивну рефлексію і особистісну інтерпретацію.

Таким чином, результат дослідження практик шлюбно-сімейного партнерства дозволяє стверджувати, що особливість феномену

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

самореферентної ідентичності розкривається у різності її моделей. В якості основи для розрізнення типології ми взяли міру співпадіння самореферентних ідентичностей із характеристиками категорій та субкатегорій, виявлених методом обґрунтованої теорії. Результат дослідження вказує на особливість феномену самореферентної ідентичності. Зважаючи на здійснений аналіз, проглядаються чотири моделі самореферентної ідентичності: «мімікрійна», «стилізована», «інклюзивна» і «транспарентна».

Модель «мімікрійної» самореферентної ідентичності утворена як наслідування засвоєних у процесі соціалізації седиментованих знань про соціальну норму стосунків у сім'ї, шлюбі, батьківстві. В ній змістовно представлені такі категорії, як «приписи», «норма», «стереотипи», «цінності» та «функції» класично-традиційної сім'ї, патерни поведінки, що наслідують досвід стосунків подружжя. У цій моделі загострюються відчуття належності/неналежності, відповідності/невідповідності соціальному статусу і патернам нормативної поведінки відносно культурно заданих рольових ідентифікацій і тим, як це відчуває і переживає особистість, намагаючись конструювати свою ідентичність. Відбувається порівняння себе з образами суб'єктів у ролях матері, дружини, жінки. Сприйняття норми через примус відповідності тим чи іншим стандартам функціонально-рольової інтеракції в шлюбно-сімейних практиках вказує на розмитість рольових ідентифікацій по відношенню до себе, що супроводжуються емоційно негативними переживаннями. В цьому специфічному змісті комунікативних ситуацій, що мають місце в практиках цивільного партнерства, нуклеарної/бінуклеарної сім'ї, самореференція множинних ідентичностей не проявляється, залишаючи «мімікрійну» модель на межі розриву між тим, що «треба, але є мені чужим» і тим, що «є моїм, але не є правилом для всіх».

Модель «стилізованої» самореферентної ідентичності утворена із вибірково засвоєних седиментованих знань, що виявляються як стилізовані під

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

норму змінені конструкти та конструйовані в них множинні ідентичності. В ній змістовно представлені стандарти дихотомії чоловіче/жіноче як такі, що в уявленнях суб'єктів про себе увиразнюють ситуацію, коли «ти це робиш і я це роблю», тому що ми соціалізовані на стереотипах: стать-гендер-ідентичність, але при цьому кожен відстоює свою межу приватності/автономності. Це дозволяє подружжю/партнерам «вибірково фрагментарно» виявляти типи самореферентних ідентичностей, іманентні комунікативним ситуаціям. Так, особистісно значущі ситуації, пов'язані із усталеним способом життя (традиції клубних вечірок з дівчатами; чоловічі захоплення, пов'язані із переглядом спортивних змагань, тощо) вказують, що самореференція ідентичностей здійснюється за умови віддаленості/автономності від стандартів рольової поведінки, зумовлених «статусом». «Стилізованість» моделі розкривається у цілеспрямованому поєднанні рольових ідентифікацій відносно культурно сконструйованих функціонально-рольових обов'язків і типів ідентичностей, що розкриваються в сферах життя подружжя/партнерів, пов'язаних із професійним самоздійсненням і кар'єрою, особистісними захопленнями (відпочинок, громадська діяльність, волонтерство, ін.).

Модель «інклюзивної» самореферентної ідентичності утворена внаслідок самопізнання, самовизначення і самоздійснення шляхом експериментування в різних сферах стосунків подружжя/партнерів (сексуальній, господарській, виховній, репродуктивній). Прагнучи до комфорту, свободи від побутових клопотів, фінансової незалежності, суб'єкти стосунків вдаються до експериментування в різних сферах життя, увиразнюючи їх в практиках гостьових шлюбів, сімей вихідного дня, поліаморних партнерствах.

Модель «транспарентної» самореферентної ідентичності орієнтована на вільне, автономне, прозоре самотворення і самоздійснення в сімейних практиках. Семіотично визначена змістом індивідуально-особистісних і

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

емоційно-чутливих предикторів: «*смысл*», «*почуття*», «*духовна близькість*», «*свобода*», що пов'язані із самовизначенням і самоздійненням множинних ідентичностей. Індикаторами моделі «транспарентної» самореферентної ідентичності є непрогнозованість і непоступальність у бажанні «*жити для себе*» і «*бути самим собою*».

Таким чином, за реконструйованими текстами нарративних історій нами було з'ясовано загальні особливості процесу розрізнення і означування ідентичностей в сімейних практиках. Насамперед, це каузальні умови цільових дій/взаємодій у комунікативних ситуаціях, що для суб'єктів мають значення не просто зовнішньо релевантних, а актуально відповідних, тому що з ними пов'язуються очікування суб'єкта, де комунікативна ситуація дозволяє відкрити свою ідентичність. Під поняттям «*актуальна відповідність*» розуміємо *співвідносність інтенцій особистості отриманому результату – самореференції ідентичності, відчутний смысл якої розкривається в практиках*.

Нами відмічено, що відмінності самореферентних ідентичностей пов'язано із соціально-психологічними предикторами смислів практик, що в умовах ситуації невизначеності, фрагментарності, плінності, увиразнюють особистісний смысл сімейних практик, що розкривається у конструюванні в них сингулярних норм, відмінних від тих, що прийняті у суспільстві. Стверджуючи, що в умовах постмодерної соціальності процеси конструювання практик марковано ідентичностями, що характеризуються як непоступальні і непрогнозовані дискурсивні утворення, зважаємо на особливості соціальної реальності, де помітний розрив зв'язку між категоріями «*стать*», «*гендер*», «*ідентичність*». Зазначене уможливорює розрізнення і означування ідентичностей за різними основами, підкреслюючи, що самореферентна ідентичність діє як система. Суттєво, що втрачаючи одні характеристики, система конструює інші властивості, артикулюючи відсутність єдиного центру

своєї множинності, вона наголошує на полідискурсивній контекстуальності (під цим розуміємо зв'язок між контекстами комунікативних ситуацій, де помітною є утворювальна роль дискурсів, і суб'єктом, що маніфестує їхнє розуміння і сприйняття).

2.3.1 Моделі самореферентних ідентичностей в практиках батьківства

За статистичними даними, у 80% сімей діти мешкають з обома батьками, майже 80% дітей (у 2014 р. 78,9 %) народжується у батьків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Водночас, у кожному п'ятому домогосподарстві, де є діти, вони мешкають без одного чи обох батьків (98% цих домогосподарств – це однобатьківські сім'ї, у 2% діти мешкають з родичами чи іншими особами), майже кожна десята сім'я з дітьми (8–10%) – реструктурована, тобто внаслідок повторного шлюбу дітей виховують вітчим чи мачуха. Фіксується тенденція на зменшення дітності. На початку 2014 р. в Україні проживало 323 575 багатодітних сімей, у них – 1 090 401 дітей. У 2015 р., за даними вибіркового дослідження, у 3% домогосподарств із дітьми мешкало троє і більше дітей [184]. Внаслідок трудової міграції в Україні з'явилися транснаціональні сім'ї, члени яких мешкають у різних країнах, а дитина/діти живуть в умовах дистанційного шлюбу [323].

Високий відсоток розлучених сімей і збільшення практик повторних шлюбів, монобатьківства, замінних сімей створюють ситуацію, що не вписується у триєдину єдність класично-традиційної сім'ї: «подружжя – батьківство – спорідненість». Різноманітність батьківських ролей передається в назвах: рідний/а (кревний) батько/матір, вітчим, мачуха, соціальні батьки, сурогатні батьки, одностатеві батьки. Це допускає можливість утворення різних моделей ідентичностей батьківства в практиках батьківства.

Якісна частина дослідження реалізована за допомогою методу обґрунтованої теорії на аналізі елементів вибіркової сукупності. Фрагменти

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

текстових даних, що вписуються у межі інституціонального дискурсу, відображають ідею батьківства, що у розумінні Т. Гурко інтерпретується як «надіндивідуальне ціле», яке передбачає «усвідомлення духовної єдності батьків по відношенню до дітей» [61]. *«Родина – найголовніше, що є у людини», «Сім'я – це коли ми всі разом вміємо бути щасливими», «Моя сім'я – найкращий скарб», «Сім'я це місце де народжується життя і ніколи не згасає любов».* Поєднує цитовані вирази – імперативність, що сприймається як мовний штамп інституціонального дискурсу, підсилений евфемізацією: *сім'я – найкращий скарб; народжується життя і ніколи не згасає любов.* Насиченість фрагментів епітетами, порівняннями і перебільшеннями передають загальний емоційний фон дискурсу традиційної сім'ї: захопленість, пафосність, урочисту схвильованість. Текст утворено з чималої кількості стереотипів, пов'язаних із образом матері: *це перша людина, найдорожча людина на все життя і роллю, яку вона відіграє в житті дитини, передану за допомогою дієслів: не спала через мене ночей, більше всіх радувалася моїм першим крокам, моєму першому слову, радується моїм досягненням і турбується про мене в будь-яку хвилину.*

Розглянемо зміст батьківства, як він інтерпретується у фрагментах автонаративів: *«Коли дитинка народилася (наслідок), перший місяць він допомагав (дія), а потім я залишилась(дія) наодинці (умова) зі своїми проблемами, зі своїм дитячком (результат),... бачили тільки таткову спину за комп'ютером(стратегія); моя дитинка – це моя відповідальність (результат) (1 Альона 32); Зараз я не бачуся (дія) з дитиною (наслідок). У нас немає спілкування (наслідок). Але я не відмовляюся, фінансово (умова) я виконую (дія) свої зобов'язання...(наслідок) (6 Степан 29); чоловік дуже довго (проміжна умова) не усвідомлював (дії) своє батьківство (наслідок). Тоді він не був готовим (умова) до сім'ї, якоїсь відповідальності (дії) (2 Альона 38).*

В порівняннях кодованих випадків фокус аналізу спрямовано на те, як оцінюється батько. Виявлена у ході відкритого кодування категорія

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

«батьківство» після процедури осьового кодування отримує специфікацію ідентифікованого феномену, що уточнюється субкатегорією «відповідальність». Зв'язок між батьківством і відповідальністю виявляється у тому, що батьківська відповідальність розуміється у ширшому контексті: як приймається рішення про народження/усиновлення дитини, як перерозподіляються обов'язки між подружжям/партнерами, які обов'язки у зв'язку із народженням дитини бере на себе тато, як батьки комунікують з дитиною.

В дискурсі традиційної сім'ї ці питання розглядаються в рамках функціонально-рольового розподілу обов'язків, покладених на батьків: мама доглядає і виховує, а тато матеріально забезпечує повноцінний догляд: *«Він тільки матеріально (умова) нас забезпечував. ... він працював (дія), а по вихідних з друзями тікав (дія) на футбол і ще кудись, тільки не вдома (умова)»* (І Альона 32). Контекст упорядковує дані, що вказують на формальний характер поведінки батька. Для жінки така ситуація є сигналом про відчуженість батька від дитини: *Ось відстороненість людини була повна від нас* (І Альона 32) та прийняття відповідної стратегії дії: *...я зрозуміла (дія), що моя (проміжна умова) дитина – це моя відповідальність (наслідок)*. Підсилює ситуацію дистанціювання використання особових займенників *нас, мій, моя*.

Наведені приклади ідентифікуються нами як тип «мімікрійної» самореферентної ідентичності, коли засвоєні у процесі соціалізації седиментовані знання про функціонально-рольові норми поведінки батьків, регламентовані гендерною роллю, переносяться на конструйовані практики батьківства. Межа самовизначення себе батьком/матір'ю у даних контекстах позначена сферою фінансової підтримки, що відповідає статусу батька як годувальника сім'ї, а матері як доглядальниці і виховательки.

Ідентифікація батьківства в іншому фрагменті пов'язується із питаннями про самовизначення ідентичності матері, яке усвідомлюється через

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

зміст її переживань, через емоційні, внутрішньо відчуті дії/взаємодії: *«Я – мама (результат), котра любить (дія) і своїх (умова) дітей, і прийомних (проміжна умова)» (2 Альона 38)*. Прослідковується взаємозв'язок між феноменом «батьківство» та самореференцією ідентичності. Виявляється, що каузальною умовою ідентичності матері стає безумовна любов до дітей. Зазначене відповідає змісту культурно-обумовленого предиктору смислу материнства, що активує дію механізмів інтерсуб'єктивної седиментації та суб'єктивної рефлексії.

В розповідях нараторів відмічено, що жінки ініціюють рішення народити, взяти дитину в сім'ю, усвідомлюючи своє рішення: *моя дитина – це моя відповідальність*. Припускаємо, що пояснення може бути як у більшій активності, самостійності жінок, пов'язаній із впевненістю у своїй спроможності «підняти» дитину, так і у седиментованому досвіді материнства як покликання, коли в сім'ї жінка вирізняє себе передовсім як матір. Втім, обидва припущення вказують на можливість прийняття/неприйняття себе у ролі жінки-матері, поведінка якої укорінена в асиметричній позиції батько – мати: *«Я оголосила (дія) чоловіку про те, що я хочу (умова) всиновити дитинку (дія). Він поставився до цього, як мені здавалося, з розумінням, він не питав, чому ти цього хочеш, адже ми можемо мати дітей (умова), у нас здоровий (умова) красивий хлопчик (наслідок). Коли я його тепер питаю, але тоді я навіть не запитала, чи хоче він прийомних (проміжна умова) дітей? Він каже: яке це має значення? Хотіла ти (умова), а для мене головне – твої бажання, тобто я йду за тобою (взаємодія) (2 Альона 38)*. Даний фрагмент виявляє субкатегорії: «підтримка» й «довіра» відносно категорії «стосунки», що дозволяють побачити зв'язок між умовами і наслідком – самореференцією ідентичності батька/матері. Як виявляється із текстових розповідей, вони є тими умовами, що сприяють самоздійсненню ідентичності і дозволяють побачити спільні цінності, емоційний зв'язок між подружжям/партнерами –

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

«ось тоді я зрозуміла, що для мене ближче людини нема». При цьому механізм суб'єктивної рефлексії як відображення особистісних смислів практик і дій суб'єктів допомагає встановленню зв'язків між конкретною ситуацією і сприйняттям себе, дозволяючи відбутися операціям самопізнання і самовизначення в ідентичності матері. Це відтворено у мовних конструктах: *«Я – мама, котра любить і своїх дітей, і прийомних...Я щаслива» (2 Альона 38).* За інших умов *«важко (умова) цьому відповідати (дії), коли немає підтримки (умова), а дитина хворіє (умова)... і все потрібно робити самій (результат), залишаючись турботливою, люблячою, терпеливою (умова) (1 Альона 32).* Ситуація визначає стратегію дії, що позначена змістом моделі самореферентної ідентичності (у цьому випадку – мова йде про «стилізовану» модель): *Вирішила (дії), що треба потерпіти (стратегія), дитинка ще маленькою була, хворобливою (умова)» (1 Альона 32).*

Порівнюючи два фрагменти, звертаємо увагу на різні каузальні умови самореференції ідентичності матері, що, вочевидь, по-різному позначаються на діях і стратегіях матерів та на моделях ідентичностей. У першому фрагменті реконструйовано ситуацію прийомного батьківства, що співвідносно до моделі «транспарентної» самореферентної ідентичності, орієнтованої на вільне самотворення і самоздійснення ідентичностей батька/матері. У другому прикладі розкривається модель «стилізованої» самореферентної ідентичності, яка самотвориться із вибірково засвоєних седиментованих знань і стилізованих під норму змінених конструктів батьківства. На нашу думку, ключовим індикатором самореференції ідентичностей стає відношення до дитини як смислу практики батьківства і як особистісної цінності.

Тип «транспарентної» самореферентної ідентичності розкривається у парадигмальному зв'язку між умовами, діями та стратегією, поєднаних ціннісним смислом конструйованої практики батьківства – дати дітям сім'ю: *«Ми трьом дітям (умова) подарували шанс (дії/взаємодії) мати дім*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

(стратегія). При цьому дітям непростим, нездоровим (проміжна умова)» (2 Альона 38). Вочевидь, операція самовизначення відбувається на рівнях переживань, мислення і дій, що позначаються на результаті процесу самореференції ідентичності матері: «Я розуміла (дії), що моїм дітям... у них шанси на сім'ю вкрай малі (стратегія), тому що вони – не білі (проміжна умова). Ми свідомо йшли на цей крок (умова), ми не видивлялись (стратегія) красивих дітей (умова)» (2 Альона 38).

Стратегія взяти в сім'ю нездорових дітей, маючи свою, є прикладом практики соціального батьківства, в якій «чужих дітей не буває». Це про батьківську ідентичність, що укорінена на любові до дитини, незалежно від того, хто є її батьками чи який у неї колір шкіри. Дослідницьку увагу звертаємо на самоопис ідентичності матері, в якому емоційно прописано почуття материнства. Поряд із цим станом артикулюється свобода вибору, реалізована у рішенні – *дати шанс прийомним дітям мати сім'ю*. Субкатегорія «відповідальність» маркована особистим займенником *Я*. Усвідомленість рішення підсилюється дієсловом *розуміла*, правильність вибору – констатацією *Я щаслива*. Теплі відносини з дітьми вказують на те, що діти є тим ціннісним смыслом, який об'єднав подружжя. Підкріплює висновок поширений в тексті розповіді займенник *ми*.

Наведені дані узгоджуються із конструктивістською позицією, за якою у батьківстві вбачають його соціальні аспекти. У межах соціально-конструктивістського підходу феномен батьківства представлено як конструкт, що змінюється у часі. Пояснення бачимо в тому, що він (феномен батьківства) відтворює соціальні, культурологічні аспекти, де не диференціюються поняття «кривного» і «соціального» батьківства.

Беручи до уваги позицію П. Бергера та Т. Лукмана, за якою «об'єктивність інституційного світу – створена людиною, сконструйована об'єктивність, а інституційний світ – це об'єктивована людська діяльність [23,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

с. 102–103], «батьківство» є соціально сконструйованим поняттям із асиметричним розподілом обов'язків батька/матері. На наш погляд, в умовах зміненої соціальності асиметрична парадигма батьківства трансформується. Скориставшись поняттям «взаємної турботи» (словосполучення «взаимная забота» запозичено з матеріалів дослідження Д. Кутузової [123] про те, що означає «бути сім'ю» – О.Я), укладається ідея, смисл якої полягає у тому, щоби дати дітям сім'ю. В цьому бачимо новітню вісь стосунків подружжя/партнерів у конструйованих практиках кривного, замінного, сурогатного, одностатевого батьківства чи розлученої практики батьківства, де спільною умовою для розрізнення ідентичності батька/матері є безумовна цінність дітності і своєї батьківської ідентичності.

Самоздійснення ідентичності матері відбувається у цільових діях, де істотними є її почування, усвідомлення цінності дітності і материнства, яким передують операції самопізнання, самовизначення та самотворення. Виявлено, що вони не регулюються суспільно заданими приписами чи стереотипізованими поведінковими рамками седиментованих знань про роль батьків. Домінантою для них є індивідуально-особистісні та емоційно-чутливі предиктори, суб'єктивна рефлексія яких стає індивідуальним актом осмислення, переосмислення і переживання ситуації: *«Для мене вони надзвичайно красиві... Я щаслива (наслідок). Я кажу: так, як обнімають (дії) ці діти, рідні не вмють. Це правда. Скільки вони віддають любові (дія/взаємодія). Я не знаю, хто більше віддав і отримав (дія/взаємодія).... У мене і у чоловіка є смисл (наслідок), заради чого ми прокидаємося вранці... (2 Альона 38).* Самоздійснення батьківської ідентичності підтримується стратегіями: дати дітям сім'ю, виховувати в любові і отримувати любов, яка для батьків стає смислом життя. Дії/взаємодії помічено характерними властивостями – віддавати і приймати любов. В цьому вбачається зв'язок між цінністю дітності і цінністю батьківства.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Ідентифікація феномену в наступному уривку нарративної історії доповнює висунуте твердження. *«Жили ми разом приблизно 6 років, через рік спільного життя у нас народилася Дашка (умова), два роки ми прожили разом... (задумується). Потім я пішов з Дашкою на квартиру (дії), вона (дружина) теж шукала своє життя (дії) ...три роки я з дитиною жив (умова) (дружина повернулася з дитиною від іншого сексуального партнера. Едуард їх прийняв – О.Я). Ми офіційно розлучені (умова), діти офіційно з нею (проміжна умова), але живуть тиждень у неї (стратегія дії/взаємодії), тиждень у мене (наслідок). Ми не ділимо дітей (стратегія дії\взаємодії) (З Едуард 46).* У наявному фрагменті зійшлися різні каузальні умови, за яких відбувається розрізнення ідентичності батька. Практика, коли батько бере на себе відповідальність і здійснює дії по догляду за дитиною замість дружини, вказує на те, що рольовий розподіл обов'язків як седиментований досвід батьківства – змінюється. Поширюється тип батька, що відповідає моделі «транспарентної» самореферентної ідентичності, яка увібрала дії, пов'язані з доглядом і вихованням дитини, що не властиві гендерно означеній ролі батька в ДТС. При цьому отримуємо інформацію, що ситуація розірвання шлюбу не змінює ідентичності батька, коли вона укорінена на любові до дітей: *Ми не ділимо дітей.* Прийнята стратегія призначена для того, щоби і в умовах розлученої сім'ї зберегти взаємодію і залишатися батьками для дітей. Це підтверджує виявлений у попередньому фрагменті зв'язок між цінностями: дітністю і батьківством. Самовизначення себе батьком/матір'ю у розглянутих фрагментах співвідносне смислу прислів'я: «Не той батько, хто народив, а той, хто виховав», де базовими є цінності батьківства і дітності, незалежно від сконструйованої практики.

Отже, виявлена модель самореферентної ідентичності батька, на наш погляд, вказує, що розуміння батьківської відповідальності як асиметричного рольового розподілу обов'язків, як воно тлумачиться інституціональним

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

дискурсом, змінилося. Вибудовуються ідентичності, що руйнують традиційні гендерні уявлення про роль батька в сім'ї, і водночас руйнуються стереотипи материнства.

У наступному фрагменті ми бачимо розвиток категорії «батьківство» через субкатегорію «повага», що робить категорію більш щільною. На питання, як би ви назвали свої стосунки з бувшою дружиною, наратор відповів: *Вона – мати моїх дітей (умова), і у мене є до неї повага (наслідок). Ми в нормальних стосунках (умова), але не разом (З Едуард 46)*. Зв'язування субкатегорії з категорією здійснено за допомогою формулювань, що означають характер взаємозв'язку – каузальну умову *мати моїх дітей*. Смісл стосунків розлученого подружжя становить повага до жінки-матері, яка цілеспрямована обома батьками на те, щоби у дітей були: *і любов, і ласка, і тому подібне. Головне дітей правильно (умова) виховувати (стратегія дії/взаємодії) (З Едуард 46)*. Наведений епізод уможлиблює обґрунтований висновок про те, що цінність дітності та батьківства для самореференції батьківських ідентичностей – це те, що не має прямого зв'язку зі статусом подружжя/розлучене подружжя/партнери. Верифікуємо його на прикладі інших даних: *«Моя думка така, що жінка має народжувати незалежно від того у шлюбі, чи ні» (Іван 59)*. *«У нас була дитина... Наполегливості узаконити стосунки (стратегія дії/взаємодії) такої явної не було» (І Альона 32)*. *«У нас двоє дітей (умова).... Чому ми не розписалися? У нього ніколи не виникало бажання узаконити наші відносини. Я натякала йому про це, коли завагітніла вперше, але наполягати не стала... Але і з появою другої дитини у нього не виникло бажання зареєструвати шлюб»*.

З наративних фрагментів отримуємо інформацію, що доповнює властивості категорії «батьківство», самоздійснення якої не обов'язково пов'язується із шлюбністю, але обов'язково ідентичність батька/матері має особистісну цінність, об'єктивовану потребою мати дітей.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Виявлені дії: *потерпіти заради дитини, не наполягати, натякати*, дають інформацію про те, що вони розглядаються жінками як стратегії, за якими прихований паттерн – спосіб розв’язку проблеми, пов’язаної із статусом дітей, народжених поза шлюбом. В наведених уривках материнська ідентичність пов’язана з альтруїстичною функцією, в якій надцінним для матері є забезпечення добробуту, комфорту, стабільності для дитини. У виборі дій, стратегій поведінки лежить операція самотворення, що в межах моделі «мімікрійної» чи «стилізованої» самореферентної ідентичності розглядається як бажання відповідати стандартам класично-традиційної сім’ї.

Знаковою визначено стратегію взаємодії батьків: *«Ми багато чого створюємо разом. Діти – це лише один із наших сімейних проектів (2 Альона 38). Я завжди кажу близьким, коли питають, на чому тримається ваша сім’я: у нас спільні діти (2 Альона 38).* Наведені фрагменти уможливають обґрунтування висновку про те, що безумовна цінність дітності та батьківства – це осьова частина, навколо якої вирізняються і означаються батьківські ідентичності.

Розглянемо інший фрагмент автонаративу: *«Коли ми з Сергієм одружилися (дії), у нього було двоє синів від попереднього шлюбу (умова). Коли народився наш син (умова)...Сергійко став привозити своїх дітей (умова) в наш будинок (умова)... При цьому всі витрати на час їх перебування лягали на наш сімейний бюджет (умова). Спочатку я ставилася до ситуації з розумінням (дії), адже дітям, особливо хлопчикам, дійсно потрібен батько (умова). ... З усіма потребами: готувати (дії) для них, розважати (дії), іноді лікувати (дії) – все це плавно перейшло на мене (результат). Розумію, що їх батька і матір така ситуація цілком влаштовує (стратегія), і міняти (дії) вони нічого не хочуть (умова)... Яюсь прикинула, що бачу (дії) чужих дітей (умова) в 10 разів більше, ніж їх власна мати (результат).* Тут ми спостерігаємо «стилізовану» модель самореферентної ідентичності, пов’язану із ситуацією бінуклеарної

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

сім'ї, де є вираженою ідентичність матері і невирізненою ідентичність батька, формально присутнього у житті своїх дітей: *чоловік взагалі перестав приймати (дії) якусь участь в турботі про них*. Субкатегорія «турбота» ідентифікується як безумовна норма взаємодії та функція батьківства, невиконання якої вказує на нерозділену відповідальність за дітей з боку рідного батька, що не узгоджується з ідентичністю батька. Натомість самотворення і самоздійснення ідентичності матері відбувається у ситуаціях догляду та виховання не тільки за своєю дитиною, а й за дітьми чоловіка від першого шлюбу. В цих діях відбувається самопізнання себе як матері, вкорінене у стереотипах седиментованого досвіду, що жінки-матері повинні проявляти турботу і по відношенню до «чужих дітей». Звернено увагу на маркований конструкт *чужі діти*, що реконструює практику мішаного батьківства. Проте порушення балансу відповідальності з боку батька дітей, мотивує жінку до дій, за якими вбачається, що обов'язок виконувати роль матері «чужих дітей» є каузальною причиною змінити некомфортні межі для її ідентичності. З цього припускаємо, що «стилізована» модель самореферентної ідентичності, утворена із вибірково засвоєних седиментованих знань про жінку як носія традиційних гендерних ознак, в умовах кризи стосунків між подружжям виявляється нестійкою. Це вказує на проникність меж ідентичностей, що дозволяють звужувати або розширювати свій особистісний простір з метою самопізнання і самовизначення своїх ідентичностей.

Наступний фрагмент історії бінуклеарної практики партнерства із замісним батьківством підтверджує наше припущення: *«Батько зараз одружений втретє (умова). Від кожної з двох колишніх дружин у нього залишилося по три дитини (умова), а я у них з мамою єдиний син... Моя мама, дуже мудра і любляча жінка, взяла ініціативу в свої руки (стратегія) і сама відвідала (дії) колишніх дружин батька (умова), сказавши, що буде рада (умова) приймати їх дітей (дії), і підкресливши, що буде однаково суворою, але*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

справедливою з кожним (умова). У підсумку, коли з'явився я (умова), у мене було відразу чотири брати і дві сестри, які любили мене, мою матір і нашого батька (результат). ...перші вихідні місяця ми семеро гостювали (дії/взаємодії) у мами Галі, другі – у мами Олени, треті – у нас. Тепер у кожного з нас сімох три матері, три батька і ціла орда братів і сестер (результат)». У даному фрагменті ідентифікуємо модель «інклюзивної» самореферентної ідентичності матері, що твориться у взаємодії з дітьми, від взаємин з якою всі отримують емоційний ресурс любові, підтримки, турботи. Зазначене звертає увагу до сформульованої нами ідеї про трансформацію батьківства як практики та ідентичності, смисл якої розкривається у тому, щоби у сім'ї діти наповнювались емоційною підтримкою, незважаючи на спорідненість і конструйовану практику шлюбно-сімейного партнерства.

Вище зазначалося, що регламентований досвід батьківства в дискурсі традиційної сім'ї, який через систему напередвизначених соціальних ролей чоловіка/жінки утворює паттерни батьківської поведінки, змінюється в практиках. Цей висновок перевіримо на матеріалі наступних текстових фрагментів: *«Дружина знайшла нову роботу, я лишився «сидіти з дітьми». От тільки півроку тому повернувся з декрету. Повноцінно я був з дітьмидесь півтора – два роки»; «У моєму оточенні татусі часто проводять багато часу з дітьми. Наприклад, знайомий програміст має робочий графік з 16:00 до 00:00. Тобто у нього багато часу вдень, аби провести з дітьми, а вже ввечері він працює». Декретна відпустка для тата, коли мама працює, є прикладом «інклюзивної» самореферентної ідентичності батька, якому приносить задоволення взаємодія з дітьми: «Мені дуже подобається (умова) щось там робити (дії) для дітей (умова) – дитячий майданчик, гірку, будиночок на дереві... Мені подобається (умова), що діти підходять до мене і кажуть(дії/взаємодії): «Тату, зроби нам таке». Наведені дані вказують, що умовою «інклюзивної» моделі батьківства є бажання, добровільність,*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

зацікавленість у діях, пов'язаних із доглядом за дітьми. Почуття, що переживає батько, релевантні любові, турботі, гордості. Ціннісний смисл батьківства індивідуально об'єктивується у стратегії взаємодії з дітьми. Поряд із цим внаслідок самовизначення, самопізнання і самоздійснення розкриваються здатності чоловіка-батька до різноманітних дій у різних сферах сімейного життя, що приносять і задоволення, і користь. Спостерігаємо, що зв'язки категорії-субкатегорії перебудовуються і вибудовуються в межах парадигмального взаємозв'язку, що адекватно історії автонаративу: ситуація догляду за дітьми, коли мама працює, змінює характер батьківства, додаючи до нього рівність у виконанні функціонально-рольових обов'язків та паритетних можливостей саморозвитку кожного у подружній/партнерській взаємодії. Цікаво відмітити, що взаємодія батько-діти самореференціоє батьківську ідентичність, сприяє взаєморозумінню з дітьми, дозволяє батькові мати інформацію про дитячі захоплення та інтереси й давати власну оцінку своїм діям.

Висновок верифікується у наступному прикладі: *«Я декілька разів просив мою доньку щось зробити, якщо не помиляюся, мова йшла про те, що потрібно чистити зуби. Я був незадоволений, що треба без кінця нагадувати їй про це і сказав про це досить суворим тоном. У відповідь вона попросила мене хвилину почекати, пішла в свою кімнату і повернулася назад з листком паперу. Виявилось, вона склала (дія) список важливих (умова) подій у її житті, які я пропустив (результат), тому що вічно був зайнятий роботою (умова)»*. Таким бачить себе інформант у власному досвіді батьківства. Дані привносять у теоретичний конструкт новий смисл: почуття провини за той час, коли батько був відсутній у житті власної дитини. На наш погляд, *«провина»* стає тим емоційно-чутливим предиктором, що активує механізми інтерсуб'єктивної рефлексії та особистісної інтерпретації у конструюванні практики батьківства та самореференції ідентичності батька. Формалізованість батьківських функцій

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

замість емоційної близькості, спілкування та спільних дій для дитини є сигналом, що для тата його робота є більш важливою. У даній ситуації спостерігаємо порушення балансу між роботою, кар'єрою і батьківством, що підважує головну міфологему інституціонального дискурсу про універсальну місію чоловіка – будувати кар'єру, від якої залежить матеріальний добробут сім'ї. Даний фрагмент, на наш погляд, маніфестує ідею симетричної участі батька/матері у житті дитини

Наступні текстові фрагменти поєднує тема монобатьківства: *«Я вагітна (умова), мені через пів року народжувати (дії). Не впевнена, що біологічний батько на мені оженився (умова)... Виходить, що крихітку буду виховувати сама... (стратегія)»; «Я виховую від народження (умова) дочку одна (дії), зараз їй 3,5 роки. Татко її з нами ніколи не жив (умова), ніяк не допомагав (умова) і не допомагав (умова) і взагалі її ніколи не бачив (умова): він нас покинув (стратегія), як тільки дізнався, що я вагітна (умова)... Я сама виховую дитину вже 7-ий рік (наслідок)... Не заперечую, на душі було дуже важко... Боялася жити (умова)... Вирішила взяти себе в руки і думати тільки про дитину (стратегія) і робити добре тільки дитині (умова)... Вона повинна відчувати, що вона потрібна»; «Мій батько після розлучення з матір'ю (умова) ... виховав мене сам (дії). До сьогодні вдячний йому за це»; «Я хоч і була типу заміжньою (умова), але фактично була матір'ю-одиначкою (результат)... Утримувала і себе, і маля, і чоловіка (стратегія)». Різні життєві історії ідентифікують феномен батьківської ідентичності, наповнений уточнювальними субкатегоріями: «відповідальність» і «турбота», які було визначено раніше як каузальні умови самореференції батьківських ідентичностей. Вирізнення ідентичності батька/матері простежується в стратегіях дій, пов'язаних із доглядом, вихованням дитини: *крихітку буду виховувати; Я сама виховую дитину вже 7-ий рік; виховав мене сам; утримувала і себе, і маля, і чоловіка*. Визначені стратегії концептуалізують явище монобатьківства. Простежується,*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

що воно стає результатом змінених умов дії/взаємодії подружжя/партнерів з причини вагітності/народження дитини. В цих ситуаціях посилюється відповідальність за дитину, що вказує на важливість батьківства і готовність заради дитини на самообмеження, артикулюючи альтруїстичну функцію: *більше не одружувався, вистачило попереднього досвіду; мені і не хочеться витратити нечасті вільні години на пошуки чоловіка чи просто легкі стосунки.*

Упорядковані в різних комбінаціях, дані вказують на патерни, в яких змінюються ціннісні смисли, мотиви конструювання стосунків у відповідь на реконструйовані умови: *«Тато з нами ніколи не жив (умова), ніяк не допомагав (умова) і не помагає (умова) і взагалі дитини ніколи не бачив (умова): він нас покинув (стратегія), як тільки дізнався, що я вагітна (умова)»*. Це дозволяє сформулювати припущення про зміну у розстановці пріоритетів, де на перший план висувається цінність дітності, підтверджуючи таким чином каузальну умову самовизначення у батьківській ідентичності.

Реконструйовані практики моносім'ї вказують, що із народженням дитини може змінитися і структура шлюбно-сімейної практики. Мотив продовження роду актуалізує спільні цінності дітності і батьківства або виявляє їхню відсутність, не залежно від статі. Відтак, можемо говорити, що в практиках батьківства співіснують різні моделі самореферентних ідентичностей батька/матері. Очевидно, що готовність взяти на себе батьківську відповідальність за дитину вказує на абсолютну цінність дітності і конструювання «транспарентної» ідентичності, сфокусованої на самотворенні та самоздійсненні себе як матері/батька.

Ідентифікація феномену «батьківство» проблематизується у зв'язку із актуальністю ситуації сурогатної практики батьківства. Зібрані дані суперечливі у своїх ставленнях та оцінках: *«Ви вважаєте, легко виносити дитину для чужих людей? ...Живу сама (умова), батько дитини, довідавшись про мою вагітність (умова), зник у невідомому напрямку. Довелося вагітній*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

*(умова) до пологів працювати (дії). Коли народилися близнюки (дії), знову знадобилися гроші (умова). Але повноцінно працювати я вже не можу, бо нікому сидіти з малятами (умова). Перебивалася кілька років випадковими заробітками (дії) і ось побачила на жіночому форумі оголошення про пошук сурогатних мам». Розв'язання ситуації пов'язується із сурогатним материнством, смисл якого для однієї жінки – це засіб забезпечення власних дітей, а для іншої – мета, пов'язана із бажанням відчутти материнство. Дії і стратегія стати сурогатною матір'ю зумовлені ситуацією, що укорінена на цінностях дитності і материнства. Навантажене риторичне запитання, з якого починається розповідь, вказує на контекст, в якому рефлексуються материнські переживання. Несумісні субкатегорії: дитина та прагматизм вибудовують модель «інклюзивної» самореферентної ідентичності матері, самовизначення якої у ролі сурогатної матері відбувається на засадах її наближення до реалій життя і врахування індивідуальних потреб власних дітей. Можливі дії, спрямовані на пошуки засобів забезпечення власних дітей, розглядаються як умови, що мотивують до рішення про сурогатне материнство. Порушення балансу: *виносити дитину для чужих людей* урівноважується тим, що *повноцінно працювати я вже не можу, бо нікому сидіти з малятами*. Практика сурогатного батьківства стає результатом підтримки балансу між функціями материнства: народити і забезпечити життя власних дітей.*

Особливістю соціальної реальності стали практики дистантного батьківства, описані в наступних фрагментах текстів: *«Я спокійна за свою дитину. Знаю, вона в хороших руках. Доки ми з чоловіком на заробітках, моя мама дає лад як нашому господарству, так і Марійці (дочці)»*. *«На мамі з батьком тримається наша сім'я. Діти постійно з ними. Мій батько замінив синам їхнього, бо чоловік робить аж у Португалії, дома був 5 років тому...»*. Звернено увагу, що в дистантній сім'ї дітьми опікуються їхні прабатьки: *Мій батько замінив синам їхнього, моя мама дає лад як нашому господарству, так і*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Марійці. Такий аутсорсинг має місце тоді, коли батьки дитини відсутні в її реальному житті й існують тільки у віртуальному. Відповідальність за сім'ю перекладається на прабадьків: *На мамі з батьком тримається наша сім'я.* Рольова позиція матері/батька виявляється у виконанні ними тільки функцій матеріального забезпечення дитини. Відсутність взаємодії з дітьми не дає підстав говорити про батьківські ідентичності, що, вочевидь, вказує на порушення балансу: батьки-діти.

Найбільш дискусійними є практики одностатевого батьківства: *«Я живу в сім'ї з двома мамами – Мариною і Оленою... Потім у них з'явився син Григорій – Лена народила його від свого друга... Тривалий час Лена представлялася просто як подруга сім'ї... Здогадуватися про те, що у нас не зовсім звична сім'я, я почала тільки в четвертому класі. Мені подобалося, як ми жили, але все одно щось здавалося дивним: друзі друзями, але ми з Леною були завжди весь час». «Я пам'ятаю своє дитинство тільки років з чотирьох. Тоді мене виховували мама і жінка, яку звали Тетяна... Все було просто – вони двоє, і ми сім'я. Як не дивно, я не відчував відсутність батька й не переживав, що у мене мати-одиначка. Мама і Тетяна проводили зі мною багато часу...».*

Наведені фрагменти текстових даних автонаративів реконструюють ситуації гомосексуальної сім'ї, в якій представлено модель практики батьківства. Аналіз і співставлення інтерпретованого змісту зауважують на дискурсивності смислу батьківства, що яскраво відтворює переживання дітей: *Мені подобалося, як ми жили, але все одно щось здавалося дивним.*

Таким чином, виявлено взаємозв'язок категорії «батьківство» із субкатегоріями: «відповідальність», «повага», «довіра», «турбота», «підтримка», «провина». Пояснення виявлених процедурами кодування умов і стратегій дії/взаємодії стосуються результатів досліджуваного феномену: моделей самореферентних ідентичностей батька/матері. Парадигмальна модель дозволила знайти концептуальні зв'язки ключових категорій з виявленими

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

субкатегоріями та точно визначити каузальні умови, які викликають певні стратегії дії/взаємодії відносно досліджуваного феномену.

За результатами аналізу наративних історій з'ясовано, що сутність самореференції ідентичностей батька/матері в практиках батьківства соціально опосередкована умовами комунікативних ситуацій. Різність моделей пояснюється характером локальних ситуацій: каузальними умовами, що зумовлюють стратегії дії/взаємодії у процесі безпосереднього пізнання батьківства, пов'язаного із очікуванням, народженням, доглядом і вихованням дитини, внаслідок якого суб'єкти практик самовизначають, самопізнають, самотворюють, самовідтворюють і самоздійснюють батьківські ідентичності.

Таким чином, результат дослідження практик дозволяє стверджувати, що у різності моделей розкривається особливість феномену самореферентної ідентичності. В якості основи для розрізнення типології ми взяли міру співпадіння самореферентних ідентичностей із характеристиками категорій та субкатегорій, виявлених методом обґрунтованої теорії. Зважаючи на здійснений аналіз, проглядаються чотири моделі самореферентної ідентичності: «мімікрійна», «стилізована», «інклюзивна» і «транспарентна».

Спільними для моделей самореферентних ідентичностей: «мімікрійної», «стилізованої», «інклюзивної» і «транспарентної» виявилися смислотвірні концепти: *діти* і *батьківство*, укорінене на любові, турботі і відповідальності.

Виявлено, що утворені в результаті цілеорієнтованого конструювання різні моделі самореферентних ідентичностей вписуються у різні практики батьківства. Проаналізовані реконструйовані практики батьківства виявили різне розуміння смислів батьківства. Особливість феномену батьківства в постмодерній соціальності визначається, на наш погляд, у конструювання його як симетричної парадигми, що ґрунтується на цінностях дітності і батьківства. Виявлені ядерні категорії: *діти*, взаємини з якими не залежать від спорідненості, і *батьківство*, що проявляється не зважаючи на статеву

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

ідентичність і не розділяється за гендерною специфікацією функцій, пов'язаних із доглядом і вихованням, артикують змістове значення моделей самореферентних ідентичностей батька/матері.

Таким чином, описаний у теоретичній частині розрив зв'язків: батьківство – репродуктивність, репродуктивність – сексуальність, репродуктивність – спорідненість змінюють традиційний смисл практик батьківства. Відсутність рядоположного зв'язку між ними відкриває можливість різних поєднань у процесі конструювання практик батьківства з різними конфігураціями моделей самореферентних ідентичностей.

2.4 Дискурсотвірний ресурс сімейних практик

Завдання даного параграфу бачимо у з'ясуванні дискурсотвірних особливостей досліджуваних практик та ідентичностей. Для встановлення і характеристики контекстуальної обумовленості дискурсотвірними концептами ми скористалися процедурою методу обґрунтованої теорії.

Винесене у назві поняття «дискурсотвірний» в контексті дослідження вказує на *виявлені у комунікативному просторі мовні конструкти, які відтворюють зміст, співвідносний із смислами практик та ідентичностей.*

В практиках цивільного партнерства виведена категорія «партнерство» конкретизована субкатегорією: *випробувальний термін*, який у масовому дискурсі розглядається як перевірка партнерів на сумісність у співжитті. Попри свободу конструювання практик цивільного партнерства в текстових фрагментах прочитується імпліцитний смисл: для жінки він виявляється у нормативності стосунків, що підсилюється маркером – «*діти*», для чоловіка – у свободі від зобов'язань і прагненні до побутового комфорту, де вирішуються питання, пов'язані із прасуванням, прибиранням, готуванням і доступністю сексуальних стосунків.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Зауважуємо на тому, що виявлений дискурсотвірний концепт «*díti*» в цивільному партнерстві не об'єктивується як мотив стосунків із перспективою шлюбу. Зазначене логічно вписується у результати здійсненого дослідження про те, що продовження роду не обов'язково пов'язано із шлюбністю, а означення себе батьком/матір'ю не прив'язано до статусу подружжя. Питання дітонародження в таких практиках стає індивідуальним рішенням жінки, або мотивовано відтермінується обома партнерами. Така особливість практик цивільного партнерства у соціальній реальності не здається неприродною, тому що стосунки чоловіка і жінки як пари, що не укладає шлюб, стали легітимованими у масовому дискурсі.

Певна річ, цивільне партнерство містить різні уявлення про смисли стосунків. Для жінки вони можуть виявлятися у прагненні мати статусну визначеність, що зумовлено наслідуванням седиментованих знань про сім'ю, підкріплених змістом культурно-обумовлених предикторів смислів: *«чоловіком і дружиною ми так і не стали ... не розписалися»*. Чоловіка задовольняє партнерство, де визначальним є не статус, а емоційна близькість. Як вже зазначалося, у практиках цивільного партнерства і без офіційності стосунків жінка означає себе як дружина, господарка, мати, а чоловік виконує функції господаря, сексуального партнера, самовизначаючись у цих ідентичностях. Таким чином, відсутність офіційного статусу подружжя не позначається на розрізненні ідентичностей чоловіка/жінки і доводить розрив між гендером та ідентичністю, зауважуючи на умовності цього соціокультурно утвореного зв'язку. Втім, суттєво зауважити, що господарсько-фінансове партнерство не виключає утворення зв'язку: партнерство – батьківство. Це означає, що встановлені стосунки між партнерами артикулюють те, що змінює/конструює ідентичності, виходячи із ідентифікації з їхніми суб'єктивними позиціями.

Лінгвістичним маркером, що вказує на різне ставлення до подружжя/партнерства, є використання особових займенників *я, у мене*.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Відповідно, смисл практики полягає у конструюванні стосунків, які можна з легкістю змінити, якщо вони не задовольнятимуть когось із партнерів. Як наявний первинний маркер стосунків, який позначає невизначеність, невпевненість жінки, використано частку *не*, що надає реченню додаткових смислових та модальних відтінків.

Шлюбно-сімейне партнерство в практиках кар'єрного/бікар'єрного шлюбу дискурсивно означено в категоріях «*функціонально-рольові стосунки*» та «*індивідуальні цінності*». Відмежовуючи себе від ролі домогосподарки, сучасні жінки все частіше відтермінують і материнство або обмежують кількість народжень дітей, мотивуючи це професійною діяльністю, яка забезпечує їхню економічну самостійність і/чи орієнтацією на кар'єру, наближуючи бажання бути успішною, професійно реалізованою. При тому, що чоловіки і самі кар'єрно зорієнтовані, то стосунки з дружиною відповідають такій формі партнерства, де кожен прагне професійного самоздійснення і фінансової незалежності. Дискурсотвірний концепт «*сексуальність*» в таких практиках розглядається в термінах, не пов'язаних із репродукцією, або з низькою репродуктивною установкою на батьківство. Тому останнє розглядається як свідомо відтермінований мотив, що не узгоджується із шлюбністю й ідентифікацією з материнством/батьківством, та вказує на формальність шлюбного союзу. Цей факт суттєво змінює смисл кар'єрного шлюбу, утвореного не за модусом «так треба», «так прийнято», а конструйованого за модусом «так хочу», що об'єктивується і означається відносно категорії «*шлюб*» у субкатегоріях: «*професійна реалізованість*», «*кар'єрне зростання*», «*фінансова стабільність*». Отже, самореалізація по відношенню до жінки вже не розглядається тільки у сегменті шлюб, діти, сім'я, а розширюється вибором інших сфер діяльності. Між тим, саме категорії «шлюб», «сім'я» і «діти» можна розглядати як мотивувальні для професійної кар'єри як жінок, так і чоловіків: щоби бути економічно незалежним і

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

реалізувати свої кар'єрні плани до, після чи впроміжку між народженням дитини/дітей.

В практиках кар'єрного/бікар'єрного шлюбу дискурсивними виявлено концепти «*кар'єра*» та «*материнство*», навколо яких вибудовуються конструкти, що своїм змістом розкривають смисл партнерства: неготовність відмовитись від «*проекту, щоби присвятити себе сім'ї*». Розрізнена професійна ідентичність «*успішної молоді бізнес-леді*» у ситуації вибору між кар'єрою і материнством розкривається у вербальному конструкті «*стало хотітись народити малюка, але...*». Зважаючи на те, що у даному контексті артикулюються і висуваються на перший план найбільш релевантні ідентифікації, а інші відкладаються/ігноруються, робимо висновок, що у досліджуваній практиці для суб'єктів стосунків відкриті можливості множинних ідентифікацій.

Отже, «область дискурсивності» в практиках кар'єрного/бікар'єрного шлюбу визначається господарсько-фінансовою функцією, через що відтермінується батьківство (поняття «область дискурсивності» належить Е. Лакло і Ш. Муфф і означає сукупність (резервуар) додаткових значень). В даному контексті область дискурсивності господарсько-фінансової функції в практиках кар'єрного/бікар'єрного шлюбу вказує на те, що вона має домінантне значення для подружжя/партнерів і розглядається автономно від інших функцій. Натомість в інституціональному дискурсі вказана функція розглядається в комплексі з репродуктивною. Джерелом артикуляції цієї функції з-поміж інших є позаінституціональний дискурс, що доводить його участь у конструюванні практик та ідентичностей.

В назві практики відтворено, що партнери мають одну вузлову точку – *кар'єру*, яка позначає ціннісний смисл конструйованої практики і є знаком, навколо якого набувають свого значення інші знаки (шлюб, сім'я, батьківство). Специфіку структури дискурсу утворює частота перформативних

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

висловлювань: *сталося, змусили задуматися, зараз думаю, зберегла, накопичилося, стало хотітися народити*. Утворення суб'єктивної тональності повідомлення досягається завдяки використанню особової форми дієслів. Така граматична категорія виражає відношення дії до учасника комунікації: *обирала кар'єру*. Поряд із цим прийомом використано і безособові форми дієслів, що сприймаються як попереджувальна інформація: *вставав вибір, заробітки радувати перестають, потратити нема на кого*.

Виходячи з того, що за постмодерністською концепцією має значення творення нових повідомлень на вже встановлені коди, практики гостьового (екстериторіального) шлюбу та шлюбу вихідного дня звертають увагу вже своїми назвами, за якими, власне, і проглядається структура позаінституціонального дискурсу, що виявляє новизну коду/структури практик. Попри те, що феномен гостьових шлюбів та шлюбів вихідного дня здається достатньо новим, в сучасних реаліях такі практики, на нашу думку, мають прогноз стати тенденцією, що змінюють функцію структурування соціальності. Серед причин так вважати назвемо ті, що є очевидними: жіноча незалежність, мотивація кар'єрної успішності, фінансової стабільності, новітні репродуктивні технології. Смісл практик виявляється, на наш погляд, у рівності партнерів, що має особливе значення для жінки, яка вивільняється від виконання функцій, соціокультурно визначених її жіночими обов'язками, які забирають багато часу і потребують чималих зусиль.

Особливість функціонування практики гостьового шлюбу бачимо у поєднанні офіційної реєстрації стосунків як норми з конструюванням індивідуальних правил взаємин подружньої пари. Смісл гостьового шлюбу розкривається у способах дій, прийнятних для подружжя, яке цінує власну свободу, особистий простір і має своє уявлення про побутовий комфорт, функції та обов'язки у співжитті. Останнє пов'язано із певними звичками, біоритмами, стилем життя, котрі не змінюються подружжям тільки через те, що

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

не подобаються/не співпадають із поглядами шлюбного партнера. Такі практики конструюють ризоморфну конфігурацію, де наявна категорія «шлюб», що має виконувати роль ядерної категорії, насправді такою не є. Натомість наповненість практики смыслом утворюється навколо периферійних субкатегорій: «гостювий», «вихідного дня».

До прикладу, цікава і престижна робота, на якій жінка / чоловік пропадає зранку і до вечора, створює ситуацію, коли *«не до чоловіка. Звичайно, добре, що він є, але на відстані»*, *«коли разом – тоскно, нарізно – сумно»*. Зручність таких стосунків виявляється у тому, що сексуальна функція на довгий час залишається привабливою для обох і не перетворюється на подружній обов'язок. Міра свободи кожного, частота зустрічей, участь у вихованні, господарсько-фінансові умови – все стає наслідком домовленостей. А дискурсивно означений конструкт *«одружені партнери»* інтерпретується за змістом ключових маркерів: *свобода вибору, самотійність, довіра, повага, прийняття*.

Наявні лінгвістичні маркери – займенники, які прототипово співвідносяться з референтами: чоловіком/дружиною, співвідносять висловлювання із ситуаціями: *іноді ночуємо у нього, іноді у мене*; об'єктами: *живемо в сусідніх будинках, я в своїй квартирі, чоловік – у своїй* і подіями, що мають місце у їхньому житті: *спільно ведемо господарство, ходимо по магазинам, їздимо на дачу*. Позаяк суб'єктна позиція співвідноситься з відповідною ситуацією, то займенники: *у мене, ми, я, нас, у нього, у себе* вказують на внутрішню референцію, орієнтовану на власне бачення і позицію. Наведені текстові одиниці слугують засобом категоризації, за допомогою якої обґрунтовується аксіологічний конструкт практики, де артикульовані *свобода вибору, самотійність, довіра, повага, прийняття* укладаються у семіотичну схему практики й ідентифікуються з суб'єктною позицією *«одружених партнерів»*.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Роздільне проживання у дистантній сім'ї, коли один із подружжя або обоє працюють за кордоном, за Г. Венгер влучно називається «шлюбом без сім'ї» і розуміється як те, що, з одного боку, подружжя проживає окремо, а з іншого боку, батьки і діти теж проживають нарізно [40]. Надання переваги шлюбно-сімейному партнерству, цілеспрямованому на виконання однієї сімейної функції – господарсько-фінансової, вочевидь, підважує у дистантній сім'ї традиційні сімейні цінності: ціннісність подружжя, дітності і батьківства. Відтак, виховна функція здійснюється у різні способи: дистантно – виховання по скайпу і передаванням своїх батьківських обов'язків найближчим родичам, що робить практику батьківства фрагментарною.

Використані в якості ілюстрації практик дистантної сім'ї окреми епізоди текстів, організовано у відповідності із ключовими маркерами, які відтворюють аксіологічний плюралізм практики. Релевантність цитованого розкривається у категоріях, що своїм змістом відтворюють прагматичний, утилітарний смисл практики – як забезпечення матеріального добробуту: *«У нас всі їздять на заробітки... немає такого будинку, щоб хтось не виїжджав на заробітки; фінансово ні в чому потреби не маю...Я сита, гарно одягнена»*, так і цінності іншого порядку: *«Найчастіше мрію не про матеріальні речі, а про те, аби знову вся сім'я була разом»*.

Таким чином, аналіз дискурсотвірних особливостей практик шлюбно-сімейного партнерства, конструйованих навколо господарсько-фінансового партнерства, виявив ключові коди, що розглядаються як засіб артикуляції індивідуальних смислів, цінностей і регулюються мотивами доцільності, зручності, корисності конструйованих взаємин подружжя/партнерів, відповідаючи змісту і структурі позайнституціонального дискурсу.

Сексуальне партнерство розглянемо на прикладі практик конкубінату (тривалі стосунки чоловіка/жінки поза шлюбом). Мотивація конструювання названої практики може бути різною. Припускаємо, що конкубінат утворюється

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

на хвилі «кризи стосунків», коли між подружжям зникає пристрасть, колишні почуття перетворюються у буденність, зникає сприймання сексуальної привабливості дружини/чоловіка, накладаються інші чинники (хвороба, тривала відсутність одного з подружжя, «службовий роман», обмеженість інтересів шлюбного партнера, тощо). Причиною можуть бути і сексуальні бажання, жага експериментів, нових тілесних відчуттів, які реалізуються у тривалих сексуальних стосунках з іншою. У такий спосіб чоловік/жінка означають себе як коханець/коханка, сексуальний партнер/партнерка та самоздійснюються в цих ідентичностях.

Особливістю сучасного конкубіату є те, що в них не виключається репродукція і, на відміну від давньоримської практики, діти, народжені від таких стосунків, визнаються сексуальним партнером. У такий спосіб утворюються практики, де чоловік визнає дитину своєю і виконує по відношенню до неї батьківські функції, чи має місце мішана практика батьківства, коли чоловік приймає дитину, народжену його дружиною від іншого партнера, чи утворюється практика, коли чоловік має офіційний шлюб і підтримує сексуальні стосунки з іншою жінкою та батьківські контакти з дитиною від неї. Зазначене вказує, що у таких ситуаціях відбувся розрив між шлюбом і батьківством та утворився інший зв'язок – між партнерством і батьківством. Така конфігурація ілюструє, що в поліфонії практик лінійка: шлюб, сім'я, партнерство та батьківство може утворювати різні поєднання, зумовлені цінністю стосунків, дітністю та батьківством.

Все вищезазначене, на наш погляд, доречно пов'язується із емерджентністю. У контексті дослідження ми спостерігаємо її у тому, що не всі сім'ї утворюються на шлюбі, не всі шлюби утворюються заради продовження роду, не всі партнерства завершуються шлюбом, тощо. З чого припускаємо, що сучасним сімейним практикам партнерства та батьківства притаманна емерджентність, властивості котрої не можуть бути пояснені тільки через

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

ознаки категорій «шлюб», «сім'я», «партнерство» та «батьківство», як вони інтерпретуються інституціональним дискурсом, і без урахування багатоманітності зв'язків між ними. Останні, на наше переконання, є ключем емерджентності: різність шлюбів, сімей, партнерств та батьківств є наслідком відкритості для різного роду зв'язків, що утворюють різні організації практик з різними конфігураціями ідентичностей.

Як було відмічено, партнерство має свої особливості у взаємодії подружжя/партнерів, що розкриваються у видах господарсько-фінансового та сексуального партнерства. До прикладу, особливість сексуального партнерства в практиках чайлдфрі, вільних союзах: снєк, полі, пікап, ін., виявляється у домовлянні про взаємини без наміру репродукції; сексуальне партнерство з метою репродукції може утворити практику мономатеринської сім'ї, якщо жінка мотивована на народження дитини і не має наміру укласти шлюб із сексуальним партнером; відтермінована репродукція є результатом сексуального партнерства в кар'єрному шлюбі та цивільному партнерстві.

Практики чайлдфрі потребують пояснення через те, що можуть бути віднесені до партнерства із «особливим» ставленням до батьківства, і до практик «не-батьківства» (до них можуть бути віднесені кар'єрні шлюби, практики цивільного партнерства, поліаморні практики (гомосексуальні, снєк, пікап), що у такий спосіб позначає маргінальну позицію вказаних практик у позаінституціональному дискурсі. Попри те, що у вітчизняній науці поняття «маргінальність» уточнюється категоріями соціальна, гранична та субкультурна через невизначеність соціальної позиції, ми тлумачимо маргінальність (граничність) чайлдфрі по відношенню до практики батьківства, вважаючи, що проєктивний модус практики, орієнтований на «не-батьківство», може змінитися.

Спроба внести «чіткість у демаркацію» меж між ідентифікаційними поняттями досліджуваного поля полягає у тлумаченні чайлдфрі як практики,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

що «стосується людей, які уклали шлюб і живуть повноцінним сексуальним життям, але цілеспрямовано приймають заходи для того, щоби у них не народжувались діти, ... це добровільно бездітні» [143, с.40]. У цьому контексті доречним є коментар Д. Гілберт про те, що головна мета шлюбу – взаємне щастя і задоволення, а не народження і виховання дітей. На думку дослідника, сімейні пари відчують себе щасливими на початку шлюбного життя і у період «порожнього гнізда», коли батьки не обтяжені дітьми [54]. Зведені аргументи прихильників чайлдфрі вказують на релевантність для них ситуацій, пов'язаних із свободою і незалежністю, можливостями більше часу витратити на себе, присвячувати час одне одному, своїм захопленням, мати більше шансів досягти кар'єрного росту і бути матеріально спроможними, реалізувати себе як особистість і не обтяжуватись обов'язками, клопотами, відповідальністю за дитину. Перераховане артикулює зміст індивідуально-особистісних предикторів смислу, в яких заперечення батьківства відтворює життєву позицію, цілеорієнтовану на інші смисли, зокрема, на гедоністичні цінності, що опредметнюються змістом професійної діяльності, захоплюючим хобі, творчістю чи іншими переконаннями. До прикладу, відомі всьому світу примабалерини ХХ ст. М. Плісецька, Г. Уланова, Н. Дудинська свідомо відмовились від народження дітей заради мистецтва. Усвідомленим було і рішення Бетіни Герінг, яка стерилізувалася, щоби припинити продовження роду рейхс-маршала нацистської Германії Германа Герінга, її двоюрідного діда [244].

Суттєво, що контекст «не-батьківства» в позаінституціональному дискурсі є тим фоном, на якому відсортовано і протиставлено знаки *батьківство/не-батьківство*, зважаючи на які конкретизується суб'єктна позиція і конструюється ідентичність.

З цього робимо висновок, що інституціональні норми дітності та батьківства в практиках чайлдфрі переосмислюються і створюються інші норми – життя без наміру продовження роду. Конструювання практик відбувається за

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

участю механізмів суб'єктивної рефлексії та особистісної інтерпретації, співвідносних із змістом індивідуально-особистісних і емоційно-чутливих предикторів смислу «не-батьківства». Зважаючи на зазначене, можемо говорити про те, що в позаінституціональному дискурсі твориться субкультурна практика, де нормами стають «не-батьківство», цінності гедонізму і практицизму зі смислом життя «для себе» і з відповідною стратегією поведінки, які ідентифікуються з моделлю «транспарентної» самореферентної ідентичності.

На форумах і в блогах проходять експресивно забарвлені дискусії прихильників і опонентів практик чайлдфрі, які обговорюють дискурсові концепти «діти» та «материнство». Проблематизація феномену «не-батьківства» розширюється до соціальної стигматизації чайлдфрі. В цьому сенсі стигматизація, будучи складовою культурного стереотипу, розуміється нами як асоціація певної характеристики і поведінки конкретної групи, від якої очікують дій, що повинні відповідати інституціональній нормі батьківства. У засобах масової комунікації помітною є нетерпимість до висловлювань про відмову народжувати, які належать саме жінкам. Відносно чоловіків суспільна думка гендерно маркована і містить впевненість у тому, що головне для чоловіка – успішне просування у кар'єрі. Проте категорично неприйнятними вважаються дії жінок, для яких кар'єра заважає більше за їхнє призначення – материнство. В якості аргументів висувуються наступні твердження: 1) *життя без дітей позбавлене емоційної складової*; 2) *наголошується на екзистенційній цінності дітей: люди, що відмовляються від дітей, позбавляють себе радості материнства і батьківства; взагалі позбавляють себе щастя, майбутнього, втрачають сенс життя*.

Смислове навантаження несуть мовні конструкти: *життя без дітей, радість материнства і батьківства, сенс життя*, яким протиставлено практики зі смислом життя без дітей: *«Мені подобається жити без дітей – у*

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

нас з дружиною є час на роботу, розваги та подорожі, на один одного в кінці кінців. Ми розуміємо, що поява дитини змінить наше життя, це важко, і з дитиною не належиш сам собі». Таким чином, дискурсотвірні концепти «*діти*» та «*батьківство*» як концептуальні ядра інституціонального дискурсу у позаінституціональному дискурсі відгалужуються і розглядаються в системі індивідуальних цінностей і смислів практик, де ідентичність самопізнається, самовизначається і самоздійснюється, змінюючи відношення до дітонародження та батьківства як метанорми подружнього життя.

Виявлені у процесі дослідження дискурсотвірні концепти «*діти*», «*мати*», «*батьки*» уточнюються і розширюються репрезентаціями переозначених мовних конструктів, що артикулюють активну роль позаінституціонального дискурсу у конструюванні поліфонії сімейних практик та ідентичностей, де особливого смислу набувають означення: *діти заробітчани, євросироти, Скайп-мама, батьки по Скайпу, тато-одинак, дві мами*. Як лексичні одиниці вони слугують уточнювальними засобами дискурсотвірних концептів, які репрезентовані в практиках батьківства. З чого випливає, що змінюються не тільки практики батьківства, змінюється розуміння «*дітності*» та «*батьківства*» як окремих категорій. На наш погляд, досліджувані практики та ідентичності демонструють, що в соціальній реальності конструюються і функціонують інші норми, які є основою трансформацій практик і множинних ідентифікацій.

Здійснений нами аналіз уточнює характер сімейних практик в позаінституціональному дискурсі. Встановлено, що позаінституціональний дискурс розглянутих практик наповнений поліфонією кодів, знаків, відчутний смисл яких є індикатором індивідуальних цінностей і маніфестує смисл конструйованої практики. З чого робимо висновок про те, що ціннісні смисли практик та ідентичностей мають особливості, що суттєво вирізняють їх від практик, утворених в межах інституціонального дискурсу.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Аналіз емпіричних текстових матеріалів дозволяє систематизувати виявлені особливості мовних конструктів, що відтворюють зміст, співвідносний із смислами практик і маркованими ідентичностями, які у процесі самореференції здійснюють опис самих себе, відтворюючи у цьому самоописі і смисл практики. Відтак, дискурсотвірний потенціал досліджуваних практик утворюється концептами, що користуючись термінологією апарату дослідження, об'єктивують категорії: цінність, функціональність, сексуальність, стосунки, смисл/мотив, роль/ідентичність:

- цінність (об'єктивується поняттями: *«комфорт»*, *«діти»* *«кар'єра»*, *«материнство»*, *«свобода вибору»*)
- функціональність (раціональність, прагматизм, корисність, зручність): *«життя без дітей»*, *«з дитиною не належиш сам собі»*, *«аби знову вся сім'я була разом»*, *«господарство»*, *«заробітки»*, *«матеріальні речі»*)
- сексуальність (об'єктивується у понятті *«поліаморія»*), аргументуються поняттями: *«секс»*, *«тактильність»*, *«інтим»*, *«бажання»*, *«любов»*, *«щастя»*, *«почуття»*, *«межі і бажання»*, *«гра»*)
- стосунки (*«емоційна близькість»*, *«самотійність»*, *«довіра»*, *«повага»*, *«прийняття»*, *«паралельні стосунки»*)
- смисл/мотив (*гостьовий*, *дистантний*, *снєк*, *пікап*, *поліаморія*, *чайлдфрі*)
- роль/ідентичність (координується змістом власних переживань: *«Скайп-мама»*, *«батьки по Скайпу»*, *«тато-одинак»*, *«дві мами»*, *«одружені партнери»*, *«бізнес-леді»*, *«діти заробітчани»*, *«євро сироти»*).

Звертаємо увагу, що виявлені із текстів автонаративів означувані конструкти об'єктивованих категорій артикулюють ключові знаки, які притаманні різним структурам дискурсів: *діти*, *батьківство*, *шлюб*, *сім'я*, *материнство*, *кар'єра*, *ін*. Показово, що вони артикулюють поліфонію смислів практик, що пояснюється різницею у сприйнятті знаків як релевантних цінностей, еквівалентних власним уявленням про їхню функціональність у

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

конструюванні конкретних смислів практик та розрізненні і означуванні ідентичностей. Зважаючи на це, артикуляція виявлених в текстах автонаративів дискурсотвірних концептів вказує на трансформацію не тільки смислових значень концептів, а й встановлює, який дискурс відтворює ця артикуляція. За конкретними концептами та розміщенням ключових знаків у вербальних конструктах прочитуються смислові значення, які конкретизують мотиви стосунків, індивідуальні цінності подружжя/партнерів, смисли сімейних практик та ідентифікації із суб'єктними позиціями учасників міжособових взаємин.

ПІСЛЯМОВА

Теоретико-практичне дослідження дозволило нам виявити комплекс змін, що відбулися/відбуваються у змісті практик, узагальнення яких вказує на тенденції, що, без перебільшення, можна вважати соціально-психологічними феноменами постмодерних трансформацій сімейних практик. Переосмислення сімейних цінностей та домінуюче значення індивідуальних ціннісних смислів ведуть до того, що сім'я, шлюб, батьківство перестають сприйматися як рядоположні поняття. Цілком закономірним в умовах постмодерних трансформацій, коли відбувається розворот від тотожності до конструювання різності, є неспівпадіння моделей самореферентних ідентичностей. Відтак, визначені моделі самореферентних ідентичностей: «мімікрійна», «стилізована», «інклюзивна» та «транспарентна» дозволяють розуміти коло питань, з якими стикаються суб'єкти, конструюючи різні смисли практик, утворені на соціокультурних нормах та індивідуальних тлумаченнях смислу категорій «шлюб», «сім'я», «партнерство» та «батьківство». Обираючи дії, самореферентна ідентичність орієнтована на конструювання взаємодії, умовами якої можуть бути різні поведінкові стратегії: як пристосувальні, представлені типами «мімікрійної» та «стилізованої» ідентичностей, так і автономні преференційні, представлені типами «інклюзивної» та «транспарентної» ідентичностей.

Неоднорідність даних ускладнюють процес структурування їх в практиках партнерства та батьківства. Втім, попри різні комбінації моделей самореферентних ідентичностей і типів батьківства, вони є результатом комунікативних ситуацій, що за своїм змістом не співпадають із нормативними рамками інституціонального дискурсу і метанаративами сім'ї, шлюбу і батьківства. Очевидна множинність ідентифікацій в практиках є ознакою

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

постмодерних трансформацій, утворених на різних основах, зміст котрих розкривається у описі самих себе та відтворенні і самоописі смислів практик.

Контекст «не-батьківства» стає фоном, на якому відсортовано і протиставлено знаки батьківство/не-батьківство, зважаючи на які конкретизується суб'єктна позиція і конструюється ідентичність. Як субкультурна практика чайдфрі вирізняються тим, що нормою стає «не-батьківство», цінністю – гедонізм і практицизм, смисл життя «для себе» з відповідною стратегією поведінки, яка ідентифікується з моделлю «транспарентної» самореферентної ідентичності.

Виявлені дискурсивні концепти «*діти*», «*мати*», «*батьки*» уточнюються і розширюються репрезентаціями переозначених мовних конструктів, що артикулюють активну роль позаінституціонального дискурсу у конструюванні практик та ідентичностей.

В тексті роботи відтворено характер змін, що розхитують основи соціальних інститутів сім'ї, шлюбу, батьківства та їхньої ролі у структуруванні соціальності. Зокрема, розрив зв'язку шлюбу та батьківства змінює структуру сім'ї, руйнуючи уявлення про універсальність метанаративу. Ілюстрацією такої транзиції стали практики мономатеринської сім'ї та цивільного партнерства, що в історичному вимірі започаткували руйнування диспозиції сімейності. Відомий факт, що у воєнні та повоєнні часи минулого століття мономатеринська сім'я сприймалася як «вимушена» практика, обумовлена тим, що чоловіча частина населення несла значні втрати, шлюби не укладалися в силу надзвичайності ситуації воєнного часу й продовження роду стало зоною відповідальності жіноцтва. Особливість сучасних мономатеринських сімей – у свідомому вибудовуванні їх як самостійних жіночих проєктів – без наміру укладати шлюб, або й навіть минуючи природний процес зачаття і користуючись можливостями новітніх репродуктивних технологій. Поштовхом до такого рішення можуть бути мотиви, що підкреслюють роль індивідуально-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

особистісних і емоційно-чутливих предикторів смислів у конструюванні практик. З чого випливає, що мономатеринська сім'я продовжує змінюватися у частині мотивів і у виборі способу репродукції.

Одною із ознак соціальної реальності стали дискурсивні практики «не-батьківства» – чайлдфрі. Утворені відповідно до норми шлюбу, практики вирізняються тим, що подружжя відмовляється від репродуктивної функції, висуваючи різні мотиви такої поведінки. При цьому цінність дитності і материнства/батьківства як смислотвірних концептів сім'ї та шлюбу поступається цінностям матеріального порядку аж до виключення потреби мати дітей.

Поширена у масовому дискурсі практика цивільного шлюбу (назва закріпилася як ознака формального шлюбу – О.Я.), що існувала на периферії інституціональної норми, у сучасних реаліях сприймається як «легітимована норма» партнерства. Суттєвість змін цивільного партнерства, експлікована нами методом обґрунтованої теорії, виявляється у вибудовуванні нового зв'язку: партнерство – батьківство, де шлюб не сприймається як «законодавча нормативність» індивідуального життя, втім його відсутність не стає перешкодою до конструювання практик батьківства. Зазначене розглядаємо як приклад сингулярної нормативності практик цивільного партнерства.

Зважаючи на вищезазначені приклади практик, вважаємо, що вони вказують на соціальну транзицію інституціональних основ сім'ї, шлюбу та батьківства. У нашому дослідженні такий перехід спостерігається від шлюбу до партнерства, від батьківства до «не-батьківства», від сім'ї, утвореної на шлюбі, до мономатеринської і монобатьківської сім'ї, від соціального батьківства і сурогатного батьківства до практик одностатевої сім'ї. Це вказує на зміни засад утворення сім'ї, що не обов'язково виявляються у кривно родинній спорідненості та необов'язково із дотриманням гетеронормативності.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Транзицію спостерігаємо у переході від абсолютизації сімейних цінностей до системи індивідуальних, увиразнених у поліфонії смислів практик. Представлення сім'ї, шлюбу, батьківства як форпосту традиційних сімейних цінностей, на яких утворювалися норми взаємин подружжя і патерни поведінки в сім'ї, перестали бути універсальними. Існуючі у сучасній реальності сімейні практики, певна річ, вислизають із класично-традиційних уявлень про шлюб, сім'ю, батьківство і вказують на трансформацію не тільки як категорій аналізу соціальних практик, а як соціально-психологічного феномену, що змінює функцію структурування соціальності.

Вищезазначене вказує на ситуацію, що схарактеризована Ж. Ф. Ліотаром як «недовіра до метанаративу». В контексті проблематики дослідження РОЗГЛЯДАЄМО ЇЇ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ руйнуванням метанорми, яка втрачає свою безумовну актуальність і релевантність у суспільстві, та конструюванням іншої норми стосунків, дій/взаємодій, множинних ідентифікацій, що проявляються у практиках. Таким чином, справедливо вважати, що відбувається диверсифікації реальності. Це означає, що постмодерна трансформація практик розкривається у зміні функцій структурування соціальності. До прикладу, практики, що вважалися перверсивними, патологічними, розглядаються як диверсифікація (урізноманітнення, зміна) норми, правил. Власне, головний аргумент полягає у тому, що практики конструюють інші норми в суспільстві. У такий спосіб вони змінюють свою функцію по відношенню до соціальності.

З огляду на зазначене, очевидним стає завдання реінтерпретації змісту понять «сім'я», «шлюб», «батьківство», «партнерство», що втрачають не тільки колишню однозначність, а й змінюють те, що М. Фуко назвав «роллю системи, яка управляє діяльністю людини». Відтак, тлумачення досліджуваних категорій відмічено сприйманням їх як дискурсивних мовних конструктів, що наповнюються змістом в залежності від того, як ми висловлюємо смисл шлюбу,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

сім'ї, партнерства і батьківства, у який спосіб говоримо про себе та Іншого, як відчуваємо реальність, в якій проектуємо конструкції практик і самоздійснюємось в них. Це може бути поясненням багатоголосся інтерпретацій шлюбу, сім'ї, партнерства і батьківства, де одна і та сама дія/взаємодія має різне тлумачення і різний ціннісний смисл, артикульований дискурсами. Приміром, «вийти заміж» – конкретна дія, що у масовому дискурсі по-різному пояснюється: отримати статус, народити у шлюбі, укріпити матеріальний добробут, тощо. «Шлюб», «сім'я», «батьківство» – поняття, пов'язані із соціально закріпленим порядком дій, що асоціюється із традиціями, нормами, стандартами, приписами, гендерними ролями, структурою і функціями, де все типово, все наперед визначено: бантики – весільна фата – дитячий візочок.

Типовість почала руйнуватися, коли про те, для чого створюється сім'я чи укладається шлюб, почали по-різному говорити: одні бачать у цьому соціально прописані норми спільного життя подружжя, інші традицію, зв'язок поколінь, для одних не є важливим статус, для інших мають значення визначеність і соціальні гарантії. Відтак, різні тлумачення відтворюють різні понятійні потреби тих самих практик, а спосіб говорити визначає предметну сферу дискурсу та відповідні інститути. Проте, спосіб говорити про «це» не змінює способу життя у «цьому»: у шлюбі, сім'ї, партнерстві. Але змінюється розуміння того, що називають шлюбом, для чого створюються шлюб і сім'я. У масовому дискурсі не має значення, у який спосіб: офіційно чи неофіційно чоловік і жінка живуть разом, як вони себе називають: подружжям чи партнерами, чи парою, важливо, що саме вони намагаються зробити і як це робить їх щасливими, успішними, задоволеними. Отже, інше тлумачення стосунків між чоловіками/жінками, інше інтерпретування того, що називається шлюбом, сім'єю, батьківством, партнерством – це результат способу категоризації поняття.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Те, що означається у поняттях «шлюб», «сім'я», «батьківство» як сукупність соціальних норм між подружжям та членами сім'ї, вирізняє їх від поняття «партнерство». Інша соціальна реальність закладає суттєво інший принцип дії/взаємодії, що дозволяє конструювати поліфонічні практики у соціальному світі стосунків і конструювати в них дискурсивні самореферентні ідентичності. Виявлені характеристики вказують на зміни базових стаціонарних засад інститутів сім'ї, шлюбу і батьківства та оприявнюють вектор розвитку шлюбно-сімейного партнерства і батьківства, емерджентний формат якого допускає проникнення різних смислотвірних конструктів, що робить сімейні практики відкритими для змін.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова А.А. Базовые детерминанты и структурные комплексы культуры родительства [Электронный ресурс] // «Вестник МГУКИ». – 2010. – №6. – Режим доступа : <http://www.culturalnet.ru/main/person/2398>.
2. Андреева Г. М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – № 6 (20). – Режим доступа : <http://psystudy.ru>.
3. Андреева Т. В. Психология современной семьи. Монография. – СПб. : Речь, 2005. – 436 с. : ил.
4. Андронов Д. А. Использование гендерных ролей как копинг-ресурса у мужчин с гомо и гетеросексуальной идентичностью // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. Г. Герцена: Аспирантские тетради : Научный журнал. – СПб., 2008. – № 23 (54). – С. 291–297.
5. Антонов А.И. Микросоциология семьи. М. : ИНФРА-М, 2005. – С. 63.
6. Антонова Н.Л. Социальная практика: теоретико-методологические основания исследовательского анализа / Наталья Леонидовна Антонова // Известия Уральского государственного университета. – 2009. – №4 (70). – С.92–98.
7. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности // Человек в системе наук. – М. : Наука, 1989. – С.426–433.
8. Архиреева Т.В., Полевая Е.В. Мотивация к отцовству как детерминанта отношения отца к ребенку // Семейная психология и семейная психотерапия. – 2006. – №1. – С.75–89.
9. Барма О.А. Концепция ризоморфного лабиринта в культуре постмодерна [Электронный ресурс] // Вестник Полоцкого государственного

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

- университета. Серия : Педагогические науки : научно-теоретический журнал. – Новополюцк : ПГУ, 2013. – № 7. – С. 123–126. – Режим доступа: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
10. Батлер Дж. Гендерное беспокойство // Антология гендерной теории. Под ред. Е. Гаповой. – Минск : Прописки, 2000. – С. 317–329.
 11. Батурчик М.В. Габитус / Марина Владимировна Батурчик // [Электронный ресурс] Энциклопедические статьи, связанные с творчеством Пьера Бурдьё. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/content/gabitus-enciklopedija-sociologii>
 12. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2005. – 390 с.
 13. Бауман З. От паломника к туристу [Электронный ресурс] / Зигмунт Бауман. – 2009. – Режим доступа : <http://sj.obliq.ru/article/198>
 14. Бауман З. Текущая современность: Пер с англ. / Под ред. Ю.В. Асочакова. СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
 15. Бевз Г. М. Динаміко-адаптаційні чинники розвитку прийомного батьківства / Галина Михайлівна Бевз // Вісник післядипломної освіти. – 2012. – Вип. 8. – С. 177–182. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2012_8_28
 16. Бевз Г.М. Приймна сім'я: соціально-психологічні виміри: [Монографія] / Галина Михайлівна Бевз. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 352с.
 17. Бевз Г.М. Терміни як атрибути соціально-правових рамок вивчення замісного догляду за дітьми в умовах різних соціальних систем // Психологічний часопис. – 2016. – № 1 (3). – С.16–30. ISSN 2414-004X
 18. Бевз Г.М., Мельничук Т.І. Мотивація до усиновлення та прийомного батьківства як чинник прогнозування їх успішності // Актуальні проблеми психології. – Т.І, Вип. 44. – С. 53–57. – Режим доступа: www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i44/12.pdf
-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

19. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек. – М. : Прогресс –Традиция, 2000. – 381 с.
20. Белкина О. Свободные от детей. – 2013. – Режим доступа : <http://www.passion.ru/s.php/1294.htm> .
21. Белый А. Вейнингер о поле и характере // Русский Эрос, или Философия любви в России. – М., 1991. – С. 100–105.
22. Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов // Сандра Бем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 329 с.
23. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман; [пер. с англ. Е. Руткевич]. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
24. Бергер, Бриджит. Нуклеарная семья как первооснова цивилизации в исторической перспективе [Электронный ресурс] / Бриджит Бергер // Вестник Московского университета : Сер.18 : Социология и политология. – 07/2003. – №3. – С.93–100. – Режим доступа : [liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:79820/..](http://liber.onu.edu.ua/opacunicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:79820/)
25. Бергер П. Л. Що таке інституція? Випадок мови. / Пер. Ю. Яремко. [Електронний ресурс] / Бергер Питер Людвиг / – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/berger.htm>.
26. Берн Ш. Гендерная психология. – Издательство : Прайм-Еврознак, 2004. – 320 с.
27. Бодрийяр Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту / Жан Бодрийяр; Пер. с франц. Н. В. Сулова. Екатеринбург : У-Фактория, 2006. – С. 56.
28. Борисенко Ю.В. Особенности родительского отношения отчимов. VI-ая международная научная конференция Психологические проблемы современной семьи : сборник тезисов / Под ред. Карабановой О.А., Захаровой Е.И., Чурбановой С.М., Васягина Н.Н. – Москва – Звенигород, 30

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

сентября – 4 октября 2015 г. – 1387 с. – С.572–595. – Режим доступа : www.psy.msu.ru/science/conference/family/2015/abstracts.pdf.

29. Борисенко Ю.В. Психология отцовства. – Москва-Обнинск : «ИГ-СОЦИН», 2007. – 220 с.
30. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості / Мирослав Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – №1. – С.39 – 47.
31. Бронзино Л.Ю., Витковская М.И. Гендерная идентичность на фоне классического и постмодернистского феминизма // Социологический журнал. – 2013. – № 4 – С.108–121.
32. Брутман В.И., Ениколопов С.Н. Некоторые результаты социологического и психологического обследования женщин, отказывающихся от своих новорожденных детей // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 31–37.
33. Бурдые П. Практический смысл / Пер. с фр. : А. Т. Бибков, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкина, Н. А. Шматко ; Отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. СПб. : Алетея, 2001. – 562 с. («Gallicinium»). ISBN 5-89329-351-7.
34. Валитова, И. Е. Родительство отца и родительство отчима: сравнительная характеристика / Ирина Евгеньевна Валитова // Вестник БарГУ. Серия, Педагогические науки. Психологические науки. Филологические науки. – 2013. – Вып. 1. – С. 84–91 : граф. – Библиогр.: с. 91 (13 назв.) – Режим доступа : <http://rep.barsu.by/handle/handle/196>.
35. Валлерстайн И. Конец знакомого мира : Социология XXI века / Пер с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М. : Логос, 2003. – 368 с.
36. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Издательство: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ. – 2000. – 308 с. ISBN: 5-80157-202-3
37. Васильченко О. М. Репродуктивна поведінка особистості. Соціально-психологічний аналіз: [науч. моногр.] / Ольга Миколаївна Васильченко. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. – 547 с.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

38. Васягина, Н. Н. Субъектное становление матери в современном социокультурном пространстве России [Текст] : монография / Наталия Николаевна Васягина ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург : [б. и.], 2013. – С. 309.
39. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с немецкого Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко. – Автор: Макс Вебер
Издательство : М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
40. Венгер Г. Теоретичні основи дослідження ролевих відносин у дистантних сім'ях // Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 1(7) / 2013. – С.17–19
41. Винтер Е. Брак и секс: полная биография половых отношений... [Электронный ресурс] / Евгения Винтер // Феникс, НЦ ЭНАС. – 2014. – 158с. – Режим доступа : <https://www.litmir.me>.
42. Витгенштейн Л. Философские исследования // Философские работы (Часть I). – М. : Гнозис, 1994. – С.97.
43. Вовк Е. Смыслы и значения незарегистрированных отношений: разновидности брака или альтернативы ему? [Электронный ресурс] / Елена Вовк // Социальная реальность. Ч. 2. – 2005. – № 2 – С. 46–60. – Режим доступа : www.demoscope.ru/weekly/2006/0229/analit03.php.
44. Власова Т.И. Гендер и сексуальность в трансформациях постсовременности // Вісник Дніпропетровського університету №9/2. – 2010. – Випуск 20,– С.58–63.
45. Волков В. В. О концепции практик(и) в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 6. – С. 9–23.
46. Волков В.В., Хархордин О.В. Теория практик / Вадим Волков, Олег Хархордин. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с. – (Серия «Прагматический поворот»; Вып. 2).

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

47. Воронцов Д. В. Квир-семья: перспектива трансформации семейных отношений // Модели сім'ї: трансформації та тенденції розвитку. Матеріали конференції 25.09.2010: збірка доповідей та тез / упор. А. Б. Шаригіна, Громадська організація Харківське жіноче об'єднання «Сфера». – Харків : Видавництво «Точка», 2010. – С. 27–39.
48. Вишнеvский А. Г. Избранные демографические труды: в 2-х т. – Т. 1: Демографическая теория и демографическая история. – М. : Наука, 2005. – 365 с.
49. «Habitus», «Структурация», «Самореференция»: Habitus ...Sociology – Режим доступа : 1lege.blogspot.com/2015/02/habitus-habitus.html.
50. Гавров С.Н. Историческое изменение институтов семьи и брака. Учебное пособие / Сергей Назипович Гавров – М. : НИЦ МГУДТ, 2009. – 134 с.
51. Гендерна ідентифікація та соціалізація особистості – Режим доступа : ...ru.osvita.ua »
52. Гидденс Э. Социология / Пер. с англ. В. Малашенко, Е. Крюкова и др.; Научн.ред. В.А. Ядов ; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с. ISBN 5-354-01093-4М. – Режим доступа : <https://wiki2.org/ru/Гидденс,Энтони>.
53. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуриации. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с. – («Концепции»). ISBN 5-8291-0629-9.
54. Гилберт Д. Спотыкаясь о счастье. Питер, СПб., 2008. – Режим доступа : www.rulit.me/books/spoty kayas-o-schaste-read-384702-1.htm.
55. Говорун Т. В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посібник / Тамара Василівна Кікінежді, Оксана Михайлівна Говорун. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 343 с.
56. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ. – Спб. : ТОО ТК Петрополис, 1998. – 272 с.
-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

57. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / Ирвинг Гофман. – М., 2000. – 304 с.
92. Градскова Ю.В. «Обычная» советская женщина – обзор описаний идентичности. М., Sputnik, 1998. – С. 362–364. – Режим доступа : <http://www.genderstudies.info/social/s01.php>
59. Гречко П.К. Идентичность – постмодернистская перспектива // Вопросы социальной теории. – 2010. – № IV, – С.171–190. (186).
60. Гриценко Е.С. Язык. Гендер. Дискурс : Монография / Елена Сергеевна Гриценко – Нижний Новгород : изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2005. – 267 с.
61. Гурко Т. А. Родительство в изменяющихся социокультурных условиях / Татьяна Александровна Гурко // Социол. исслед. – 1997. – № 1. – С. 72–79.
62. Гутнер Г. Б. Понятие практик и характер постнеклассического исследования / Григорий Борисович Гутнер // Постнекласичні практики у змінюваному світі / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2009_21/statti.
63. Гуцол С. Ю. Наратив як провідна дискурсивна практика само проектування особистості / Світлана Юріївна Гуцол // «Наука і освіта», №11, 2016. – С. 35–42.
64. Дворник М. С. Соціально-психологічна сутність відтермінування. Інсайт: [зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених / ред. кол. І. В. Шапошникова, О. Є. Блинова та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. – 404 с.
65. Девярых С. Ю. Феномен родительства: социально-психологический аспект : монография / Сергей Юрьевич Девярых; под общ. ред. В. А. Сонины; М-во образования РБ, УО «Витебский гос. ун-т им. П. М. Машерова». – Витебск : Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2005. – 104 с. – Библиогр.: С. 89–103. – ISBN 985–425-469

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

66. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / пер. с фр. и послесл. С. Зенкина. – М.: Академический Проект, 2009. – 261 с.
67. Джендлин Ю. Фокусирование: Новый психотерапевтический метод работы с переживаниями / Пер. с англ. А.С. Ригина. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 448 с. – (Библиотека психологии и психотерапии, вып. 82).
68. Джерджен К. Дж. Социальный конструкционизм: знание и практика / Кеннет Дж. Джерджен ; [сб. статей / пер. с англ. А. М. Корбута]; под общ. ред. А. А. Полонникова. – Мн : БГУ, 2003. – 232 с.
69. Делез, Ж. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари; сокр. пер. А. Усмановой // Философия эпохи постмодерна: сб. пер. и реф.; сост., ред. А.Р. Усманова. – Минск: Красико-Принт, 1996. – С. 6 – 31.
70. «Децентрация» субъекта и «смерть человека» – Режим доступа: - e-Reading https://www.e-reading.club/.../lin__
71. Дискурсивные практики современной институциональной коммуникации: монография / под науч. ред Л. В. Куликовой. – Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2015. – 182 с. ISBN 978-5-7638-3160-3
72. «Для чого потрібна сім'я» – Режим доступа: (www.molodezh79.ru/.../k2/.../4685-zachem-nujna-semiyya-sovremennomu-chelovek..).
73. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / пер. с итал. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло. – СПб. : Симпозиум, 2004. – 544 с.
74. Жеребкина И. Субъективность и гендер : гендерная теория субъекта в современной философской антропологии. СПб., 2007. – С.260.
75. Жеребкина И. Феминистская теория 90-х годов: проблематизация женской субъективности // В кн.: Введение в гендерные исследования // В 3-х частях. – Часть 1. Учебное пособие под ред. И. Жеребкиной – Харьков : ХЦГИ; СПб : Алетейя, 2001. – Ч. I. – С. 49–79.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

76. Жизнедеятельность семьи: Тенденции и проблемы / Отв. ред. А.И. Антонов. – М. : Наука, 1990. – 128 с.
77. Жінка-Онлайн – "Мама по скайпу" – книга про українську жінку. – Режим доступу: www.zhinka-online.com.ua/.../247-mama-po-skaipu-knyha-...
78. Забаев И. В. Логика анализа данных в обоснованной теории (grounded theory): версия Б. Глезера // Социология: методология, методы и математическое моделирование (Социология: 4М). – 2011. – № 32. – С. 124–142.
79. Заграй Л. Д. Молодіжна субкультура: гендерний досвід [Текст]: монографія / Лариса Дмитрівна Заграй. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. – 376 с.
80. Заграй Л. Д. Пошук ідентичності у період суспільно-політичної кризи [Електронний ресурс] / Лариса Дмитрівна Заграй /... Форум КСПО и ТДО: м. Івано-Франківськ // Режим доступу : kspodn.onu.edu.ua/.../15-zagraj-l-d-m-ivano-frankivsk-posh
81. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний збірник / [відпов. за вип. І. В. Калачова]. – К., 2012. – 79 с.
82. Звонарева А.Е. Социальные практики отцовства // Женщина в российском обществе. Российский научный журнал № 3/4 (76/77) – 2015 Учредитель ФГБОУ ВПО «Ивановский государственный университет». – 2010. – №4. – С. 61–68. ISSN 1992 – 2892 – Режим доступа: ivanovo.ac.ru/upload/medialibrary/929/JRO_3-476-77_2015.pdf
83. Зидер Р. Социальная история семьи // Основы гендерных исследований. Хрестоматия / Отв. ред. О.А. Воронина. М. : МЦГИ, 2000. – 396 с.
84. Зимовец Р. В. Дискуссия Фуко [Электронный ресурс] // Хабермас: вопросы теории власти. – Режим доступа : <http://www.raskopki1.kod.kiev.ua/filtxt4.htm>.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

85. Злобіна О. Г. Постмодерна соціальність та психологічні практики конструювання // Психологія і особистість. 2016. – № 1 (9). – С. 301–306 – Режим доступу : dspace.pnpri.edu.ua/bitstream/123456789/5566/.../Zlobina.p..
86. Иванова Н. А. Понятия «Габитус» и «Хабитуализация» в контексте социологических теорий // Вестн. Том. гос. ун-та. Философия. Социология. Политология. 2011. №1 (13). – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatiya-gabitus-i-habitualizatsiya-v-kontekste-sotsiologicheskikh-teoriy>
87. Ильин И. П. Постмодернизм. Постструктурализм. Деконструктивизм "Децентрация" субъекта и "смерть человека" [Электронный ресурс] / Илья Петрович Ильин // Москва : Интрада, 1996. – С. 87. – Режим доступа : <https://www.hse.ru/...>
88. Иоголевич Н.И., Иоголевич В.А. Теория интегральной индивидуальности и перспективы ее использования в рамках полисистемного подхода в исследовании субъекта деятельности // Социальная виктимология. – 2015. – 3(5). – С.13–17.
89. Иссерс О.С. Дискурсивные практики нашего времени. Изд. 2-е. испр. М. : ЛЕНАНД, 2015. – 272 с.
90. Исследование движения Чайлдфри – мифы и реальность. – Режим доступа : <http://mindwork.su/life/dvizhenie-childfree5>
91. Інтерпретація як процес утворення особистісних смислів – Режим доступу: [...www.newacropolis.org.ua/theses/8eb1edf0-df25-48f8-b2a5-cc2571f3bc50](http://www.newacropolis.org.ua/theses/8eb1edf0-df25-48f8-b2a5-cc2571f3bc50)
92. Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс. – Х. : Гуманитар. Центр, 2008. – 352 с.
93. Квале С. Исследовательское интервью / Под ред. Д.А.Леонтьева. – М. : Смысл, 2003. – 301 с.
94. Кедрик Т. В. Современные концепции субъективности в контексте «визуального поворота» [Электронный ресурс] Кедрик Татьяна Васильевна

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Статья опубликована в рамках : X Международной научно-практической ...
– Режим доступа : <http://www.anthropology.ru/library/DDR1.htm> (дата обращения: <https://sibac.info/conf/philolog/x/27539>)

95. Кимберг А. Н. Теория отношений и идентичность // Ежегодник Российского психологического общества : Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов, 25 – 28 июня 2003 г. : В 8 т. – СПб., 2003. – Т. 4. – С. 221–224.
96. Клецина И.С. От традиционного типа отцовства к вовлеченным отцам // Ответственное отцовство: Новые формы социальной работы: Методич. Пособие. А.А. Гаевский, Н.Н. Еремин, С.Я. Захаров и др. СПб. : «Стикс», 2010. – С. 10.
97. Климчук В.О. Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації : монографія /. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 290 с., іл.
98. Кляпець О.Я. Конструювання сім'ї: від групи до команди... – Режим доступа : lib.iitta.gov.ua/10617/.../Сімя%20як%20команда_Кляпець....- 2015
99. Кляпець О. Я. Чинники формування життєвих завдань особистості, пов'язаних із шлюбом та сім'єю / Ольга Яківна Кляпець // Наук. студ. із соц. та політ. психол. : зб.статей; НАПН України, Ін-т соц.та політ. Психології ; [редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 22 (25). – С. 123– 132.
100. Коатс Д. Будущее семьи // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952–1999 / Ред.-сост. И.В. Бестужев-Лада. М. : Academia, 2000. – С. 452–458.
101. Кодар З.М. Представители французского феминизма о ценности женского начала //«Гендерные аспекты гуманитарных наук»: материалы II международной заочной научно-практической конференции. (Россия, г.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

- Новосибирск, 21 ноября 2012 г.) – Режим доступа :
<https://sibac.info/conf/gender/iiii/30157>
102. Кожемякин Е. Лингвистические стратегии институциональных дискурсов / Евгений Кожемякин // Современный дискурс-анализ. – 2011. – Выпуск 3. – С. 62–69.
103. Кожемякин Е. А. Медиадискурс. Современный дискурс-анализ. Типы дискурсов: теоретические описания// Выпуск 2, том 1, 2010. Электронный журнал – Режим доступа : discourseanalysis.org/ada2_1.pdf Козлова Н.Н. Социально-историческая антропология. М. : Ключ-С, 1998. – С. 196.
104. Козловски П. Культура постмодерна / П. Козловски. – М. : Республика, 1997. – 239 с.
105. Козловский В. В. Модернизация : от равенства к свободе / В. В. Козловский, А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1995. – 278 с.
106. Козловский В. В., Э. Ланге, Х. Харбах. Современная немецкая социология: 1990-е годы / СПб.: Социологическое общество им. М.М. Ковалевского. – 2002. – 704 с. – Режим доступа: uchebniki-besplatno.com/zapadnaya-sotsiologiya.html
107. Кон И. С. История и теория «мужских исследований» // Гендерный калейдоскоп. Курс лекций / Под ред. М.М. Малышевой. – 2002. – С. 188–243.
108. Кон И. С. Меняющиеся мужчины в меняющемся мире [Электронный ресурс] / Игорь Семёнович Кон // Режим доступа: journal.iea.ras.ru/archive/2010s/2010/Kon_2010_6.pdf
109. Кон И.С. Мужчина в меняющемся мире [Текст] / Игорь Семёнович Кон. – М. : Время, 2009. – С.420–496; С. 304–305.
-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

110. Кон И. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире [Текст] : Учеб. пособие Ч. 1: / Игорь Кон; под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 2001; – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 562 – 606.
111. Кон И. С. Отцовство как социокультурный институт / Игорь Семёнович Кон // Педагогика : научно-теоретический журнал / Ред. В.П. Борисенков, В.О. Кутьев. – 2005. – №9. – С. 3–16.
112. Кон И.С. Отцовство как компонент мужской идентичности [Текст] / Игорь Семёнович Кон // 2006, № 237. – С.236–238. – Режим доступа: demoscope.ru/weekly/2006/0237/analit03.php.
113. Коннелл Р. Гендер и власть: общество, личность и гендерная политика / Авториз. пер. Т. Барчуновой; Науч. ред. перевода И. Тартаковская; Подгот. рус. версии примеч. и библиогр. О. Ечевской. М.: Новое литературное обозрение, 2015. – 432 с.
114. Коннелл Р. Гендер как структура социальной практики // Техника «косого взгляда». Критика гетеронормативного порядка. Сборник статей / Под ред. И. Градинари; Пер. с англ. К. Бандуровского, И. Кушнаревой, Л. Фирсавой. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. С. 48–64.
115. Кочубейник О. М Ампліфікації життєвого досвіду у конструюванні автентичності особистості. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 74, – Т.І, – Чернігів, 2009. – С.265–270. (Серія психологічні науки).
116. Кочубейник О. Н. Архитектоника социального диалога: проекция в дискурсивное измерение / Ольга Николаевна Кочубейник // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.] – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 35 (38). – 312 с. С.13–22.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

117. Кочубейник О.М. Дискурсивні процеси: як конструюється асиметричність соціальної реальності? – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...c.82-96.
118. Кочубейник О. М. Перформанс як інструмент локальних ідентичностей [Електронний ресурс] / Ольга Миколаївна Кочубейник // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. – 2013. – Вип. 42. – С.68–74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2013_42_13.
119. Кочубейник О. М. Постмодерн: автентичність особистості та трансформація дискурсу соціальності // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : Зб. наук. праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 1(28). – 256 с. С.113–118.
120. Красикова Т. Массмедийное конструирование реальности: ключевые категории теории Н. Лумана. – Режим доступа: www.discourseanalysis.org/ada13/st89.shtml
121. Кристева Ю. От одной идентичности к другой – Режим доступа : [...www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/krist/otodn.php](http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/krist/otodn.php)
122. Крылов А.Н. К вопросу о кризисе идентичностей // Гуманитарные науки : теория и методология. – 2007. – № 3. – С.95–104.
123. Кутузова Д.А. «Быть семьей»: взгляд с точки зрения социального конструкционизма» // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход / № 1 (2), 2005, С.72–93 – Режим доступа : <http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005.html>
124. Куприянова И.С. Однополые семьи в современном обществе: проблемы нормализации // Проблема нормы и патологии: современные дискурсивные практики. Саратов : Изд-во СГМУ, 2002. – С.28–32.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

125. Ланцбург М.Е. Роль психологической подготовки и поддержки в реализации родительских функций // Психологическая наука и образование. 2011. – №1. – С. 15–26.
126. ЛГБТ-сім'ї в Україні : соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ : Інсайт, 2012. – 67с.
127. Лебедева Н.М. Социальная идентичность на постсоветском пространстве: от самоуважения к поискам смысла // Психологический журнал – 1999. – Т. 20, № 3. С. 48–58.
128. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности // Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. – 1996. – № 4; 1997. – № 1– С. 35–44.
129. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. / Д.А. Леонтьев – М. : Смысл, 2003. – 487с.
130. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии, 1996. – № 4. – с. 15–26.
131. Лукьянов О.В. Проблема становления идентичности в эпоху социальных изменений. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2008. – 212 с.
132. Луман Н. Введение в системную теорию / Н. Луман [Пер. с нем. К. Тимофеевой]. Под редакцией Дирка Беккера. – М.: Издательство «Логос», 2007. – 360 с.
133. Луман Н. Самоописания. Пер. с нем. А. Антоновский, Б. Скуратов, К. Тимофеева. М. : Издательство “ Логос”, ИТДГК “Гнозис”. – 2009. – 320 с.
134. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Никлас Луман / пер. с нем. И. Д. Газиева под ред. Н. А. Головина / СПб. : Наука, 2007. – 648 с.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

135. Луман Н. Почему необходима «системная теория»? [Текст] / Никлас Луман. // Проблемы теоретической социологии. – 1994. – С. 43–54.
136. Маймулахин А.Ю., Касянчук М.Г., Лещинский Е.Б. Однополое партнёрство в Украине. – Донецк, 2009. – С. 25.
137. Макешина Ю. Личность и феномен материнства в феминистском дискурсе постмодерна // Українознавчий альманах. Випуск 16. – Київ, Мелітополь, 2014. – 322 с.
138. Макешина Ю. Материнство как перформативная практика в современных концепциях постструктуралистов [Электронный ресурс] / Ю. Макешина, Т. И. Власова // London Review of Education and Science. – 2016. – № 1 (19), Vol. VII. – С. 690 – 696. – Режим доступа : eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/4747
139. Макешина Ю. В. Репрезентация материнства в феминистской философии Ю. Кристевой / Ю. В. Макешина // Грані. – 2014. – № 11. – с. 29–33. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_11_7. 2014. – № 11 (115).
140. Малинова, О. Ю. Идентичность как категория практики и научного анализа: о различии подходов // Права человека и проблемы идентичности в России и в современном мире / под ред. О. Ю. Малиновой и А. Ю. Сунгурова. – СПб. : Норма, 2005. – С. 11.
141. Малиновська О. Транснаціональна родина в контексті транснаціоналізації міграції: концептуалізація понять. // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : [Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 22 березня 2012 р.]. – Львів : вид-во НУ «Львівська політехніка», 2012. – 476 с.
142. Мальтеникова Н. П. Этнопсихологические особенности формирования родительства в поликультурной среде : дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05/ Мальтеникова Наталья Петровна. – Курган, 2005. –130 с.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

143. Материнство и отцовство сквозь призму времени и культур: Материалы Девятой международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 13–16 октября 2016 г., Смоленск: в 2 т. / отв. ред. Н.Л. Пушкарева, Н.А. Мицюк. Смоленск – М. : Изд-во СмолГУ, ИЭА РАН, 2016. – Т. 2. – 444 с.
144. Матьяш О.И. Процесс человеческой коммуникации // Межличностная коммуникация: теория и жизнь / под науч. ред. О.И. Матьяш. СПб: Речь, 2011. – С. 15–86.
145. Мельникова О. Т., Кутковая Е. С. Дискурсивный подход к исследованию идентичности // Вестник Моск. ун-та. Серия. 14. Психология. – 2014. –№ 1.
146. Метанаррация // История философии : Энциклопедия / Сост. и главн. науч. ред. А. А. Грицанов; науч. ред. Т. Г. Румянцева, М. А. Можейко. – Мн.: Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2002. – С. 615–616.
147. Мид Дж. Г.Избранное: сб. переводов / Дж.Г.Мид / РАН; ИНИОН. Центр социал. научн.-информ. исследований. Отд. социологии и социал. психологии; [сост. и переводчик В.Г.Николаев; отв. ред. Д.В.Ефременко]. – М. – 2009.– 290 с.
148. Микляева А. В., Румянцева П. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: Монография. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – С. 93–118.
149. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII— начало XX в.): В 2 т. –3-е изд., испр., доп. – СПб. : «Дмитрий Буланин». – XL, – 583 с.
150. Михеева А. Р. Брак, семья, родительство: социологические и демографические аспекты. – Новосибирск, 2001. – 74 с.
151. Можейко М. А. Классика-неклассика-постнеклассика / Грицанов А., Румянцева Т., Можейко М. // История философии: Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный дом, 2002. – 1376 с.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

152. Можейко М. А. Сексуальность в постмодернизме // Постмодернизм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 706 – 707.
153. Мысык С. Г. Интенциональность, intersубъективность и конвенциональность. – Режим доступа: [...https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/25455](https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/25455) / Интенциональность, intersубъективность и конвенциональность речевого habitus'a. Pag. 41-48. Мысык Сергей. Disponibil în IBN: 16 December, 2013 ...
154. Нуржанов Б., Ержанова А. Феминизм и современная культурология // В кн.: Права и свободы мужчин и женщин в свете стратегии гендерного равенства. – Караганда : КарГУ, 2009. – С.36 – 37.
155. Овчарова, Р. В. Психология родительства [Текст] : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Р. В. Овчарова. – М. : Академия, 2005. – 368 с.
156. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. – М. : Изд-во ЗАО «Институт психотерапии». – 2003. – 295 с.
157. Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Психология материнства в неполной семье [Электронный ресурс] Портал психологических зданий. – С.654–656.– Режим доступа: PsyJournals.ru
psyjournals.ru/files/77710/sbornik_psychologicheskie_problemi_semji_sekcia_5.pdf
158. Ожигова Л.Н. Гендерная идентичность: поиск, достижение и самореализация личности или очень личное о гендерной психологии // Человек. Сообщество. Управление. – №4, 2005, – С. 44–45.
159. Ожигова Л.Н. Гендерная идентичность личности и смысловые механизмы ее реализации: автореф. дис. доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Людмила Николаевна Ожигова. – Краснодар, 2006. – 46 с.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

160. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : Посібник / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с. (Альма-матер).
161. Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. М., – 1986. – С. 27.
162. Остин Дж. Перформативы-констативы // Философия языка / Ред.-сост. Дж. Р. Серл. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – С. 24.
163. Парсонс Т. О социальных системах / Талкотт Парсонс / Издательство: М. : Академический проект, 2002. – 832 с.
164. Поливанова К.Н. Современное родительство как предмет исследования [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование. 2015. – Том 7. – №3. С. 1–11. – Режим доступа : psyedu.ru. doi: 10.17759/psyedu.2015070301 Психологическая наука и образование psyedu.ru ISSN: 2074-5885 (online)
165. Право на батьківство в контексті використання репродуктивних. – Режим доступа: ...<https://helsinki.org.ua/.../pravo-na-batkivstvo-v-konteksti-vy...>
166. Проблемы психологической герменевтики / Под ред. Н.В. Чепелевой – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
167. Пулькинен Т. О перформативности теории пола. Проблематизация категории пола Юдит Батлер // Герменевтика и деконструкция / Под ред. В.Штегмайера, Х.Франка, Б.В.Маркова. – Спб., 1999. – 255 с.
168. Рабжаева М. Женская эмансипация как опыт конструирования гендера // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 172 –189.
169. Рікер Поль. Історія та істина / П. Рікер ; пер. з фр. : В. І. Шовкун; наук. ред.: Т.С. Голіченко. – К. : КМ Academia: Пульсарі, 2001. – 393 с.
170. Рождественская Е.Ю. Неформализованные данные: методы сбора и анализа. Документальный доступ к «субъективным микротеориям» и

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

- обыденному знанию // Социология: 2011. – № 33. – С.80–111. – Режим доступа: ecsocman.hse.ru/data/2013/02/19/1251424113/Rozhdestvenskaya.pdf
171. Русакова О.Ф., Русаков В.М. PR-Дискурс : Теоретико-методологический анализ. Екатеринбург : УрО РАН, Институт международных связей, 2008. – 340 с. – Режим доступа : www.madipi.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=27
172. Рябикина З.С., Тиводар А.Р. Личностная идентичность в супружеских отношениях // Человек. Сообщество. Управление. – 2011. – №4. – С.3– 12.
173. Рябова Т. Б. Пол власти: гендерные стереотипы в современной российской политике / Татьяна Борисовна Рябова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2008. – 246 с.
174. Рябова В. В. Трансформация функций семьи в современном российском обществе / В. В. Рябова // Проблемы социально-экономического развития Сибири. – 2014. – № 3 (17). – С. 106–112.
175. Сабунаева М.Л. Однополые семьи как феномен психологического познания // Современный дискурс-анализ: повестка дня, проблематика, перспективы: коллективная монография / под ред. Е.А. Кожемякина, А.В. Полонского. – Белгород: ИД «Белгород», 2016. – 244 с.
176. Савельева Ю.М. Соціально-філософське осмислення сімейних зв'язків в епоху мережевого суспільства: схід проти заходу // Теорія і практика управління соціальними системами. – № 1 (2015). – С. 29–35.
177. Савинкова Т. В. Институт семьи в эпоху постмодерна // Настоящее и будущее социальных технологий. Социальные технологии XXI века: инновации и реальность : мат-лы IX междунар. науч.-практ. конф. – СПб. : Изд-во СЗИ РАНХиГС, 2012. – С. 52; С. 66–74.
178. Сайкина Г.К. Человеческая идентичность как элемент современной социальной реальности [Электронный ресурс] Г. К. Сайкина. – 2015. – С.1–

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

17. – Режим доступу :
ojs.mdpu.org.ua/index.php/versus/article/viewFile/1309/pdf 22/07/2015
179. Саймон Г. Вопросы интимных отношений // «Розовая психотерапия»: Руководство по работе с сексуальными меньшинствами / Под ред. Д. Дейвиса, Ч. Нила. – СПб. : Питер, 2001. – С.174–197.
180. Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции. Вып. 4. – СПб. : Изд-во АНО «ИПП», 2010. – С. 58–63.
181. Семенова В. Гендерная социализация и гендерное мировоззрение личности // Развитие психологии в системе комплексного человекознания. Часть 2 / Отв. ред. А. Л. Журавлев, В. А. Кольцова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 696 с.
182. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний само детермінований феномен [Електронний ресурс] / Людмила Захарівна Сердюк // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 7, Вип. 38. – С. 422–431. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/appsuh_2015_7_38_38.pdf
183. Серый А.В. Система личностных смыслов: структура, функции, динамика / Андрей Викторович Серый ; науч. ред. М. С. Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. – 272 с.
184. Слюсар Л.І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2016. – № 2 (27). – С.26–38.
185. Смахтіна Н.О. Індивідуально-психологічні особливості жіночої сексуальності : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Наталія Олександрівна Смахтіна; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2011. – 20 с. – укр.
186. Современный дискурс-анализ: повестка дня, проблематика, перспективы: коллективная монография / под ред. Е.А. Кожемякина, А.В. Полонского. – Белгород: ИД «Белгород», 2016. – 244 с.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

187. Созаев В., Семёнова С., Гудзовская Н. ЛГБТ-родительство: проблемы, потребности, перспективы / Под ред. В. Созаева. – СПб. : Российская ЛГБТ-Сеть, 2-е издание, СПб 2012. – 76 с.
188. Социальное конструирование гендера. – Режим доступа : https://eu.spb.ru/images/gender/Socialnoe_konstruirovanie_gendera.pdf. – С.11–14.
189. Социоанализ Пьера Бурдьё. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2001. – 228 с.
190. Степин В.С. Теоретическое знание. – М. : Прогресс-Традиция, 2003.– 744 с.
191. Страусе А., Корбин Дж. Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники / Пер. с англ. и послесловие Т. С. Васильевой. – М: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
192. Стрельник О.О. Материнство у фокусі соціології: теоретичні підходи, структурні умови та практики Науковий семінар факультету соціології 16.12.2015 – Режим доступу : ...soc.univ.kiev.ua/.../naukoviy-seminar-fakultetu-sociologiyi-...
193. Татенко В.О. Інтимно-особистісна сфера людських стосунків як предмет соціально-психологічного дослідження / Віталій Олександрович Татенко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редкол.: С.Д.Максименко, М.М.Слюсаревський та ін.]. – К., 2010. – Вип. 24 (27). – С. 3–19.
194. Титаренко Т. Впливи сучасності на самоконструювання особистості / Соціальна психологія №3, 2009. – С.3–12.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

195. Титаренко Т. М. Гендерные практики жизнеконструирования в современном информационном пространстве // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.] – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 38 (41). – 306 с. – С.31– 38.
196. Титаренко, Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності [Текст] : наук. вид. / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
197. Титаренко Т.М. Повсякденні практики як спосіб окреслення плинних контурів особистості // Актуальні проблеми практичної психології. – Част.1.-Зб. наук. праць – Херсон. – 2012. – С.477–481.
198. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Тетяна Михайлівна Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 206 с.
199. Тичер С., М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. Методы анализа текста и дискурса / Пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
200. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер – М. : ООО Фирма «Издательство АСТ», 2004. – 261 с.
201. Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 22 березня 2012 р. – Львів : вид-во НУ «Львівська політехніка», 2012.
202. Тульчинский Г. Проективный философский словарь : Новые термины и понятия (под редакцией Тульчинского Г.Л., Эпштейна М.Н.). Алетейя, – 2003. – 512 с. ISBN: 5-89329-634-6.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

203. Тульчинский Г.Л. Свобода и смысл. Новый сдвиг гуманитарной парадигмы. (Российские исследования в гуманитарных науках. Том 16). The Edwin Mellen Press. Lewiston-Queenston-Lampeter [Электронный ресурс] / Г. Л. Тульчинский 2001. – xvi + 462 p. // Режим доступа : <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/rr893w1grn/direct/74957098>
204. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів / Микола Григорович Тур – К. : ПАРАПАН, 2006. – 396 с.
205. Улановский А. М. Феноменологическое описание в психологи // Вторая Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: Материалы сообщений. – М.: 2004. – Режим доступа : www.psy.msu.ru/people/ulanovsky.html
206. Усманова А. Гендерная проблематика в парадигме культурных исследований // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной – Харьков : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетейя, 2001. – С. 427–465.
207. Устинова Н.А. Развитие самосознания женщины на этапе материнства. VI-ая Международная научная конференция Психологические проблемы современной семьи: сборник тезисов / Под ред. Карабановой О.А., Захаровой Е.И., Чурбановой С.М., Васягина Н.Н. – Москва - Звенигород, 30 сентября – 4 октября 2015 г. – 1387 с. С.701. – Режим доступа : www.psy.msu.ru/science/conference/family/2015/abstracts.pdf
208. Ушакин С. Политическая теория феминизма: современные дебаты // Введение в гендерные исследования. Учебное пособие / под ред. И. Жеребкиной / Харьков ХЦГИ – СПб. : Изд-во «Алетейя», 2001. –Ч.1. – 695 с.
209. Ферклоу Н. Диалектика дискурса // Современный дискурс-анализ 2011 №03 | Выпуск 1 Том 1 – Режим доступа : www.discourseanalysis.org/ada1_1.shtml
-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

210. Филиппова Г.Г. Психология материнства и ранний онтогенез. – М., 1999. – 206 с.
211. Франк С.Л. Смысл жизни / Семён Людвигович Франк. – М. : «Издательство АСТ», 2004. – 157 с. – (Философия. Психология).
212. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., «Издательство АСТ», 2004. – С. 511.
213. Фуко М. Археология знания: пер. с фр. / Мишель Фуко. – Издательство: СПб. : Гуманитарная Академия, – 2004. – 416 с. ISBN: 5-93762-034-8. Серия: Ars Pura. Французская коллекция.
214. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности Работы разных лет / пер. с франц., комм. и послесл. С.Табачниковой / Мишель Фуко / Издательство: М.: Касталь, 1996. – 448 с. – С. 134. ISBN 5-85374-006-7
215. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе / Пер, с фр. Т. Н. Титовой и О. И. Хомы под общ. ред. А. Б. Мокроусова. – Киев: Дух и литера; Грунт; М.: Рефл-бук, 1998. – 288 с. (Astrum Sapientiale).
216. Фукс Э. История нравов / пер. с нем. В. М. Фриче. – Смоленск; Русич, 2009. – 543 с ил. – (Историческая библиотека).
217. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи. – Донецк : Донбасс, 1999. – 252 с.
218. Хайдеггер М. Бытие и время / Мэ́ртин Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Бибихина. – Харьков: «Фолио», 2003. – 503, [9] с. – (Philosophy). ISBN 966-03-1594-5. – Режим доступа : <http://ihtik.lib.ru>
219. Харчев А. Г. Брак и семья [Электронный ресурс] / Анатолий Георгиевич Харчев. – М., 1979, – С.66. – Режим доступа : ecsocman.hse.ru/text/16116050/
220. Хрустальова М.С. Гендерні аспекти сімейних ролей [Текст] / Марина Станіславівна Хрустальова // Соціальні технології: актуальні проблеми

теорії та практики: збірник наукових праць. – Вип. 50. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2011. – С. 403–411.

221. Чаусова Ю. А. Особливості сімейного життєконструювання в цивільних взаєминах та офіційному шлюбі / Юлія Анатоліївна Чаусова // Психологія особистості : науковий журнал. – Ів.-Ф.: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – № 1(4). – 323 с. – С. 289–299.
222. Чаусова Ю. А. Порівняльний аналіз досліджень сім'ї в класичній та постнекласичній парадигмах / Юлія Анатоліївна Чаусова // Наук. студ. із соц. та політ психол.: зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [редкол. С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 30 (33). – С. 261– 268.
223. Чепелева Н.В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Наталия Васильевна Чепелева // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика; за ред. Н.В. Чепелевої. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Т. 2. – Вип. 6. – С. 15 – 24.
224. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Наталия Васильевна Чепелева // Актуальні проблеми психології: психологічна герменевтика ; за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2002. – Т. 2. – Вип. 2.– С. 3 – 13.
225. Чепелева Н.В. Самопроектирование личности в дискурсивном пространстве / Наталия Васильевна Чепелева // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2012. – Вип. 31 (34). – С. 64–65.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

226. Шаброва Н. В. Этапы родительства: социологический анализ [Электронный ресурс] / Шаброва Н. В. – 2017. – С.163 – Режим доступа : elar.urfu.ru/bitstream/10995/48928/1/iurp-2017-162-19.pdf
227. Шарфф Дэвид Э. Сексуальные отношения: Секс и сiм'я с точки зрения теории объектных отношений / Пер.с англ. – М.: «Когитл-Центр», 2008. – 304 с.
228. Шевченко А. Ю. Дискурсивный анализ материалов массовой коммуникации // Сборник научных трудов «Теория коммуникации & прикладная коммуникация». Вестник Российской коммуникативной ассоциации, выпуск 1 / Под общей редакцией И.Н. Розиной. – Ростов н/Д: ИУБиП, 2002. – 200 с.
229. Шевченко І. С. Мовленнєвий акт і дискурс в когнітивно-прагматичному і історичному ракурсі / Ірина Семенівна Шевченко // Переклад у наукових дослідженнях представників Харківської школи : кол. монографія. – Вінниця : Нова книга, 2013. – С.117–134.
230. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / За загальн. ред. Шевченко І. С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 233 – 236.
231. Шматко Н. А. «Габитус» в структуре социологической теории / Наталья Анатольевна Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – №2. – С. 60–70.
232. Шматко Н.А. На пути к практической теории практики. «Послесловие» к книге П. Бурдьё Практический смысл / Пер. с фр. : А.Т. Бикбов, Е.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко; Отв. ред. пер. и послесловие Н.А. Шматко. – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 548–562, серия «Gallіcіnіum»Послесловие // Бурдьё П. Практический смысл. СПб., – 2001. – С. 548–562.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

233. Шнейдер Л. Б. Семья: оглядываясь вперед / Лидия Бернгардовна Шнейдер. – Москва : Питер, 2013. – 368 с.
234. Шютц Альфред. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Сост. А.Я. Алхасов; Пер. с англ. А.Я. Алхасова, Н.Я. Мазлумяновой; Научи, ред. перевода Г.С. Батыгин. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003, – 336 с. ISBN 5-93947-012-2
235. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности // Психология самосознания: хрестоматия. – Самара: БАХРАХ – М., 2003. – С. 597.
236. Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : [наук.моногр.] / [Т.М.Титаренко, О.Г.Злобіна, Л.А.Лепіхова та ін.]; за наук. ред. Т.М.Титаренко : Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс -ЛТД, 2012. – 512 с.
237. Якимова Е. В. Социальное конструирование реальности: социал.-психол. подходы : науч.-аналит. обзор / Е. В. Якимова / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии. – М. : ИНИОН, 1999. – 115 с.
238. Якимова Е. В. Социально-психологические аспекты семьи и брака: теория и эмпирия // Человек: Образ и сущность. Ежегодник 2007: Семья: Традиции и современные тенденции / РАН. ИНИОН. – С. 215–243.
239. Яцина О.Ф. Батьківство в умовах трансформації сім'ї. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету [Текст] Т. II. Вип. 103/ Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧДПУ, 2012. – 228 с. (Серія: Психологічні науки). – С.217– 220.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

240. Яцина О.Ф. Деабсолютизація цінностей традиційної сім'ї як ефект постмодерних трансформацій інститутів сім'ї та шлюбу [Текст]. Випуск 35 (38) / Наукові студії із соціальної та політичної психології: 36. статей/ АПН України, Інститут соціальної та політичної психології; [редакційна рада: М.М.Слюсаревський та ін.] – К.: Міленіум, 2015. – С.89–102.
241. Яцина О.Ф. Діалоги про постмодерні зміни в шлюбно-сімейних практиках партнерства і батьківства [Текст] /Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика: Збірник наукових робіт учасників науково-практичної конференції (20-21 січня 2017 р., м. Одеса). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – 120 с. – С.31–34.
242. Яцина О.Ф. Дітність як цінність і практика. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка [Текст]. Вип.121. Т.ІІ/ Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧНПУ, 2014. – 232 с.(Серія: Психологічні науки). – С. 222–225.
243. Яцина О.Ф. Дискурсивні практики як предмет психологічного аналізу. Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 3-4 лютого 2017 року). – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. – 200 с. – С.168–171.
244. Яцина О.Ф. К вопросу о чайлдфри: отказ от материнства и отцовства как социально-психологический симптом [Текст] Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. Сборник научных трудов: материалы международной научно-практической конференции, г. Москва, 05 августа 2013/ АНО содействия развитию современной отечественной науки Издательский дом «Научное обозрение»; ред.кол.М.В.Васильева (гл.ред.) [и др.] – М.: Планета, 2013. – 124 с. – С. 98–106.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

245. Яцина О.Ф. Понятие «семья», «брак», «родительство»: постмодерный взгляд. Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы и тенденции развития в современной науке» (Махачкала, 30 мая 2014 г.), – Махачкала, 2014. –264 с. – С.47–53.
246. Яцина О.Ф. Постмодерний дискурс соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства і батьківства [Текст] / Сучасна наука: проблеми і перспективи (частина 2): матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – м. Київ, 15-16 жовтня 2016 року. – Київ : МЦНД, 2016. – 68 с. – С.24–27.
247. Яцина О.Ф. Постмодерний дискурс соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства // International scientific-practical conference «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politologi and sociology» Conference Proceedings, June 16–17, 2017. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen. 244 pages. – P.181–191.
248. Яцина О.Ф. Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства // Психологічні науки: теорія і практика сучасної науки : Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя. 17-18 серпня 2018 р. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. – 112 с. – С.95–100.
249. Яцина О.Ф. Практики шлюбно-сімейного партнерства та батьківства – практики життєконструювання особистості. Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27-28 січня 2017 року). – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – 164 с. – С. 84 – 87.
250. Яцина О.Ф. Проблематизація гендерної/жіночої/чоловічої ідентичностей в контексті постмодерного дискурсу – завдання самовизначення.
-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Випуск 6, Том 2. – Херсон, 2016. – 214 с. – С.166–172.

251. Яцина О.Ф. Проблематизація практик шлюбно-сімейного партнерства [Текст]. Вип. 25/ Психологічні перспективи. Східноєвропейській національний університет імені Лесі Українки, – Луцьк, 2015. – 341 с. – С.323–333.
252. Яцина О.Ф. Самореферентність дискурсивної ідентичності // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України/ за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – 812 с. – С.764–775.
253. Яцина О.Ф. Самореферентна ідентичність: дискурсивний конструкт практики та конституювання себе [Текст] / Актуальні питання сучасної психології. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 7-8 жовтня 2016 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 124 с. – С.67–71.
254. Яцина О.Ф. Сім'я постмодерного суспільства: напрямки дослідження Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25-30 березня 2013 р.) - Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. – 112 с. – С. 63–65.
255. Яцина О.Ф. Сім'я та шлюб як предмет культурної рефлексії. The European Scientific and Practical Congress "Scientific resources management of countries and regions" Published by order of the Scientific Presidium of the Council of the International Scientific Association "Science & Genesis". Scientific and practical edition: Copenhagen, Denmark, 18 July 2014. Publishing Center of The

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

International Scientific Association "Science & Genesis", Copenhagen, 2014, Vol 2, p. 218. – P. 154–151.

256. Яцина О.Ф. Сім'я, шлюб, партнерство, батьківство в постмодерних координатах Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 4 (18). – 300 с. – С.279–289.
257. Яцина О.Ф. Системні зміни традиційної сім'ї в умовах трансформаційних процесів. ІХ Європейський научно-практичний конгрес психологов и педагогов: 27 декабря 2013г. «ІХ Європейський научно-практичний конгрес психологов и педагогов» [Текст]: матеріали Міжнародного научно-практичного конгреса. г. Київ, 20 декабря 2013 г. / Науч.-инф. издат. центр на базе Європейської асоціації педагогов и психологов "Science" – Од: Изд-во 2013. – 191 с. – С.173–178.
258. Яцина О.Ф. Соціально-психологічні практики шлюбно-сімейного партнерства: постмодерний дискурс. «Європейський научно-практичний конгрес психологов и педагогов» [Текст]: матеріали Міжнародного научно-практичного конгреса. г. Прага (Республіка Чехія), 5 марта 2014 года/ Науч.- инф. издат. центр на базе Європейської асоціації педагогов и психологов «Science» – Од: Изд-во 2014. – 224 с. – С. 164–173.
259. Яцина О.Ф. Феномен «стосунки» у практиках партнерства. Психологічні науки: проблеми та перспективи: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 березня 2017 року. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. – 116 с. – С.37– 41.
260. Яцина О.Ф. Ціннісні вибори у практиках партнерства та батьківства [Текст] / Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених: матер. ІІ Міжнар. наук.-практич. конф. студ.,

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

аспір.та молод. вчених (Одеса, 27 жовтня 2016 р.). – Одеса : Фенікс, 2016. – 260 с. – С.85–87.

261. Яцина О.Ф. Конструювання практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства: механізми, предиктори, самореференція ідентичностей // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 1 (39). – Київ : Видавництво КІБІТ. – 2019. – С. 87–93.
262. Яцина О.Ф. Практики батьківства і не-батьківства: нові змісти / Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць. Вип.12/ упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова; ред. кол. : Р. В. Павелків, В. І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2019. – С. 254–262.
263. Яцина О.Ф. Метод обґрунтованої теорії у дослідженні практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства / Збірник наукових праць : психологія.– Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. – Вип. 23– С. 58–66.
264. Benwell B., Stokoe E. Discourse and identity. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. Journal Qualitative Research in Psychology Volume 4, 2007 – Issue 3.
265. Bourdieu P. Męska dominacja / Tłum. L. Korpiewicz. – Warszawa, 2004. – S. 101.
266. Bucholtz, Mary. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach – Mary. – Режим доступа : ...journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1461445605054407– P.586– 619.
267. Burman E. Introduction – discourse analysis: the turn to the text / E. Burman, I. Parker // Discourse Analytic Research: Repertoires and Readings of Texts in Action. – London, Routledge, 1993. – P. 1 – 13.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

268. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Routledge. NY., London. 1990. P. 25. – Режим доступа : https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/butler-nder_trouble.pdf
269. Bryndl E. Hohmann-Marriott, Shared Beliefs and the Union Stability of Married and Cohabiting Couples Article in Journal of Marriage and Family 68(4):1015 – 1028 · November 2006.
270. Carson J., Voelkl J. & McGuire F. (2003). A Special Care Unit: Family Making Among Older Adults with Dementia. – Режим доступа : <http://www.uccs.mun.ca/~lbella2/chapte10.htm>
271. Castells M. The Power of Identity. – 2nd ed. // The Information Age: Economy, Society and Culture. V.2. Malden– Oxford – Carlton, 2004.
272. Ciabattari Teresa, Cohabitation and Housework: The Effects of Marital Intentions / First published: 29 July 2004 – Режим доступа : <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00008.x-i1>
273. Cherlin Andrew J. The deinstitutionalization of American marriage /First published: 12 October 2004. – Режим доступа : <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00058.x>
274. Connel R. W. Gender and Power : Society, the Person and Sexual Politics. [Электронный ресурс] / Allen & Unwin. 1987. – Режим доступа : <https://www.abebooks.co.uk/.../gender-and-power-society-th>.
275. Connell R. and Messerschmidt J.W. Hegemonic masculinity: Rethinking the concept// Gender and Society. 2005. Vol.19. No.6. P.829–859.
276. Datan N., Ginsberg L.H. (ed.) Life-Span Developmental Psychology: Normative Life Crises. Elsevier, 2013. – 321 p.
277. Discourse and identity. Bethan Benwell and Elizabeth Stokoe Reviewed by Dharshi Santhakumaran.. – Режим доступа : [https://journals.equinoxpub.com/index.php/GL/.../2566Discourse and identity](https://journals.equinoxpub.com/index.php/GL/.../2566Discourse_and_identity).
-

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Bethan Benwell and Elizabeth Stokoe. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – p 314.

278. Divorce, Separation, and Remarriage: The Transformation of Family International Family Change: Ideational Perspectives. – Режим доступа : <https://books.google.com.ua/books?isbn=1136676694> – Rukmalie Jayakody, Arland Thornton, William Axinn – 2012 – Family & Relationships (183–250). The Hague: Netherland Interdisciplinary Demography Institute. Clarkberg, M., Stolzenberg, R. M. & Waite, L. (1995). Attitudes, values and entrance ...
279. Elkind D. Ties that Stress: The New Family Imbalance. Harvard: Harvard University Press, 2009. – 253 p.
280. Fairclough N. Critical Discourse Analysis. Boston: Addison Wesley Publishing Company, 1995. – 266 p.
281. Family policies and diversity in Europe: The state-of-the-art regarding fertility, work, care, leave, laws and self-sufficiency / Ed. O. Thévenon, G. Neyer // Families and Societies Working Paper. – 2014. – №7. – 67 p.
282. Farrell J. E. Humility and relationship outcomes in couples: The mediating role of commitment / J. E. Farrell etc. // Couple and Family Psychology: Research and Practice. – 2015. – №4 (1). – P.14–26.
283. Gergen K. J. Realities and relationships: soundings in social construction/ K. J. Gergen. – Cambridge (MA): Harvard University Press, 1997. – 368 p.
284. Gergen K. J. Social psychology as social construction: The emerging vision / K. J. Gergen / In C. McCarty & A. Haslam (Eds.) The message of social psychology: Perspectives on mind in society. – 1997. – P. 113 – 128.
285. Giddens A. Lecture 4: Family // – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/week4/week4.htm
286. Giddens A. The consequences of modernity. [Электронный ресурс] / Cambridge: Polity Press, 1990. – p. 34. / The Consequences of Modernity-by

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

Anthony Giddens - Void Network – Режим доступа : voidnetwork.gr/.../The-Consequences-of-Modernity-by-Ant.

287. Glaser B. G. Constructivist grounded theory? // *Historical Social Research/Historische Sozialforschung. Supplement.* – 2007. – P. 93–105.

288. Goldenberg H. The Revolution and Evolution of Family Therapy and Family Psychology / H. Goldenberg, I. Goldenberg // *The Wiley-Blackwell Handbook of Family Psychology* / ed. by J. H. Bray, M. Stanton. – West Sussex, UK: Blackwell Publishing Ltd, 2009. – P. 21–36.

289. Hall S. Introduction: Who Needs Identity? // *Questions of Cultural Identity* / Ed. by S. Hall P. Du Gav-London & Thousand Oaks: SAGE publications, 1996. – P.1–17.

290. Hayman B, Wilkes L, Halcomb E and Jackson D // *Journal of GLBT Family Studies* v. 11 no. 4 2015, P. 395–409.

291. Hewitt Jacky. There is no harm caused by same-sex parenting. Studies suggesting otherwise are skewed. – Режим доступа : <https://www.theguardian.com/.../there-is-no-harm-caused-by...>

292. Johnson B., Onwuegbuzie A. Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come // *Educational Researcher.* – 2004. – №7 – С. 14-26.

293. Joyner Kara, Manning Wendy, Bogle Ryan, GENDER AND THE STABILITY OF SAME-SEX AND DIFFERENT-SEX RELATIONSHIPS AMONG YOUNG ADULTS. – Режим доступа : <https://pdfs.semanticscholar.org/.../f6909d17716d7f8450915..> Kara Joyner, Wendy Manning, Ryan Bogle, 2017.

294. Kreider, R. M. What do we know about gay and lesbian couples? <https://books.google.com.ua/books?isbn=178635229X> – [Электронный ресурс] // *Current Directions in Psychological Science.* – 2005. – Vol. 14, № 5. – P. 251–254. – Режим доступа : journals.sagepub.com/doi/abs/10.../j.0963-7214.2005.00375

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

295. Kurdek L.A. What do we know about gay and lesbian couples? // *Current Directions in Psychological Science*. – 2005. – Vol. 14, № 5. – P. 251–254.
296. Laclau E., Mouffe Ch. *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics* / Ernesto Laclau, Chantal Mouffe. – London: Verso, 2001. – 198 p.
297. Le Bourdais Cl, Juby H, Marcil-Gratton N. Blackwell, D. L., & Lichter, D. T. (2000). Mate selection among married and cohabiting couples. *Journal of Family Issues*, 21(3), p. 275–302. – Режим доступа : <http://dx.doi.org/10.1177/019251300021003001>
298. Lichter, D. T. , Anderson, R. N., & Hayward, M. D. (1995). Marriage markets and marital choice. *Journal of Family Issues*, 16, 412–431. Google Scholar, SAGE Journals, ISI.
299. Lundberg S. *Family Inequality: Diverging Patterns in Marriage, Cohabitation, and ...* – Режим доступа : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4861075/> 2016.
300. Manning Wendy D., Cohen Jessica A. *Premarital Cohabitation and Marital Dissolution: An Examination of Recent Marriages* Woods L, Emery R. The cohabitation effect on divorce: Causation or selection? *Journal of Divorce and Remarriage*. 2002; 37: – P.101–122.
301. Marcia J. *Identity in adolescence* // *Handbook of adolescent psychology*. N.Y., 1980. – P. 159–187.
302. Mead G. H. *The Social Self* / G. H. Mead. – Access mode: – Режим доступа : <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/mead3.htm>
303. Nedbalkova, Katerina. *Rendering Gender in Lesbian Families: A Czech Case*. In Robert Kulpa and Joanna Mizieleńska (Eds.), *DeCentring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives*. London: Ashgate, 2011. – P. 133.

Family practices: postmodern content

YATSYNA Olena, BOKOCH Tetyana, HOLONIČ Ján, DRAGUN Volodymyr

313. Teun van Dijk Discursive analyzes of news/ A Handbook of qualitative methodologies for mass media research/Edited by K. Bruhn Jensen, London:Longman,1999.vol. 5. – p. 32–37.
314. The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society Bryan Strong, Theodore F. Cohen-Amazon.com – Режим доступу : <https://www.amazon.com/Marriage-Family-Experience.../11>
315. Thompson P. Between Identities // Migration and Identiti / Ed. by R. Benmavor and A. Skotnes. – New York: Oxford University Press, 1994. – P.183 – 199. Vol. 2, Issue 1. P. 204–205. – Режим доступу : scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article.
316. Wodak R. Critical Discourse Analysis // Qualitative Research Practice / C. Seale, G. – Режим доступу : <https://www.cambridge.org/...practice/critical-discourse-analy..>
317. Wodak R. Disorders of Discourse. London, – 1996. – P. 15.
318. Woods L, Emery R. The cohabitation effect on divorce: Causation or selection? Journal of Divorce and Remarriage. 2002. – P.101–122.
319. Yarova O. The migration of ukrainian women to Italy and the impact on their family in Ukraine / O. Yarova. // Migration processes in Central and Eastern Europe: unpacking the diversity / [ed. by A. Szczepanikova, M. Čaněk, J. Grill]. – Prague: Multicultural Centre of Prague, 2006 – P. 38 – 40.

ISBN 978-1-953260-07-9